

Budkavlen

Tidskrift för etnologi och folkloristik
Åbo Akademi

Den problematiserade kroppen

Red. Blanka Henriksson & Jakob Löfgren

Grundad av föreningen Brage
Årgång 98
2019

Ansvarig utgivare:

Lena Marander-Eklund

Redaktionsråd:

Sonja Hagelstam (ansvarig för recensionsavdelningen)

Blanka Henriksson

Maria Holmberg

Niklas Huldén

Lena Marander-Eklund

Fredrik Nilsson

Lotta Wessberg (redaktionsassistent)

Redaktörer för detta nummer:

Blanka Henriksson

Jakob Löfgren

Utländskt redaktionsråd / International Advisory Board:

Professor, Dr. Thomas A. DuBois, University of Wisconsin-Madison

Professor Tove Ingebjørg Fjell, Universitetet i Bergen

Professor, Dr. Silke Göttisch-Elten, Christian-Albrechts-Universität zu Kiel

Professor Lars-Eric Jönsson, Lunds universitet

Professor Kristin Kuutma, University of Tartu

Docent Kirsti Salmi-Niklander, Helsingfors universitet

Layout: Sonja Hukantaival

Grafisk formgivning av pärmen: Tove Huldén

Omslagsbild: diana / unsplash.com

All post, även recension- och bytesexemplar, sänds under adress:

Budkavlen, Åbo Akademi

20500 Åbo, Finland

budkavlen@abo.fi

Volymens pris 20 €

Utges med bidrag av Svenska Litteratursällskapet i Finland

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)

ISSN 0302-2447

Painosalama Oy, Åbo 2019

Innehåll

Förord	v
Preface	v
<i>BLANKA HENRIKSSON & JAKOB LÖFGREN</i>	
Från maskin och metafor till identitet och funktionalitet Kulturvetenskapliga perspektiv på kropp	1
KOLLEGIALT GRANSKADE ARTIKLAR	
<i>KRISTOFER HANSSON</i>	
Kroppen och den motsägelsefulla staden Kulturanalytiska perspektiv på funktionshinder och urbana rum	9
<i>MARIA BÄCKMAN</i>	
Vita käppen – redskapet som hjälper och stjälper Om kroppar, skam, normalitet och tingens agens	39
<i>LINA METSÄMÄKI</i>	
Att känna sig obekvämt men amma ändå Problematisiska känslor och kroppar i berättelser om offentlig amning	65
<i>KARIN HÖGSTRÖM</i>	
Rätt kropp för integration och arbete En etnologisk studie av kurser för nyanlända och arbetssökande	93
<i>MARKUS IDVALL</i>	
Patientens kropp Känslor, makt och reciprocitet i transplantationsvärlden	122
LECTIO PRAECURSORIA	
<i>ANNA-LIISA KUCZYNSKI</i>	
Handlingsrum och identitetsmarkörer i språkligt och kulturellt trängda situationer	138
<i>NIKLAS HULDÉN</i>	
Saker och ting händer Materiella kopplingar genom livet	146

RECENSIONER

Lena Marander-Eklund <i>Folkliga botemetoder mot tandvärk</i>	155
Andreas Backa <i>Jordnära – etnologiska reflektioner över ny nordisk mat</i>	158
Merja Leppälahti <i>Folklore from fiction</i>	160
Anders Perlinge <i>Bouppteckningar och föremålskultur i Åbolands skärgård</i>	162
Oscar Pripp <i>Minoriteter i trängda situationer</i>	168
Sofie Strandén-Backa <i>Flyktiga möten – fågelskådning, epistemisk gemenskap och icke-mänsklig karisma</i>	173
Jakob Löfgren <i>Poikatutkimus – ett pojkforskningsmanifest</i>	175
Marianne Robertsson <i>Gående som tema och metod</i>	179
Ann-Helen Sund <i>Ägarskap, gränsdragningar och förhandlingar</i>	181
FÖRFATTARPRESENTATIONER	186

Förord

Det som du nu håller i din hand är det sista numret av Budkavlen som utkommer i både tryckt och elektroniskt format. Från och med nästa år kommer vi enbart att publicera Budkavlen elektroniskt på adressen <https://journal.fi>. Vi strävar också efter att efterhand lägga upp äldre utgåvor av Budkavlen för att göra dem tillgängliga. De allra äldsta numren av Budkavlen finns redan digitaliserade i Nationalbibliotekets regi på adressen <https://digi.kansalliskirjasto.fi/>. I dagens läge finns utgåvorna från år 1922 till 1929 att läsa och Nationalbiblioteket planerar att fortsätta digitalisera en årgång om året.

Vi vill härmed tacka alla er som genom åren prenumererat på Budkavlen och hoppas att ni fortsätter att läsa vår tidskrift även i det nya formatet.

Redaktionsrådet

Åbo 18 november 2019

Preface

In your hand now is the last issue of Budkavlen that will be available as both a printed and a digital copy. From next year onwards, Budkavlen will only be published electronically at <https://journal.fi>. Our aim is to also make the older issues available at the same address. The very oldest editions can already be found in digital versions at the National Library of Finland <https://digi.kansalliskirjasto.fi/>. So far, the volumes between 1922 and 1929 can be read there, and the National Library plan to continue to digitize a new issue every year.

We would like to thank all of you who have subscribed to Budkavlen over the years and hope to find you still reading Budkavlen in the new digital format.

The Budkavlen Editorial Board

Åbo 18th November 2019

BLANKA HENRIKSSON & JAKOB LÖFGREN

Från maskin och metafor till identitet och funktionalitet

Kulturvetenskapliga perspektiv på kropp

”Vi lever i kroppens tid” skriver Susanne Lundin och Lynn Åkesson (1996) i förordet till antologin ”Kroppens tid” i slutet av 1990-talet. De fortsätter med att konstatera att ”Vår värld är besatt av att utforska och överskrida den egna kroppen”. Den som ser sig omkring i det samtida samhället kan svårligen undvika att märka hur viktig och framträdande kroppen fortfarande är. Vi ska sköta våra kroppar, anpassa våra kroppar och forma dem efter samhälleliga ideal och idéer.

Fenomen och ting beskrivs genom det kroppsliga, och vi ser på kroppen genom olika metaforiska jämförelser. I många år har vi inom både forskning och populärkultur till exempel lärt oss att betrakta hjärnan som en dator, vilket sätter sina spår i hur vi både beskriver och uppfattar hjärnan. När psykologer, lingvister, neurobiologer och andra experter på mänskligt beteende ska beskriva människohjärnans aktivitet sker det i termer lånade från datorvärlden. Hjärnan processar information, hämtar kunskap och lagrar minnen, en metafor som starkt ifrågasatts av till exempel psykologen Robert Epstein (2016).

Historiskt har kroppen setts som en maskin, bland annat av den franske filosofen René Descartes, och denna maskin behöver underhållas och skötas, samtidigt som den består av delar som kan gå sönder. Dessutom har kroppen använts som en metafor för att beskriva och förstå allt från städer (Sennett 1994) till hela stater. Den sjuka kroppen har även fått symbolisera samhälleligt förfall (Johannisson 1997). Kopplingen mellan kropp och stat kan också ses när medborgarnas kroppar ska regleras, tränas och formas genom lagar och statliga instanser: kroppen blir därigenom en fysisk representation av en ideologi (se ex. Boyd 2006: 421).

Under det senaste århundradet har mycket forskning riktat in sig på kroppen som någonting vi äger och därmed bör förvalta väl. Kroppen blir en investering, något som bör läggas tid och möda på. Kroppen kan tuktas, mejslas, utsmyckas, tatueras och kläs i syfte att kommunicera identitet (Castells 2009). Våra kroppar tillskrivs också identiteter i förhållande till kön, klass och etnicitet. ”Kroppen formas av och i världen”, som Karin Johannisson (1997:1) uttrycker det.

Forskarna i ett stort projekt om organdonation och synen på kroppen (Gunnarson & Svenaeus 2012) frågar sig vad som händer när kroppen ses som en medicinsk och samhällelig resurs, där du kan byta ut organ som inte fungerar, men också sälja och köpa organ illegalt, samtidigt som du förväntas kryssa i samtyckesblanketter där dina organ ges bort efter din död. Kroppen blir en gåva, en resurs eller en vara som kan säljas och köpas, även om det inte alltid är självklart vem som faktiskt äger sin kropp. I antologin ”Mitt och ditt” (Salomonsson 2018a) lyfts i flera artiklar fram hur ofta äganderätten till vår kropp kan tas ifrån oss i olika samtida, vardagliga sammanhang. Den kontroll och beslutanderätt som förutsätts höra till den egna kroppen kan ”villkoras bort, inskränkas eller förminskas genom de begränsningar och möjligheter som den tillskrivs i en viss situation” (Salomonsson 2018b).

Kroppar förutsätts också fungera på ett visst sätt, vi lever i ett samhälle som prioriterar funktionalitet, både när det gäller kropp och mental förmåga. Karin Lindelöf och Annie Woube visar i sin bok *I*

*tjeje*s spår (2019), om så kallade tjejlopp, att trots att arrangörerna betonar loppen som kravlösa folkfester så blir kroppsliga prestationer mycket viktiga för många deltagare. Men dessa prestationer handlar inte nödvändigtvis om att vinna och vara bäst, utan mera om att prestera så bra som möjligt. Känslan av att kroppen fungerar och kan användas på ett funktionellt sätt skapar självförtroende. Men vad händer när kroppar inte fyller alla de krav som ställs på dem?

I dagens västerländska samhälle existerar en tankemodell baserad på personligt ansvar, som understödjer självständiga, ansvarsfulla individer vilka tar kontroll över sina liv, påpekar Susanne Lundin (2007). Åldrandets kroppsliga förändringar ses däremot som en oförmåga att kontrollera kroppen, vilket gör att själva åldrandet uppfattas som något som bör motarbetas för att individen ska upplevas ha både ansvar och kontroll (Lundin 2007).

Det är dock inte nödvändigtvis kroppen som blir besvärlig utan omgivningen, har Åsa Alftberg (2012) i sin tur visat. När Alftberg under sitt avhandlingsarbete intervjuade äldre människor utan hemtjänst blev hon överraskad över hur mycket de tvingades reflektera över materiella ting. Den åldrande kroppen förde med sig en ny syn på världen där tingen tog allt större plats i vardagen, både som hinder och hjälpmedel. Men problemen placerades oftast utanför den egna kroppen – det var inte kroppen som var besvärlig utan tingen. Alftberg ger exempel som felkonstruerade trappor och telefonkataloger tryckta med för liten font för att vara läsliga (2012:45–56). En förändrad kropp ger ett förändrat perspektiv på världen som Maurice Merleau-Ponty (1997) formulerar det. Perspektiven förskjuts inte endast genom den åldrande kroppen utan liknande sker med den sjuka kroppen, den feta kroppen eller transkroppen.

Den problematiserade kroppen

Vad gör kroppar med oss och vad gör vi med våra kroppar? frågades som inledning till ett seminarium om kropp och funktionsva-

riation som ordnades i Åbo våren 2019 av Traditionsvetenskapliga nämnden vid Svenska litteratursällskapet i Finland i samarbete med ämnena nordisk etnologi och nordisk folkloristik vid Åbo Akademi. Seminariet samlade forskare från traditionsvetenskaperna och teologin, samt en erfarenhetstalare som bidrog med ett starkt inifrånperspektiv, vilket lockade publik både innanför och utanför universitetet¹. Seminariet kan delvis sammanfattas i något som Carolin Ahlvik-Harju, forskare i teologi och en av seminarie-talarna, slagkraftigt formulerade: ”Funkiskroppen ska finnas, synas och bekräftas som subjekt”.

Detta fokus på kroppen bibehölls genom en inbjudan till ett temanummer av Budkavlen. Vi efterlyste texter som bland annat fokuserar på strategier som aktiveras när kroppar av olika slag konfronteras med varandra och med omgivningen. Artikelskribenterna uppmanades att bland annat lyfta fram hur egna och andras föreställningar om kroppen hanteras i utsatta situationer eller hur navigeringen i fysiska och sociala rum sker beroende på kroppsliga omständigheter. Kroppar problematiseras i olika sammanhang, men för vem blir kroppen problematisk – för bäraren eller för den utomstående?

Vi vill starkt betona att det inte finns problematiska kroppar per se, men kroppar kan upplevas som problematiska, skrivs fram som problematiska eller från utomstående tillskrivas det problematiska. Detta går delvis emot traditionen inom *critical disability studies* där man aldrig ser eller definierar kroppar som just ”problematiska”. Samtidigt är det förmodligen just detta som har gjort att kropp är ett relativt sällan förekommande tema i funktionshinderforskningen. Simo Vehmas och Nick Watson (2014) skriver inte uttryckligen om kropp, men kritiserar i en gemensam artikel den försiktighet som ofta finns inom *critical disability studies* och som leder till att man inte tillräckligt starkt tar ställning och engagerar sig inom moraliska och politiska frågor. Till följd av detta, menar författarna,

---

1 Seminariet kan ses textat i sin helhet på adressen: <https://www.youtube.com/watch?v=9Jkxucup9RE>.

försvåras möjligheten att bidra till ett politiskt och teoretiskt ramverk som kan användas för att diskutera funktionalitet.

Å ena sidan är det viktigt att aldrig som forskare definiera kroppar som ”problematiska”, å andra sidan borde man ur en kulturanalytisk synvinkel kunna sätta sökarljuset på just de gånger då kroppar framställs som problematiska på ett eller annat sätt. Kroppen blir därigenom inte problematisk ur ett forskarperspektiv utan träder ibland fram som sådan i empirin. Det är här som friktion kan uppstå, och det är här som kulturvetenskapen kan bidra med ökad förståelse för funktionsvariationer och deras kopplingar till kropp.

Christine Bylund är doktorand i etnologi vid Umeå universitet och skriver på en doktorsavhandling om förändringarna av möjligheterna för personer med normbrytande funktionsvariationer att bilda familj. Hon medverkar inte i detta nummer av Budkavlen, men bidrog med viktiga insikter under seminariet där hon påpekade att vi alla har en funktionalitet och denna funktionalitet är ett görande. Men i samhället finns normer om funktionsfullkomlighet, en funktionsmaksordning som dikterar idéer om vilken funktionalitet som är bäst. Vi lever i ett samhällssystem som premierar den vars funktionalitet faller in i det ”normala” och det eftersträvsvärda. Därför måste vi fråga oss hur denna funktionsfullkomlighet är konstruerad – vilka föreställningar är överordnade och vilka konsekvenser får det?

Kristofer Hansson uppmärksammade i sin presentation att termer som till exempel funktionshinder faktiskt behövs i ett välfärdssamhälle. Ett funktionshinderperspektiv där kroppar kan kategoriseras blir en fråga om rättigheter. Det är inte personen som är eller har ett hinder – det är det omgivande samhället som utgör ett hinder i vissa fall, oavsett om det gäller svårforcerade trappor, eller information som inte blir tillgänglig för den som har nedsatt syn eller hörsel. Man kan tala om funktionsrätt – alla har rätt till ett fungerande liv. Samhället ska vara tillgängligt för alla och det ska vara möjligt att vara delaktig på lika villkor.

I det här numret av Budkavlen bidrar Hansson med en artikel som bygger vidare på ovannämnda presentation. Utgående från etnografiskt material, i form av intervjuer och deltagande observationer med rullstolsburna individer i en storstad, diskuterar han hur rullstolssymbolens föreställningar om möjligheten av en mångfald av kroppar i staden kringskärs av ekonomiserade praktiker, som i sin tur skapar otillgänglighet.

Genom att utgå från den vita käppen som används av blinda och synskadade diskuterar Maria Bäckman, som också deltog i seminariet, initierat hur ambivalent materialiteter kan verka. Hon visar på de motsättningar som finns i käppen. Den är det ultimata hjälpmedlet, men samtidigt något man undviker och smusslar undan, eftersom den gör en synlig som synskadad och därmed avvikande från normen. Käppen pekar ut och bekräftar, och hindrar därmed brukaren att passera som normal. Men det går också att erövra nya möjligheter genom käppen och övervinna hinder.

Den disciplinerade kroppen lyfts fram av två skribenter. Lina Metsämäki kontemplerar i sitt bidrag emotionsuttryck kopplade till känslan av att känna sig obekväma. Genom att fokusera på erfarenhetsberättelser om offentlig amning diskuterar Metsämäki orienteringen av den ammande kroppen i det offentliga rummet. Språkliga känslouttryck av äckel, rädsla och smärta visar på en form av självdisciplinering, dels i förhållande till den egna kroppen, dels i relation till andra människor som förväntas slippa känna sig obekväma. Metsämäki visar hur detta leder till en sammanfogning av den ammande kroppen, känsla och orientering i det offentliga rummet.

Karin Högströms bidrag diskuterar en annan typ av kroppslig disciplinering, tränad kroppslig habitus (Bourdieu 1990). Artikelnen behandlar utbildning i, och omskolning av, mentala och kroppsliga värden och förhållningssätt. Genom fältarbete kring arbetslivskurser som anordnas för nyanlända, diskuterar Högström hur deltagarna tränas i en ny habitus, som anses vara mer önskvärd och fördelaktig i förhållande till potentiella arbetsgivare. När deltagarna tränas i fasta handslag och ögonkontakt, anpassas de kroppsliga

ga förhållningssätten till den svenska arbetsmarknaden, samtidigt som en mindre önskvärd habitus blir synlig.

I det sista bidraget i denna volym kombinerar Markus Idvall ett fenomenologisk och ett maktkritiskt perspektiv på den transplanterade kroppen. Artikeln tar avstamp i rumsliggjorda minnen från både donator och mottagare av donerade njurar, för att leda till en diskussion om känslor, makt och reciprocitet, i det mellankroppsliga, transnationella och kulturella mellanrum som följer med transplantationen. Utifrån ett mångårigt fältarbete inom transplantationsmedicin lyfter Idvall fram en diskussion om den transplanterade kroppen som resurs, gåva och som en kropp i rörelse. Denna rörelse blottlägger institutionella praktiker och olika former av maktutövande.

Genom dessa fem studier har vi fått några svar på den inledande frågan om vad kroppar gör med oss och vad vi gör med våra kroppar. Men samtidigt har det uppstått nya frågor om till exempel relationer mellan kropp och samhälle, om disciplinering av kroppen, om kroppar i rörelse och om kroppars rätt att existera på lika villkor oavsett funktionalitet. Vår förhoppning är att de kulturvetenskapliga perspektiven på kropp fortsätter att breddas och fördjupas inom forskningen, allteftersom fältet bjuder på nya perspektiv och ingångar när kroppar konfronteras och kolliderar med varandra och med omvärlden.

Allra sist vill vi rikta ett tack till författarna, tack till Sonja Hukan-taival för layout, tack till de två anonyma granskarna och tack till Traditionsvetenskapliga nämnden vid Svenska litteratursällskapet i Finland för ekonomiskt understöd.

Litteratur

- Alftberg, Åsa 2012. *Vad är det att åldras?: en etnologisk studie av åldrande, kropp och materialitet*. Diss. Lund: Lunds universitet.
Tillgänglig: <http://lup.lub.lu.se/record/3044697/file/3044709.pdf>

- Bourdieu, Pierre 1990. *The Logic of Practice*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Boyd, Nan Amilla 2006. Bodies in Motion: Lesbian and Transsexual Histories. S. Stryker & S. Whittle (Red.), *The Transgender Studies Reader*. Routledge. 420–433.
- Castells, Manuel 2009. *The Power of Identity* (2nd edition) Chichester: Blackwell Publishing.
- Epstein, Robert 2016. The empty brain. *Aeon*. <https://aeon.co/essays/your-brain-does-not-process-information-and-it-is-not-a-computer> [18.11.2019]
- Gunnarson, Martin & Svenaeus, Fredrik (red.) 2012. *The body as gift, resource, and commodity: exchanging organs, tissues, and cells in the 21st century*. Huddinge: Södertörns högskola. Tillgänglig: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:sh:diva-15902>
- Johannisson, Karin 1997. *Kroppens tunna skal: sex essäer om kropp, historia och kultur*. Stockholm: Norstedt.
- Lindelöf, Karin S. & Woube, Annie 2019. *I tjejers spår - för framtidens segrar: om tjejlopp och villkor för kvinnors motionsidrottande*. Göteborg: Makadam.
- Merleau-Ponty, Maurice (1945) 1997. *Kroppens fenomenologi*. Göteborg: Daidalos.
- Salomonsson, Karin (red.) 2018a. *Mitt och ditt: etnologiska perspektiv på ägandets kulturella betydelse*. [Lund]: Lunds universitet.
- Salomonsson, Karin 2018b. Mitt och ditt och ägandets kulturella betydelse. Karin Salomonsson (red.). *Mitt och ditt: etnologiska perspektiv på ägandets kulturella betydelse*. [Lund]: Lunds universitet.
- Sennett, Richard 1994. *Flesh and Stone. The Body and the City in Western Civilization*. London: Penguin Books.
- Vehmas, Simo, & Watson, Nick 2014. Moral wrongs, disadvantages, and disability: a critique of critical disability studies. *Disability & Society*, 29(4), 638-650. <https://doi.org/10.1080/09687599.2013.831751>
- Åkesson, Lynn & Lundin, Susanne (red.) 1996. *Kroppens tid: om samspelet mellan kropp, identitet och samhälle*. Stockholm: Natur och kultur.

KRISTOFER HANSSON

Kroppen och den motsägelsefulla staden

Kulturanalytiska perspektiv på funktionshinder och urbana rum

Inledning

Vad en stad är kan inte definieras, det är snarare ett ständigt föränderligt väsen. Här samsas den historiska utvecklingen med visioner om en ny framtid, samtidigt som människor är i ständig rörelse mot sina egna mål. Idag ska FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning vara en viktig och central del i hur staden utvecklas. Konventionen har ratificerats i alla de nordiska länderna samt Åland, Grönland och Färöarna. Det betyder att oavsett om jag har en gående kropp, en kropp som kräver rullator, en kropp som använder sig av rullstol eller någon annan funktionsvariation, så ska staden vara anpassad och tillgänglig för mig. Det ska vara möjligt att röra sig på gatan, likväl som på torget, att ta sig in i affärer eller ta en kopp kaffe på ett av stadens kaféer. Det ska vara möjligt att ta kollektivtrafik in till staden, på samma sätt som det ska vara möjligt att nyttja bussar och spårvagnar. Allt detta ska

Fotografi I. En av många ingångar till stadens butiker och kaféer där gatuplan och affärsplan skiljer sig åt med två till tre trappsteg. Rullstolsymbolen signalerar att butiksinnehavaren har löst detta och anpassat butiken för den som kommer med till exempel rullstol. Genom att ringa på ringklockan så kommer personal ut med en ramp. Problemet är bara att ringklockan är borta. Foto: Kristofer Hansson.

finnas tillgängligt på *lika villkor* – staden ska kunna härbärgera en mångfald av kroppar.

Staden som presenteras i denna artikel är inget undantag. Ett tecken på att staden ska vara anpassad och tillgänglig är de rullstolsymboler som finns uppklitrade intill butikens ingångar (se fotografi I)¹. I denna stad återfinns många av butikerna, kaféerna och restaurangerna i äldre byggnader med små ingångar och ofta med några trappsteg upp till butiksplan. Rullstolssymbolen symboliser-

ar att butiken är anpassad och det ska vara möjligt att komma in med till exempel rullstol. När man ringer på dörrklockan, som sitter bredvid symbolen, kommer butikspersonal. Det kan handla om att personalen lägger ut en mobil ramp som kan användas av den som kommer med rullstol eller så hänvisas personen till en ingång på baksidan av butiken. Här kan finnas en dörr i markplan eller en ramp in till butiken eller kaféet. Ibland finns ett stödhandtag för den som går men behöver extra stöd för att ta sig upp för trappste-gen.

Men ofta är ringklockan borta, som i fotografiet, och utan ringklocka kan den som kommer med rullstol inte påkalla personalens uppmärksamhet. Eller så begränsas ingången av blomkrukor som är uppställda på trappan och försvårar för den som ska ta sig in. Rampen kan vara för brant eller dörren för smal för den som kommer i en större och bredare elrullstol. Det som vid första anblicken var ett välkomnande intryck förtas och istället riskerar den enskilde att utestängas från stadens kommersiella utbud (jfr Brenner & Theodore 2002; Harvey 2009; Stahre 2014).

Studien som här presenteras handlar om den spänning som finns mellan å ena sidan kraven på att stadens utbud – det kommersiella och det icke-kommersiella – ska finnas tillgängligt och erbjudas allmänheten på lika villkor, å andra sidan de försummelser, undantag och komplikationer som begränsar eller hindrar att dessa lika villkor uppfylls. Helt enkelt, hur rullstolssymbolens föreställningar om möjligheten av en mångfald av kroppar i staden kringskärs av ekonomiserade praktiker som skapar en emergent otillgänglighet. Artikelns kulturanalys utgår från ett etnografiskt material som undersöker de kulturella praktiker som ofta förblir dolda eller uppfattas som triviala i det urbana rummet (jfr Marander-Eklund & Nilsson 2018), för att därigenom undersöka de många och motsägelsefulla strategier för att skapa en stad som kan härbärgera en mångfald av kroppar (jfr Certeau 1984).

Kulturanalytiska perspektiv på funktionshinder och kropp

Studiens kulturanalytiska perspektiv fokuserar på och försöker skapa förståelse för de begränsningar och hinder som finns i staden för personer med funktionsnedsättning i relation till det urbana rummet. Innan detta perspektiv presenteras ska undersökningens funktionshinderperspektiv klargöras. Tidigare studier inom främst funktionshinderforskningen har tydliggjort hur begränsningar och hinder uppstår och på vilka sätt de kringskär människors möjligheter att på lika villkor vara en del av staden (Kitchin 1998; Kitchin & Law 2001). Den tidigare forskningen har varit en bidragande orsak, tillsammans med funktionshinderrörelsens arbete och politiskt policyarbete, till att FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning tillkommit och ratificerats i en mängd länder runt om i världen. Men trots goda intentioner går arbetet långsamt och det finns många anledningar att utveckla nya metodologiska och teoretiska perspektiv för att generera kunskap som på sikt kan ge en mer permanent förändring. I studien förenas ett traditionellt perspektiv på funktionshinder som skapade i den fysiska och sociala miljön (Shakespeare 2006), med ett kulturanalytiskt perspektiv på staden och stadens mångfald av kroppar.

Metodologiskt är detta ett utmanande projekt eftersom det som här definieras som det traditionella funktionshinderperspektivet (som inom den engelska vokabulären går under termen "Social model of disability") främst fokuserar på att de sociala och fysiska hindren skapas och reproduceras i den omgivande miljön. Funktionshinder, resonerar man, reproduceras i sociala och fysiska miljöer eftersom det finns en ideologi som premierar en idealiserad kropp och utestänger de övriga kropparna. Kroppen som studieobjekt har många gånger undvikits inom funktionshinderforskningen eftersom kroppen har förknippats med ett medicinskt perspektiv som forskaren velat kritisera (inom den engelska vokabulären har detta perspektiv definierats som "Medical model of disability"). Det är ett perspektiv som har försökt förklara – och också försökt "rätta" till – funktionshindret som om det var en del av individens kropp.

För att inte hamna i denna motsättning måste andra metodologiska och teoretiska verktyg utvecklas för att synliggöra hur kropp och stad vävs ihop på komplexa sätt (Thomas 2007).

Metodologiskt innebär det att jag har genomfört kvalitativa intervjuer med människor som har en funktionsnedsättning och sedan gjort observationer när de tagit sig ut i staden för att i samtal med mig peka ut de begränsningar och hinder som de möter. Intervjuerna är gjorda utifrån en tematiserad frågeguide med fokus på bland annat staden och vilka begränsningar och hinder individen möter där. Det är sammanlagt åtta personer² som har intervjuats och de har alla rekryterats genom ett upprop i ett neurologiskt förbund. Det innebär att några av de intervjuade inte har haft en funktionsnedsättning hela sitt liv utan den har tillkommit när de fått en stroke senare i livet eller när sjukdomen MS brutit ut. Intervjuerna har spelats in och i studien används denna empiri som en bakgrunds-förståelse för de observationer som gjorts. I artikeln lyfts en specifik persons erfarenheter fram för att på så sätt kunna etnografiskt fördjupa förståelsen för denna persons möte med staden. Detta urval har gjorts utifrån att det representerar den bredare förståelse som skapats genom hela undersökningens empiri.

Observationerna kan liknas med vad som brukar benämnas ”go-along” – där forskaren följer med personen i den miljö som studeras och samtidigt samtalar om denna miljö (Högdahl 2003; Kusenbach 2003). På detta sätt skapar metoden en form av intervju där miljön inspirerar till vad man samtalar om, men också observationer om vad som händer när man tar sig fram i miljön. De personer som har varit med i studien har alla haft platser som de velat visa upp eftersom de har varit begränsande eller hindrande när de tidigare varit i staden. Några har haft dessa platser i sitt minne och vi har ostrukturerat rört oss runt i staden och pratat om de platser vi gått till, i andra fall har personen gjort en noggrann lista över de platser hen vill synliggöra. I enstaka fall har också personerna själva mejlat egna observationer – texter och fotografier – över platser som är begränsande eller hindrande.³ Förutom samtalet har metoden också genererat observationer av händelser som den enskilda individen

inte nödvändigtvis har varit uppmärksam på eller själv reflekterat över. Det har kunnat vara en begränsning eller ett hinder som under en kort tid uppstått medan samtalet om något annat fortgått. Metoden kan därför sägas synliggöra det som är dolt eller uppfattas som trivialt i det urbana rummet och som vi har haft svårt att sätta ord på i den faktiska situationen (jfr Marander-Eklund & Nilsson 2018).

Metoden har genererat hastigt uppkomna anteckningar, ofta nedtecknande under tidspress, som i efterhand, vid datorn, omsatts till mer sammanhängande etnografiska observationer. Etnografin har kompletterats med fotografier tagna med mobilkamera. Fotografierna har vid tillfället fungerat som snabba anteckningar och har sedan vid datorn integrerats i etnografin och utgör tillsammans med texten en viktig del av empirin.

Forskningsprojektet är prövat hos den svenska Etikprövningsmyndigheten (Dnr 2018/145) och följer de forskningsetiska principer som finns inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning (Vetenskapsrådet). Men detta är oftast inte tillräckligt vid etnografiska observationer och intervjuer, utan forskaren måste också vinnlägga sig om att skapa en vardagsetisk förståelse för de situationer som uppkommer (jfr Fioretos, Nilsson & Hansson 2013; Lindberg & Sjöström 2019). Projekt likt detta skapar alltid många komplexa situationer som inte kan lösas med att forskaren enbart faller tillbaka på de forskningsetiska principerna. Etnografen måste istället ständigt fråga sig – före, under och efter fältarbetet – vad det är för situation man stigit in i och hur man bäst förhåller sig till dessa situationer (jfr Mazzarella 2006). Den vardagsetiska förståelsen har varit ett vägledande perspektiv genom hela fältarbetet.

En teori för den offentliga toaletten

Mångfald och kreativitet kan vid en första läsning uppfattas som positivt laddade ord, men används i studien för att undersöka hur kroppar hamnar på undantag i den moderna staden. Härigenom synliggör dessa kroppar den tvetydiga spänning som finns mellan å

ena sidan det planerade urbana rummet, å andra sidan den mångfald av människor som genom sitt handlande – ibland kreativt – tar plats (jfr Certeau 1984). Mångfald definieras här utifrån att det inte finns en typ av kropp i staden, utan snarare en variation av kroppar (jfr Campbell 2008). Denna variation härbärgeras inte alltid i stadens olika miljöer, utan istället uppkommer begränsningar och hinder i stadsrummet som kräver kreativt handlande av individen för att hen ska ta sig fram i staden och ta plats.

Resonemanget bygger på den franska filosofen Michel de Certeaus militärmetaforiska tankar om staden som en spänning mellan de strategier som planeras fram i det urbana rummet och de taktiker som sedan används i det vardagliga handlandet bland de människor som finns i staden (Certeau 1984). Strategierna ska diskuteras senare i artikeln eftersom de mycket tydligt kan synliggöras i de beskrivningar som finns om den moderna staden. Men inledningsvis ska termen *taktiker* diskuteras och hur denna term relaterar till kreativitet. Etnologen Fredrik Nilsson tydliggör de Certeaus taktiker när han skriver att de: "[...] refererar till handlingsutrymmen som människor etablerar i relation till de övergripande strategierna. Sådana taktiker kan utmana makten" (Nilsson 2018: 15). Taktiker och makt är på intrikata sätt sammantvinnade, men relationen mellan dem måste förtydligas eftersom de Certeau saknar det funktionshinderperspektiv som presenterades ovan. Utifrån de Certeaus begreppspar finns en risk att osynliggöra: (1) att taktikerna kräver en högre grad av vardaglig kreativitet och (2) att kreativiteten kan vara nödvändig när taktiken fallerar. Genom ett exempel ska relationen mellan taktik och kreativitet förklaras och utvecklas.

Exemplet är något så vardagligt som stadens tillgång till tillgänglighetsanpassade offentliga toaletter, och något som tidigare forskning synliggjort komplexiteten kring (jfr Kitchin & Law 2001; Hansson 2013; Wiseman 2018). För den som använder rullstol eller elrullstol, kan behovet av tillgänglighetsanpassad toalett vara avgörande för om man kan uträtta sina behov eller inte. Man behöver helt enkelt tillgång till det större utrymme och de hjälpmedel som finns på dessa toaletter. Samtidigt är tillgången till sådana toaletter mycket

ofta begränsad i de flesta städer. Med de Certeaus begreppsapparat kan strategier⁴ undersökas som en rumslig ordning som den enskilde måste förhålla sig till genom taktiker (Certeau 1984). Oftast är denna taktik mycket noggrant planerad i förväg av den enskilde. En sådan taktik kan vara att planera sitt rörelseschema i staden i relation till den eller de toaletter man har tidigare erfarenhet av och vet att fungerar. En annan taktik kan vara att inte dricka vatten innan man beger sig ut i staden för att i bästa mån undvika att bli kissnödig och istället kunna använda sin egen toalett när man kommer hem. Ofta är det så, framkommer det i intervjuerna, att individen planerar sina toalettbesök mycket noggrant. Alla dessa taktiker kräver ett mått av kreativitet i förväg, vilket också resulterar i en mångfald av skilda praktiker bland de enskilda individerna. Men trots en planerad taktik – en plan eller ett tillvägagångsätt – kan denna fallera och därmed kräva en mycket mer direkt kreativitet av individen. Exempel kan vara att den enda fungerande toaletten är avstängd, att man nekas inträde i den byggnad där toaletten finns eller att den planerade hemresan med kollektivtrafik plötsligt blir inställd (för att nämna några exempel som uppkommit i de intervjuer som gjorts och där vi pratat om de offentliga toaletterna). Vid dessa händelser står sig individen slätt med de taktiker hen har planerat och individen utelämnas istället till att kreativt försöka lösa behovet på annat sätt. Det privata riskerar plötsligt bli ett problem som måste lösas i det offentliga (jfr Wiseman 2018).

Denna form av kreativitet kan inte självklart ”utmana makten” (Nilsson 2018: 15) – det är inte en motståndshandling att ofrivilligt kissa på sig. Kreativiteten kan snarare synliggöra de praktiker i staden där den enskilde plötsligt – och utan förvarning – måste förhålla sig till andra människors försummelse, undantag och komplikationer i stadsmiljön.⁵ Kreativiteten bär i denna analys inte på de positiva konnotationerna som termen gör i andra sammanhang, utan snarare kan *människors plötsliga kreativitet* användas som ett analytiskt grepp för att synliggöra sådant som annars är dolt, privat eller uppfattas som trivialt (jfr Marander-Eklund & Nilsson 2018; Wiseman 2018). Genom att etnografiskt undersöka kreativiteten kan etnologen metodologiskt genomföra en kulturanalys över kroppars skilda

platser i staden – mångfalden av dessa kroppar kan synliggöra de normerande kulturella strukturer som återfinns i stadens strategier (Certeau 1984). På detta sätt används funktionshinderforskningens teorier och begrepp för att skapa en större kulturanalytisk förståelse för hur personer med medfödd eller förvärvad funktionsnedsättning socialt eller kulturellt begränsas eller hindras i sin vardag. Det kan handla om bristen på fungerande tillgänglighetsanpassade offentliga toaletter eller svåröverkomliga trottoarkanter i staden, men det kan också vara sociala hinder i form av människors ovilja eller förakt. Härigenom låter sig artikeln inspireras av och fördjupa den funktionshinderforskning som finns kring plats (jfr Kitchin 1998; Glesson 1999; Dyck 2010; Soldatic, Morgan & Roulstone 2014), liksom etnologisk forskning om det samma (jfr Saltzman & Svensson 1997; Högdahl 2003; Alftberg, Apeldoorn & Hansson 2016). Detta är också ett teoretiskt perspektiv för att synliggöra hur ekonomiska krafter i allt högre grad har kommit att breda ut sig och kontrollera det urbana rummet (jfr Brenner & Theodore 2002; Harvey 2009; Stahre 2014), något som fördjupas längre fram i artikeln.

Kulturanalytiskt handlar det om att undersöka hur kreativiteten kan synliggöra de sociala relationer och rumsliga hinder som framtvingar ett agerande hos individen och därmed genererar ett avbrott som låter oss skönja det dolda eller trivialiserade (jfr Frykman & Gilje 2003; Hansson 2019a). Kroppen, som tidigare fanns i bakgrunden för individens handlande, träder nu fram och kräver ett handlande av individen (jfr Leder 1990) – och ja, det kan vara så ”trivialt” och privat som att kroppen signalerar att den behöver uppsöka en offentlig toalett.

Strategier för tillgänglighet

Utgångspunkten för den rumsliga ordningen i staden är att den är reglerad och rationell, även om den är i ständig tillblivelse (jfr LeFebvre 1970; Feldmann Eellend 2013; Nilsson 2018). Denna ordning upprätthålls framför allt, menar de Certeau, genom att staden kontinuerligt observeras och mäts, för att därigenom också kont-

rolleras och förändras (Certeau 1984). En sådan central och viktig övervakningspraktik i dagens moderna stad är diskurser om ”det tillgängliga samhället”. Det är en diskurs som producerar och re-producerar en mängd olika praktiker i staden (jfr Yacobi 2016). Det kan handla om att bygga om delar av stadsmiljön för att den ska bli mer tillgänglig eller det kan handla om att nya stadsdelar anläggs på ett särskilt åtkomligt sätt. Inledningsvis ska några av dessa diskurser presenteras eftersom de gör det möjligt att undersöka hur den rumsliga ordningen skapar friktioner mellan taktik och kreativitet.

Diskursen som här benämns ”det tillgängliga samhället” kan sägas utgå från FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning.⁶ I konventionens artikel 9 med rubriken ”Tillgänglighet” tydliggörs detta perspektiv i relation till bland annat staden:

För att göra det möjligt för personer med funktionsnedsättning att leva oberoende och att fullt ut delta på alla livets områden, ska konventionsstaterna vidta ändamålsenliga åtgärder för att säkerställa att personer med funktionsnedsättning får tillgång på lika villkor som andra till den fysiska miljön, till transporter, till information och kommunikation, innefattande informations- och kommunikationsteknik (IT) och -system samt till andra anläggningar och tjänster som är tillgängliga för eller erbjuds allmänheten både i städerna och på landsbygden. (SÖ 2008: 12)

Lika villkor kan här sägas vara ett nyckelbegrepp som handlar om att stadens utbud inte bara ska vara tillgängligt för alla, utan att alla människor ska kunna ta del av detta utbud på villkor som inte skiljer sig nämnvärt från varandra – villkoren ska nämligen vara lika. Detta lika kan förstås som att oavsett vilka kroppar som finns i staden, så ska staden inte uppställa några specifika hinder eller begränsningar för några av dessa kroppar. Städerna – och landsbygden – ska helt enkelt kontrolleras och förändras på ett sådant sätt att personer med funktionsnedsättning kan leva oberoende i staden och också fullt ut delta i staden. En hel del av arbetet med att utforma städerna efter denna konvention faller tillbaka på kommunerna och de flesta kommuner har också antagit någon form av

handlingsplan för sitt arbete. Genom att ge några exempel på hur kommunerna formulerar sitt uppdrag kring konventionen finns det möjlighet att konkretisera konventionens språkbruk och ge en diskursiv förståelse för den rumsliga ordningen i staden. Här ska några sådana exempel ges.

Det första exemplet är hämtat från Malmö kommuns hemsida. Här presenterar kommunen sitt arbete under rubriken ”Tillgänglighet” och där kan man inledningsvis läsa: ”Malmö ska vara en stad för alla. En god fysisk tillgänglighet är en förutsättning för att kunna vara delaktig i samhället på samma villkor som personer utan funktionsnedsättning”.⁷ Utgångspunkten för detta resonemang är att staden ska vara inkluderande genom att alla människor ska kunna vara delaktiga på samma villkor. Det är här centralt att skilja på inkludering och integration, där kommunens uppgift idag inte enbart handlar om att människor ska vara integrerade i samhället. Inkludering har istället som utgångspunkt att staden ska vara, som man skriver, ”för alla”. Det är ett resonemang som också kan sägas finns i termen delaktighet, att tillgängligheten helt enkelt är en form av rumsliga ordning som ska leda till en delaktighet i staden.⁸

En liknande formulering återfinns också under rubriken ”Tillgänglighet” på en annan stads hemsida, nämligen Lund. Här skriver man inledningsvis att: ”Ett tillgängligt samhälle är en förutsättning för att alla människor, oavsett funktionstillstånd, kan vara delaktiga i samhällslivet på lika villkor. Vägen till full delaktighet och jämlikhet utgår ifrån de mänskliga rättigheterna och handlar om att riva hinder”.⁹ Istället för att använda termen ”för alla”, använder man här termen ”alla människor”, vilket kan sägas vara synonymt. Men man använder sig också av formuleringen ”lika villkor” och knyter på så sätt samman den egna texten med den i konventionen. Med andra ord ska alla människor, oavsett vilka kroppar de har, kunna närma sig stadens rumsliga ordning på lika villkor. Detta innebär i praktiken att staden inte bara ska vara tillgänglig, utan de enskilda individerna ska också uppleva att de är delaktiga i staden. Termen delaktighet är också en term som behandlas i båda texterna och signalerar att stadens invånare ska uppleva, som Lunds

kommun skriver, ”full delaktighet”. Men det som är nätt och jämt tillgängligt behöver inte alltid skapa en känsla av delaktighet hos individen, det ena föder inte automatiskt det andra (jfr Hansson & Nordmark 2015). Artikelns syfte är att fokusera på tre teman för att fördjupa detta resonemang: (1) hur tillgänglighet till stadens utrymme har kommit att utvecklas parallellt med kommersialisering och andra ekonomiska aktiviteter i staden, (2) hur individen genom denna utveckling möter en otillgänglighet på olika plan och (3) därigenom också blir en otillräcklig konsument i en stad som fokuserar allt mer på ett kommersiellt utbud.

Två strategier

Karolina och jag tar tåget till Lund. Med oss på resan är hennes personliga assistent. När vi närmar oss tågstationen ber Karolina sin assistent att trycka på knappen som tillkallar tågvärden: ”Vill du trycka på knappen”. Omedelbart hör vi i tågets högtalarsystem: ”Tågpersonal till dörr ett”. Tåget rullar in på stationen och medan tågets övriga passagerare går av står vi och väntar på tågvärden. Efter en liten stund kommer den kvinnliga värden och låser upp skåpet där tågets mobila ramp finns inlåst. Hon slänger ned den med en duns på marken mellan perrongen och tåget. Karolina kan köra ut.¹⁰ Vi tar oss alla tre till perrongens hiss och medan assistenten tar trapporna klämmer Karolina och jag oss in i hissen. Vi får precis plats. Vi tar oss sedan ut från järnvägsstationen och blir stående en kort stund vid utgången, medan vi pratar om vad vi ska göra. Här börjar jag reflektera över stadens urbana stadsrum som ett tillgängligt rum.

Det är tidig eftermiddag och staden sjuder av liv. På gatan utanför stationen kommer en strid ström av bilar, stadsbussar och cyklar. Vi står stilla en kort stund och funderar vart vi ska ta vägen medan folk skyndar sig förbi oss. Några enstaka människor går in i den pressbyrå som ligger precis i anslutning till stationsbyggnaden. Bredvid den moderna ingången till stationen finns den gamla stationsbyggnaden byggd i mitten av 1800-talet. För att göra bygg-

naden tillgänglig byggde kommunen för ett antal år sedan en ny stentrappa med ramp. Valet av material och utformning gör att den nya tillbyggnaden ser ut att vara samtida med stationshuset. Tar man sig in i byggnaden har stationens tidigare verksamheter blivit automatiserade och istället upptar en kafékedja större delen av utrymmet, vägg i vägg med Pressbyrån. Innan vi lämnar stationsområdet ska vi fråga oss vad detta är för urbant rum.

Den här etnografiska observationen ger oss inte bara ett utsnitt av det planerade urbana rummet – stadens strategier för att knyta an till de Certeau (Certeau 1984) – utan också den variation av kroppslig rörelse som är observerbar där vi står. Vid stationens utgång blir våra, för närvarande, stillastående kroppar – Karolinas, min och assistentens – något som synliggör den rörelse som finns hos de som ska med nästa tåg eller ta sig till skolan eller jobbet. Deras taktiker är inte att uppehålla sig vid denna utgång, utan snarare snabbt förflytta sig till eller från järnvägsstationen. Det är ett rörelsemönster som kan sägas stödjas av detta urbana rum. Det finns nämligen få hinder på denna plats som stoppar upp flödet och därför blir vi som står stilla hinder som måste pareras. Detta urbana rum är utformat i linje med vad som tidigare benämndes som det tillgängliga samhället, alltså ett rum som ska möjliggöra för alla kroppar att vara där på lika villkor. Är vi gående, kommer med elektrisk rullstol eller tar oss fram med vit käpp, så är detta en del av staden där vi förväntas att snabbt och enkelt passera. Men frågan är om det är så tillgängligt?

Samtidigt finns det en annan strategi som likt andra städers förändringar kommit ge den ekonomiska marknaden en möjlighet att breda ut sig i det urbana rummet genom att garantera platser för försäljning och reklam (Brenner & Theodore 2002; Stahre 2014). Parallellt som strategin för det tillgängliga samhället möjliggör en strid ström av människor, finns det en annan dimension som möjliggör ett långsammare tempo – om vi väljer att bli konsument. Om vi rör oss mot den anpassade trappan med ramp kan vi komma in till Pressbyrån eller kaféet. Här finns kroppar som inte är i samma rörelse, utan som istället rör sig sakta runt i affären efter en tidning

eller något att äta eller som sitter avslappnade i en stol med en kopp kaffe. Också dessa miljöer ska vara tillgängliga om vi kommer med rullstol, men för att ta del av det långsammare tempot krävs det att vi blir konsumenter. Affären är inget vilorum, utan vi som kommer in förväntas hitta de produkter vi vill ha, betala för dem och sen gå. På kaféet får vi lov att stanna så länge vi köper något.

Neil Brenner och Nik Theodore, forskare i urban planering och teori, synliggör denna förändring av stadsrummet när de poängterar att det skett en omorganisering av stadsmiljön där ekonomiska krafter i allt högre grad kontrollerar det urbana rummet. Ofta har denna förändring skett i två faser med en början i en mer destruktiv fas där det gamla har förstörts, och sedan i en konstruktiv fas där det nya har byggts upp och anpassats till marknadens behov (Brenner & Theodore 2002). Så har den gamla järnvägsstationens vänt-salar och personliga service drastiskt minskat och automatiserats. Istället har de gamla ytorna ersatts med affärsutrymmen. Stadens strategier har utformats på ett sådant sätt att marknadens krafter kommit att få större möjligheter att anlägga och planera sin verksamhet (jfr. Harvey 2009).

Med andra ord finns det två olika strategier i det urbana rummet som på ett komplext sätt interagerar med varandra och både skapar ett urbant tillgängligt rum, samtidigt som det på ett annat plan är exkluderande. De exkluderande dimensionerna är möjligen de som är minst synliga (jfr Edin 2017), i jämförelse med den mer synliga tillgänglighetsanpassningen.¹¹ Men det är centralt att förstå hur dessa två strategier samverkar och gör att människors delaktighet i staden inte enkelt kan förstås: att det tillgängliga urbana rummet automatiskt föder en form av upplevd delaktighet (jfr Hansson & Nordmark 2015). För att förstå detta mer ingående ska undersökningen fortsätta ut i staden och observera vad som händer mellan det som är tydligt och direkt observerbart, och det som är mer subtilt. Vi börjar röra oss bort från stationen mot ett anpassat övergångsställe som alltid blipper för att göra den som har en synned-sättning observant på den trafikerade gatan.

Otillgänglighet på olika plan

För att komma åt och undersöka det subtila måste metoder utvecklas som kan synliggöra de delar av det urbana rummet där tillgängligheten försvåras. I tidigare undersökningar har jag argumenterat för termen *den kritiska platsen*, alltså att en plats som normalt fungerar tillfredställande plötsligt omvandlas och istället blir en begränsning eller ett hinder (Hansson 2019a). När dessa situationer uppstår måste individen förhålla sig till både den fysiska miljön – kan jag övervinna hindret? – och den sociala situationen – hur ska jag förhålla mig till den sociala omgivningen? De inledande exemplen med de tillgänglighetsanpassade offentliga toaletterna kan enkelt skapa en sådan kritisk plats när individen plötsligt upptäcker att toaletten är stängd eller trasig. Det blir då inte bara platsen som blir svår att ta sig till eller vara på, utan också de sociala relationerna förändras när det privata plötsligt måste förhandlas offentligt (jfr Wiseman 2018). Ska man berätta om sin situation för omgivningen eller ska man välja att vara tyst? Vad som händer på de kritiska platserna är att sociala och kulturella mönster synliggörs och blir förhandlingsbara. Det skapas med andra ord en kulturell praktik.

I många av de observationer som gjorts i detta forskningsprojekt uppkommer det situationer som skulle ha kunnat utvecklas till kritisk plats, men där det av olika anledningar inte uppstått någon begränsning eller hinder. Det är händelser där termen kreativitet kan användas för att förstå hur den enskilde individen handlar för att ta sig ur, eller aldrig försätta sig i, dessa situationer. En sådan plats, och ett sådant kreativt handlande, ska studeras.

Vi lämnar tågstationen bakom oss och rör oss ut på stadens gator och torg. Vi har nu bestämt oss för att ta oss vidare till en av stadens huvudgator och medan vi tar oss dit samtalar Karolina och jag om olika hinder hon möter i staden. Större delen av staden består av ojämn gatubeläggning, vilket påfrestar Karolinas kropp då elrullstolen fortplantar skakningarna till ryggen. Vi kommer fram till gatan som vi planerat att besöka och mitt i gatan går bussar, bilar och cyklar i enkeltrafik. Trottoarer finns på båda sidor av vägen och de kan sägas vara tillgänglighetsanpassade genom att de består av

Fotografi II. För att möjliggöra för restaurangen att ha en uteservering har den offentliga trottoaren upplåtits av kommunen och här finns nu i ett inringat område ett antal bord och stolar. Istället har restaurangägaren anlagt en ramp som går ut i körfältet. Staketet och den trånga ingången till rampen har dock gjort det svårmanövrerbart för den som kommer med en större elrullstol. Foto: Kristofer Hansson.

fyra rader med släta betongplattor. Det går bra för Karolina att köra här, men vid ett ställe har en restaurang fått tillstånd att använda sig av trottoaren för uteservering. Trottoaren är därför avstängd med ett staket i järn och innanför det avgränsade området står ett antal mindre bord och stolar. Det är en varm dag och några människor sitter här ute och dricker kaffe. Vi som bara ska ta oss förbi denna uteservering får istället använda oss av den byggda ramp restau-

rangen anlagt och som svänger ut i gatan (se fotografi II). Även denna har samma staket för att skydda de gående för buss- och biltrafiken som kör förbi. Dock är in- och utgången mellan trottoaren och rampen underdimensionerad och med en större elrullstol blir det trångt. Detta blir tydligt när Karolina ska ta sig från rampen och ut på trottoaren på nytt, då får hon stanna upp och noggrant överväga sitt körande för att inte klämma fast elrullstolen eller köra på staketet. Det blir ett stopp i hennes flöde innan hon manövrerar sig förbi hindret och vi kan ta oss vidare.

Det blir därmed aldrig någon kritisk plats och situationen är över på bara några sekunder. Men om vi väljer att stanna kvar här, precis som vi gjorde vid järnvägsstationen, vilka kulturella praktiker kan vi då utläsa i denna del av det urbana rummet? Detta är en situation som kräver att Karolina anstränger sig för att ta sig ur situationen. Det som för den gående individen är en enkel manöver, blir för henne något som bromsar upp framfarten i staden och kräver en viss form av kreativt handlande. Det kreativa handlandet krävs på grund av att två strategier i detta urbana rum möter varandra. Det är den marknadsanpassade strategin som låter restaurangen ta plats på trottoaren för att därigenom kunna locka till sig fler kunder. Trots att trottoaren inte tillhör restaurangen har de fått tillstånd för att med staket inrama denna plats – denna allmänning – och tillåta bara de som köper mat eller dryck att ta del av området. Som en motprestation har de istället byggt en ramp som följer de regler för tillgänglighetsanpassning som finns i lagen. Det är helt enkelt möjligt för ekonomiska krafter att kontrollera och anpassa rummet till marknadens behov (jfr Brenner & Theodore 2002), så länge man tillmötesgår de krav som finns i lagen.

Det är också genom denna ekonomisering av det urbana rummet som restaurangens uteservering döljer en maktrelation. När de övergripande strategierna förändras i linje med marknadens behov uppkommer frågan om vem som har tillträde till restaurangen och vilka som inte har det. Vi kan fråga oss vem det är som tilltalas att slå sig ner på denna uteservering och beställa in en lunch eller en middag med tillhörande dryck? I första hand handlar detta tillträde

om pengar, det är de människor som har råd att betala för den relativt kostsamma maten och drycken som också får möjlighet att ta del av platsen. Maktrelationen blir därmed dold genom att de som inte har råd att sätta sig här, inte heller kommer finnas representerade. Det spelar alltså ingen roll hur kreativ den enskilde individen är, har denne inte de ekonomiska resurserna så stängs individen ute.

Denna kulturella praktik är svårare att synliggöra och de spår som finns i min empiri är inte tydliga mer än att de intervjuade informanterna vid några tillfällen poängterar att samhällets allmänna försörjningsstöd knappt räcker till de grundläggande behoven, att då fundera på restaurangbesök upplevs som orimligt.¹² Snarare riskerar individen att bli avvisad på grund av att denne definieras som en oönskad konsument (Bauman 1998 & 2008). Denna form av utestängning är svår att observera eftersom den inte nödvändigtvis blir synlig i kritiska platser eller i individens kreativitet, den verkar istället med andra medel. Istället blir det individens otillräcklighet som konsument som genererar ett nät av osynliga maktrelationer och som inte möjliggör en tillgänglighet till denna del av det urbana rummet. För att bli delaktig här krävs ekonomiska medel.

Staketet kan därmed sägas materialisera den maktrelation som finns mellan de kroppar som befinner sig utanför restaurangen och de som befinner sig inne på restaurangen. Men för den individ som har en större elrullstol återfinns denna materialisering på ytterligare en nivå och det handlar nämligen om att borden och stolarna står så tätt ihop att det svårligen går att komma in med en rullstol. Det finns många sådana restauranger och kaféer, liksom affärer, där den enskilde upplever att inredningen är gjord på ett sådant sätt att man inte känner sig välkommen, inte känner sig delaktig. I intervjuer och observationer lyfter man till exempel fram diskar som är höga och som kräver att man likt ett barn ropar på personalen för att få deras uppmärksamhet eller hjälp, buffébord där man från rullstol inte kan ta maten själv utan behöver restaurangpersonalens hjälp och så vidare. Individen riskerar helt enkelt att bli en otill-

räcklig konsument på två plan, både i att sakna ekonomiska medel och att miljön upplevs vara anpassad till andra människor.

Otillräcklig konsument

Restauranger, kaféer och affärer är en viktig del av det urbana rummet och utgör en central del för hur strategier i staden utvecklas. Det kan handla om att utveckla det allmänna utrymmet för kommersiella och privata intressen eller att anpassa och tillgängliggöra byggnader där sedan kaféer och affärer kan etablera sig (Brenner & Theodore 2002; Stahre 2014). Där det tidigare var möjligt för alla att vara, skapas istället ett urbant rum som utestänger de som inte har ekonomiska medel att bli konsument. Framför allt skapas en uppdelning i tillräckliga och otillräckliga konsumenter (Bauman 1998 & 2008; Edin 2017). Detta är också en uppdelning som förstärks när de kommersiella intressena inte fullt ut lyckas anpassa sin verksamhet utifrån diskursen om det tillgängliga samhället. Dock är det viktigt att påpeka att de flesta verksamheter, precis som kommunerna, är mycket måna om att värna om idén om ”det tillgängliga samhället”. Det finns få aktörer i staden som aktivt motverkar denna idé genom att stänga ute eller försvåra för personer med funktionsnedsättning. Ändå är det precis det som händer.

Karolina och jag bestämmer oss för att vi ska ta en paus från vår runda i staden och istället ta en fika på ett av stadens många kaféer. Vi ska samtidigt testa vad rullstolssymbolen och ringklockan, vid ett kafé där den fungerar, har för funktion. Vi väljer ett kafé som har dessa attiraljer, men också har några trappsteg upp till dörren och en interiör som ser svårmanövrerad ut för en rullstolsanvändare (alltså att möblemanget står tätt). Karolina ringer på och en ung tjej från personalen kommer omgående och öppnar dörren. Hon välkomnar oss och berättar samtidigt att det finns en ramp på innergården som kan användas. Rampen är smal men med lite precisionskörning kommer Karolina upp och in i kaféet.¹³

Väl inne i kaféet är det, precis som vi kunde observera utifrån genom butikens stora fönster, trångt om utrymme i de två rum som

kaféet består av. Den ena delen är möblerad med blandade äldre sittmöblemang och bord och i den andra delen sker själva försäljningen av främst kakor och bullar. Vi tar oss till delen där försäljningen sker men eftersom vi inte kommer via ingången, hamnar vi istället direkt vid kassan och därmed utanför kön, som vid tillfället består av fyra personer. Att stå sig sist i kön är omöjligt eftersom utrymmet inte möjliggör för Karolina att köra dit. Vi står istället kvar. Att hamna utanför – eller längst fram – i en kö när man ska nyttja de delar av det urbana rummet som är tillgänglighetsanpassat är inte ovanligt. Det kan gälla butiker och kaféer, likväl som kollektivtrafik. Det uppstår en social situation där den som egentligen ska stå sig sist i kön hamnar först.

Ingen i kön gör någon ansats att lösa eller kommentera den situation som uppstått. Man flyttar till exempel inte på sig så att vi kan komma förbi. De två expediterna som står i kassan – en av dem är den unga tjejen som kom ut när vi ringde på – gör inte heller någon ansats att hjälpa oss eller berätta för oss vad vi ska göra. Vår plats gör också att vi inte ser utbudet av kakorna, de är placerade bakom glasdisken som finns längs med kön. Vi väljer att stå kvar och eftersom det inte kommer några nya kunder in i kaféet, blir det vår tur när den sista personen i kön, efter någon minut, blivit expedierad.

Vi bestämmer oss snabbt för vad vi vill ha och pekar ut för expediten vilka kakor vi önskar köpa. Karolina berättar för samma person att hon önskar te. Expediten vänder sig då till mig och berättar om var teerna finns och vilka olika sorter de har. Karolina befinner sig fortfarande precis bredvid mig. Det är inte jag som ska ha te, jag ska dricka kaffe. Vi får våra kakor och Karolinas personliga assistent bär in hennes kakor till det andra rummet där ett bord är ledigt. Det äldre bordet och stolarna är ovanligt låga och det är inte möjligt för Karolina att använda om hon sitter kvar i sin elrullstol. Istället parkerar hon sin elrullstol precis intill och med armkraft tar hon sen stöd i bordet och i en av stolarna för att häva sig över till stolen. Den personliga assistenten och jag märker redan innan hon börjar lägga vikt på bordet att det är mycket rangligt och att det

riskerar att tippa över. Vi håller därför emot medan Karolina sätter sig i stolen. Te-vattnet och kaféet står på en hylla i lokalen och den personliga assistenten hämtar varmt vatten till Karolina. Vi börjar fika och fortsätter vårt samtal om vilka erfarenheter Karolina har av otillgängligheter i staden.

Med utgångspunkt i denna korta etnografi kan Baumanns term den otillräckliga konsumenten utvecklas (Bauman 1998 & 2008) och sammankopplas med den diskussion om kreativitet som samtidigt synliggör vad som krävs av Karolina för att hon ska bli konsument på detta kafé (jfr Certeau 1984). Utifrån materialiteten i denna miljö finns det mycket som utformats utifrån en gående persons perspektiv. Det är allt från att kunden hamnar rätt i kön när denne kommer in i kaféet utifrån huvuddörren, till att bullarna och kakorna exponeras när kunden *står* i kön, till att utrymmet i lokalen och dess inredning mer eller mindre kräver en gående kropp. Men även rampen, som finns där för att detta kafé ska vara tillgänglighetsanpassat, fungerar dåligt och istället krävs en stor portion av kreativitet för Karolina att kunna ta sig in och ut. Den form av materialitet som Karolina möter förstärks också av expeditens bemötande som vänder sig till mig, när det uppenbart, och på en direkt fråga från Karolina, handlar om en diskussion som berör henne. Detta är inget ovanligt och ständigt återkommande i de intervjuer och observationer som har gjorts i detta projekt. Det är som om inte bara inredningen och lokalen försvårar för Karolina, utan att också expediten frammanar henne som en otillräcklig konsument som behöver min hjälp.

Den otillräckliga konsumenten är inte bara en fråga om ekonomi, utan också om hur det ekonomiserade urbana rummet utformas utifrån ett ideal om den gående människan (jfr Hansson 2019b). Det kan handla om kanter in till affärer som gör att individen utestängs från att komma in den vanliga vägen och istället får be om hjälp för att komma in på baksidan, kafémöblemang som är för lågt, som i exemplet, eller för högt för den som sitter i en rullstol (se fotografi III). Det kan också handla om exemplet med uteserveringen som hade placerat sina bord och stolar på ett sådant sätt att det först och

Fotografi III. Ingång till en av stadens affärer där huvudingången är tillgänglighetsanpassad men där sidoingången kräver ett rejält kliv för att ta sig in eller ut. Den här formen av kanter är inte ovanliga och kan innebära att den som kommer med en rullstol får ta sig tillbaka till huvudingången efter att ha gått sitt varv i butiken. Men det kan också handla om att ta sig in via en bakdörr, använda en annan butiks ingång för att komma in i den lokal man skulle besöka och så vidare. Foto: Kristofer Hansson.

främst är en gående kropp som ska snirkla sig in och sätta sig ner på en stol i det trånga utrymmet. Den *gående kroppen* verkar i dessa exempel fungera normaliserande i hur dessa specifika urbana rum utformas och riskerar därför också att förstärka individens position som den otillräckliga konsumenten. Annorlunda uttryckt, detta urbana rum klarar inte av att härbärgera en mångfald av kroppar

på lika villkor, utan istället uppstår kulturella och materialiserade gränser som Karolina med sin kreativitet måste hantera.

Avslutning

Staden kringskärs av en mängd olika strategier och i denna studie har två stycken sådana strategier lyfts fram: ekonomiska strategier respektive tillgänglighetsstrategier. Det är två typer av strategier som kan verka i samma urbana rum, men i studien har de platser lyfts fram där det finns en potentiell konflikt mellan dessa två. Genom främst observationer har en etnografi synliggjort vilka dolda eller trivialiserade praktiker denna konflikt kan frambringa. Redan i den rumsliga ordningen finns många gånger en inneboende konflikt mellan å ena sidan en önskan om att skapa den tillgängliga staden, å andra sidan skapa en stad med starkt fokus på marknadsorienterad ekonomisk tillväxt. Det är två ideal som skapar friktion som inte minst blir synlig när individer likt Karolina måste uppbåda en kreativitet för att hantera uppkomna hinder eller begränsningar. Vad kreativiteten därmed kan synliggöra är att de lösningar som till exempel Karolina, och de andra personer som ingår i studien, använder för att ta sig fram och vara närvarande i staden, också säger något om de begränsningar och hinder som finns i staden. Det blir därmed inte ett urbant rum som en mångfald av kroppar kan vara i på lika villkor, utan istället uppstår kulturella och materiella gränser som kontrollerar rummet genom att öppnas och slutas i en ständigt pågående process.

Avslutningsvis är det dessa subtila strategier som ska lyftas fram i relation till den inledande diskussionen om FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning. Utgångspunkten i denna konvention, och i kommunernas skrivningar om densamma, är att utveckla en stad där mångfalden av kroppar har *lika villkor* i det urbana rummet. I konventionen formuleras detta på följande sätt: ”att personer med funktionsnedsättning får tillgång på lika villkor som andra till den fysiska miljön” (SÖ 2008: 12). Vad detta innebär är att stadens olika kroppar helt enkelt ska

kunna närma sig det urbana rummet på lika villkor oavsett funktionsvariation, för att därigenom kunna vara delaktiga i staden och i dess utbud. Med toaletterna som exempel innebär det att en stad som strävar efter lika villkor, bygger toaletter som ger personer med funktionsnedsättning samma möjligheter att vara i det urbana rummet. Men det betyder också att den otillräckliga konsumenten inte bara förstås som en fråga om jämlikhet mellan individer, utan att det handlar om att skapa urbana rum där människor kan ta plats på lika villkor, även om det finns en ojämlikhet mellan dem. Denna ojämlikhet kan, som synliggjorts i artikeln, vara ekonomisk, men också i allra högsta grad kroppslig. Dock får inte denna ojämlikhet bli ett hinder eller begränsning i det urbana rummet, vilket ojämlikheten får sägas vara idag.

Men det är inte en enskild kropp som kulturanalysen ska fokusera på. Snarare är det en kropp som är invävd i miljön och de kulturella strukturerna som ska vara den kulturanalytiska utgångspunkten. Det är genom att etnografiskt beskriva kroppen i det urbana rummet – på tågstationen, i butiken, längs med trottoaren, på restaurangen – som etnologen kan förstå vilka krafter och praktiker som kommer till liv i människors vardag. Det är genom ett sådant kulturanalytiskt perspektiv som etnologi kan undersöka hur stadens väsen kan utvecklas och fås att härbärgera en mångfald av kroppar – på *lika villkor*.

Referenser

- Alftberg, Åsa, Apelmo, Elizabeth & Hansson, Kristofer 2016. Inledning: ljudmiljöer, kulturella praktiker och hörselnedsättning. Alftberg, Åsa, Apelmo, Elizabeth & Hansson, Kristofer (red.) *Ljud tar plats: funktionshinderperspektiv på ljudmiljöer*, 11. Lund: Department of Arts and Cultural Sciences. https://lucris.lub.lu.se/ws/files/11083069/Ljud_tar_plats_webb.pdf (28.3.2019)
- Bauman, Zygmunt 1998. *Arbete, konsumtion och den nya fattigdomen*. Göteborg: Daidalos.
- Bauman, Zygmunt 2008. *Konsumtionsliv*. Göteborg: Daidalos.

- Beauvoir, Simone de 1947/1992. *För en tvetydighetens moral*. Göteborg: Daidalos.
- Brenner, Neil & Theodore, Nik 2002. Cities an the geographies of "actually existing neoliberalism". Brenner, Neil & Theodore, Nikolas (red.) *Spaces of neoliberalism: urban restructuring in North America and Western Europe*. Malden, Mass.: Blackwell.
- Campbell, Fiona Kumari 2008. Refusing able(ness): a preliminary conversation about ableism. *M/C Journal*, 11:3. <http://journal.media-culture.org.au/index.php/mcjournal/article/viewArticle/46> (28.3.2019)
- Certeau, Michel de 1984/2011. *The practice of everyday life*. Berkeley, Calif.: University of California Press.
- Dyck, Isabel 2010. Geographies of disability: reflections on new body knowledges. Chouinard, Vera, Hall, Edward & Wilton, Robert (red.) *Towards enabling geographies: 'disab-led' bodies and minds in society and space*. London: Ashgate.
- Edin, Fredrik 2017. *Exkluderande design*. Stockholm: Verbal.
- Egard, Hanna & Hansson, Kristofer under utgivning. Strandsatt och förbisedd – men envis: daglig mobilitet bland personer med funktionsnedsättning i kollektivtrafiken. Scholten, Christina & Henriksson, Malin (red.) *Mobilitet och mångfald – resande på lika villkor?* Lund: Arkiv Förlag.
- Erson, Stefan 2016. Lägre andel av personer med funktionsnedsättning arbetar. *Välfärd*, 4, s. 26–27.
- Feldmann Eellend, Beate 2013. *Visionära planer och vardagliga praktiker: postmilitära landskap i Östersjöområdet*. Stockholm: Stockholms universitet. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:su:diva-89277> (28.3.2019)
- Fioretos, Ingrid, Hansson, Kristofer & Nilsson, Gabriella 2013. *Vårdmöten: kulturanalytiska perspektiv på möten inom vården*. Lund: Studentlitteratur.
- Frykman, Jonas & Gilje, Nils (red.) 2003. *Being there: new perspectives on phenomenology and the analysis of culture*. Lund: Nordic Academic Press.
- Gleeson, Brendan J. (1999): *Geographies of disability*. London: Routledge.

- Hansson, Kristofer 2007. *I ett andetag: en kulturanalys av astma som begränsning och möjlighet*. Lund: Lunds universitet. <https://portal.research.lu.se/ws/files/5951912/599227.pdf> (28.3.2019)
- Hansson, Kristofer 2013. Friktion i Öresundsregionen: handikapperspektiv på (o)rörlighet. *Gränslös. Tidskrift för studier av Öresundsregionens historia, kultur och samhällsliv*, 2, s. 9–17.
- Hansson, Kristofer 2019a. Critical places and emerging health matters: body, risk and spatial obstacles. Atkinson, Sarah & Hunt, Rachel (red.) *GeoHumanities and health*. Springer International Publishing.
- Hansson, Kristofer 2019b. Om att bara gå. Nilsson, Jenny, Nylund Skog, Susanne & Skott, Fredrik (red.) *Sånt vi bara gör*. Stockholm: Carlssons Bokförlag.
- Hansson, Kristofer & Nordmark, Eva 2015. Flervetenskapliga perspektiv på delaktighet och rehabilitering. Hansson, Kristofer & Nordmark, Eva (red.) *Att arbeta med delaktighet i rehabilitering*. Lund: Studentlitteratur.
- Harvey, David 2009. *Den globala kapitalismens rum: på väg mot en teori om ojämn geografisk utveckling*. Hägersten: Tankekraft.
- Högdahl, Elisabeth 2003. *Göra gata: om gränser och kryphål på Möllevången och i Kapstaden*. Hedemora: Gidlund.
- Kitchin, Rob 1998. 'Out of place', 'knowing one's place': space, power and the excusion of disabled people. *Disability & Society*, 13: 3, s. 343–356.
- Kitchin, Rob & Law, Robin 2001. The socio-spatial construction of (in) accessible public toilets. *Urban Studies*, 38: 2, s. 287–298.
- Kusenbach, Margarethe 2003. Street phenomenology: the Go-Along as ethnographic research tool. *Ethnography*, 4: 3, s. 455–485.
- Leder, Drew 1990. *The absent body*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lefebvre, Henri 1970/2003. *The urban revolution*. Minneapolis, Minn.: University of Minnesota Press.
- Lindberg, Jens & Sjöström, Stefan 2019. Påstridigt fältarbete – om rekrytering av svårtillgängliga forskningspersoner. Kalman, Hildur & Lövgren, Veronica (red.) *Etiska dilemman: forskningsdeltagande, samtycke och utsatthet*. Malmö: Gleerups.
- Marander-Eklund, Lena & Nilsson, Fredrik 2018. Under ytan: kulturanalyser av det bortglömda, dolda och triviala. *Budkavlen*, 97, s. 1–10.

- Mazzarella, Merete 2006. Berättelsen om den etiska känsligheten. Silfverberg, Gunilla (red.) *Nya vägar i vårdetiken*. Lund: Studentlitteratur.
- Nilsson, Fredrik 2018. Under ytan, bakom fasaden: en kulturanalys av smuggling, rumslig ordning och moralisk geografi. *Budkavlen*, 97, s. 13–37.
- Shakespeare, Tom 2006. *Disability rights and wrongs*. London: Routledge.
- Svensson, Birgitta & Saltzman, Katarina (red.) 1997. *Moderna landskap: identifikation och tradition i vardagen*. Stockholm: Natur och kultur.
- Soldatic, Karen, Morgan, Hannah & Roulstone, Alan (red.) 2014. *Disability, spaces and places of policy exclusion*. New York, NY: Routledge.
- Stahre, Ulf 2014. *En stad för de många eller för de få: om allmänningar, sociala rörelser och rätten till staden i det nutida Stockholm*. Stockholm: Atlas.
- SÖ 2008. Konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning och fakultativt protokoll till konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning. New York den 13 december 2006. Sveriges internationella överenskommelser, SÖ 2008:26. Stockholm: Utrikesdepartementet. <https://www.regeringen.se/4ae1cb/globalassets/regeringen/dokument/socialdepartementet/funktionshinder/konvention-om-rattigheter-for-personer-med-funktionsnedsattning.pdf> (28.3.2019)
- Thomas, Carol 2007. *Sociologies of disability and illness: contested ideas in disability studies and medical sociology*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Vetenskapsrådet. *Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning*. Stockholm: Vetenskapsrådet. <http://www.codex.vr.se/texts/HSFR.pdf> (28.3.2019).
- Wiseman, Phillippa 2018. Embodied citizenship, disability and the public/private divide. Keynote at Lancaster Disability conference 2018. <http://wp.lancs.ac.uk/disabilityconference2018/keynote-speakers/phillippa-wiseman/> (14.05.2019)
- Yacobi, Haim 2016. *Israel and Africa: a genealogy of moral geography*. Abingdon, Oxon: Routledge.

Noter

1 Undersökningen är en del av forskningsprojektet ”Tillgänglighetens motstånd: vardagliga avsteg från spatial och social framkomlighet för personer med funktionsnedsättningar”, som finansieras av Forte mellan åren 2018 till 2020. Jag vill tacka mina projektkollegor Hanna Egard och David Wästerfors som läst och kommenterat artikeln, samt gett inspiration till vår gemensamma forskning. Jag vill rikta ett stort tack till Andrea Landström som läst och kommenterat tidigare versioner av artikeln. Ett tack också till de två anonyma granskarna samt till Blanka Henriksson för konstruktiva kommentarer.

2 Det är en jämn fördelning på kvinnor och män bland de personer som ingår i studien, övervägande delen är runt sextio år gamla. Två av personerna är i fyrtioårsåldern.

3 Detta material används inte i analysen men har fungerat som ett mycket viktigt bakgrundsmaterial för att bättre kunna förstå de begränsningar och hinder personer med funktionsnedsättning möter i samhället. Kortfattat kan man säga att bakgrundsmaterialet, tillsammans med allt annat material, varit centralt för att utveckla de kulturanalytiska glasögonen för att också jag som forskare ska kunna se de otillgängligheter som finns i staden.

4 Lite längre fram i artikeln ska denna term modifieras eftersom strategimetaphoren ger sken av att stadsplaneringen skulle vara genomtänkt och planerad. När det kommer till begränsningar och hinder i stadsmiljön – som avsaknaden av tillgänglighetsanpassade offentliga toaletter till exempel – är det snarare så att försummelser, undantag och komplikationer bättre beskriver vad som faktiskt inte görs för att göra stadsmiljön tillgänglig för alla.

5 Jag skriver här ”andra människor” eftersom min utgångspunkt är att det endast är människan som kan begränsa och hindra en annan människa. Filosofen Simone de Beauvoir har definierat detta på följande sätt: ”En frihet kan inte vilja sig utan att vilja sig som en obegränsad rörelse; den måste absolut förneka de begränsningar som hindrar dess rörelse mot sig själv. Denna förnekan antar en positiv form om begränsningen är naturlig – man förnekar sjukdomen genom att göra sig frisk – men om förtryckaren är en mänsklig frihet antar den revoltens negativa skepnad” (Beauvoir 1947/1992: 39; se också Hansson 2007: 150).

6 Sverige, som fältarbetet för denna studie är gjort i, ratificerade konventionen år 2008 och den gäller i samtliga svenska kommuner sedan 2009.

7 <https://malmo.se/Stadsplanering--trafik/Stadsplanering--visioner/Tillganglighet.html> (28.03.2019)

8 Förutom att detta blir en tydlig diskurs som reproduceras inom staden, blir det också en faktisk praktik som för Malmö stad resulterar i att staden bland annat arbetar för att ta bort ”enkelt avhjälpna hinder” samt har ett fokus på tillgänglighet i flerbostadshus.

9 <https://www.lund.se/kommun--politik/manskliga-rattigheter/tillganglighet/> (28.03.2019)

10 Kollektivtrafiken är också ett centralt tema för att synliggöra stadens komplexitet. Det kan vara som i exemplet med Karolina att man åker kollektivtrafik för att ta sig från sin bostadsort till den större staden och dess utbud eller så kan det vara användandet av kollektivtrafik i staden. Detta tema fördjupas inte i artikeln utan behandlas istället i kapitlet ”Strandsatt och förbisedd – men envis: Daglig mobilitet bland personer med funktionsnedsättning i kollektivtrafiken” (Egard & Hansson under utgivning).

11 Samtidigt som detta så klart är ett metodperspektiv där vår analys av tillgänglighetsproblematiker hjälper oss att synliggöra dessa dimensioner, snarare än de ekonomiska strategierna som samtidigt breder ut sig i staden.

12 Framför allt är det de informanter i mina intervjuer som står utanför arbetsmarknaden som lyfter denna problematik. I statistiken finns det också stöd för att personer med funktionsnedsättning inte har samma ekonomiska möjligheter. Stefan Erson skriver: ”Personer med funktionsnedsättning har arbete som huvudsaklig sysselsättning i lägre utsträckning än den övriga befolkningen. Enligt ULF/SILC har 63 procent av personer med funktionsnedsättning i åldersgruppen 16–64 år arbete som huvudsaklig sysselsättning jämfört med 74 procent i den övriga befolkningen. Arbetslöshet, pension samt övriga försörjningsmöjligheter som sjukbidrag och sjukersättning är däremot vanligare bland personer med funktionsnedsättning jämfört med övriga befolkningen” (Erson 2016: 26).

13 När vi senare ska lämna kaféet fungerar rampen inte lika enkelt och det tar tid för Karolina att manövrera sin rullstol på rampen för att komma ner på innergården. Den är också brant vilket märks när Karolina ska ner och känslan av att tippa över blir tydlig än när hon kör upp.

The Body and the Divergent City Culture analytic perspectives on disability and urban spaces

Kristofer Hansson

The city is constrained by a variety of strategies and in this article, two such strategies are highlighted: economic strategies and accessibility strategies. These strategies may function in the same urban space, but this article highlights those places where there is a potential conflict between these two. This is done mainly through ethnographic observations following people with disabilities, and focuses on what is hidden or trivialized in practices in the city. It is argued, that already in the spatiality there is often an inherent conflict between, on the one hand, a desire to create an accessible city, and on the other hand, to create a city with a strong focus on market-oriented economic growth. These two strategies create friction, which essentially becomes visible when individuals with a disability must exhibit a certain creativity to deal with obstacles or constraints that arise. What this creativity can thus make visible are the solutions that individuals use to progress and be present in the city. At the same time, it also says something about the limitations and obstacles that exist in the city. Thus, the divergent city does not become an urban space where a multitude of bodies can be on equal terms, but instead a place where cultural and material boundaries arise that control the room by opening and closing in a constantly ongoing process. Through the two strategies the article presents an analysis of practices that can problematize *The Convention on the Rights of Persons with Disabilities* which states the need “to ensure to persons with disabilities access, on an equal basis with others, to the physical environment” (Article 9 – Accessibility).

MARIA BÄCKMAN

Vita käppen – redskapet som hjälper och stjälper

Om kroppar, skam, normalitet och tingens agens

Anteckning ur fältdagboken: Idag har jag bestämt mig för att använda käppen. Jag väljer den mer diskreta markeringskäppen istället för den längre teknikkäppen. Samtidigt intalar jag mig att det är för att jag bara ska till jobbet, det räcker bra med den kortare varianten. Jag tar (på fullt allvar) ett djupt andetag när jag kliver ut ur huset, stålsätter mig, och börjar gå mot busshållplatsen. Det är tjockt med folk som ser när jag närmar mig. Jag väljer därför att ta en annan väg än den vanliga. Den är lite längre, men innebär att jag går runt och kommer till hållplatsen bakifrån. Jag tänker att det kanske står en massa grannar där som jag inte märker, och jag vill inte att de ska se mig. Med käppen. När jag kommer fram till den långa kö som bildats när bussen kört fram inser jag att omvägen inte hjälpt. De redan sett och reagerat på mig. Kön viker undan och de vill släppa på mig först. Jag får ont i magen men går förbi, vill inte vara oartig. Gör blicken helt oseende, krummar ihop överkroppen och böjer huvudet när jag går förbi. Varför kan jag inte gå rak i ryggen när jag "är synskadad"? Går fort, fort längs bussgången och sätter mig längst bak. Viker snabbt ihop käppen och stoppar in hörnsäck-

orna i öronen. Tänker bort omvärlden och försöker försvinna in i min ljudbok.

I fokus för den här artikeln står de komplicerade relationer som personer med någon form av synnedsättning tenderar att utveckla till det hjälpmedel som är känt som ”den vita käppen”. Upprinnelsen är den ambivalens som många av dessa beskriver att de ofta känner inför redskapet. Bland synpedagoger som arbetar med rehabilitering av individer med synnedsättningar är det också ett välkänt fenomen att många länge, helt eller delvis, väljer bort käppen ur sin vardag. Det sker trots att bortvalet inte sällan leder till betydande svårigheter i form av såväl sociala påfrestningar i mötet med omvärlden som begränsad rörlighet i det fysiska rummet. Hur kan det komma sig? Varför väljer människor bort ett hjälpmedel med så uppenbara fördelar som den vita käppen?

Det korta svaret är att det redskap som idealt sett förbinder käppanvändaren med omvärlden samtidigt på ett effektivt sätt synliggör denna som något annat än den fullt funktionsdugliga individen. Men det finns betydligt mycket mer att säga om saken. Genom att hålla fast vid käppens materialitet, dess karaktär av att vara ett fysiskt ting, ska jag i det följande försöka fördjupa förståelsen av det ambivalenta förhållande som många synskadade av allt att döma utvecklar till den vita käppen. Med utgångspunkt i sociala materialitetsstudier samt begreppet *ableism*, hämtat från kritisk handikappforskning, kommer jag visa hur brukandet av den vita käppen utspelar sig i ett offentligt rum där användaren omväxlande bebör en ”imaginär” fullt seende kropp och en annan, samtidigt existerande kropp, som tvärtom utmärks av sin försvagade synförmåga.

Allra först vill jag dock påpeka att det inte är någon slump att artikeln inleds med ett exempel från min egen vardag. Eftersom jag sedan fler år tillbaka rör mig i samma sorts livsvärld som flera av mina synnedsatta informanter utgör detta en erfarenhet som finns där vare sig jag vill det eller ej.¹ Samtidigt innebär den personliga bakgrunden att jag har samlat på mig egna upplevelser och kunskaper om vad det kan innebära att uppträda som käppanvändare i det offentliga rummet. När jag som forskare tar plats på ett fält där

jag i viss utsträckning delar erfarenhetsrum med flera av de personer som deltar i undersökningen aktualiseras därmed en känslig balansgång mellan empirisk närhet och analytisk distans. Det självupplevda inslaget kan ur det perspektivet förstås som både en tillgång och en belastning (Farahani 2011).

Samtidigt ska textens autoetnografiska prägel inte överdrivas. Det här är ingen metodartikel och forskarjagets förankring i empirin står på inga sätt i fokus. Inte heller handlar avstampet i det självupplevda om viljan att konstruera etnografisk auktoritet med hjälp av en tydligt framskriven författarröst (Clifford & Marcus 1986, se även Ellis 2004, Davies 2008). Istället ska den inledande passagen utläsas som en önskan att vara transparent med en av nycklarna till textens tillkomsthistoria. När jag nedan tar mig för att diskutera den vita käppens förmåga att omväxlande underlätta och försvåra synskadades försök att hantera sitt varande-i-världen är det nämligen en diskussion som står i ett direkt förhållande till min egen person. I kontakter med fältet har jag ofta utnyttjat egna erfarenheter av rehabilitering och käppanvändning som riktninggivare vid utformandet av det som är mitt huvudsakliga material: en etnografisk studie som jag under drygt fem år, med längre och kortare uppehåll, genomfört vid Stockholms syncentral.² Som *patient* har jag under min, ännu pågående, rehabilitering deltagit i flera av de olika aktiviteter som erbjuds vid centret, och som *forskare* har jag intervjuat både andra brukare och ett antal yrkesverksamma personer vid verksamheten.³ Vid dessa tillfällen har ett återkommande tema, bland både patienter och anställda, varit de motstridiga känslor som den vita käppen ofta väcker.

Hade det rört sig om lösandet av en matematisk uppgift hade uppställningens ena led knappast utgjort några svårigheter. Där handlar det om den vita käppen som ett enkelt, användbart, billigt och tåligt hjälpmedel för människor med varierande grad av synnedsättningar. Genom käppen underlättas på ett positivt sätt individens egen förmåga till förflyttning och orientering i det fysiska rummet. Härigenom kan den också antas befrämja samhälleligt omhuldade värden som självständighet och social delaktighet. Vad kan rimligtvis

vara ett problem med detta? Vad är så att säga ekvationens andra, och negativa, led?

Den vita kappen – introduktioner och haverier

En första ledtråd till denna kappens sociala och kulturella komplexitet kan anas redan i den inledande skildringen av min egen obekväma bussresa. Men faktum är att ur ett brukarperspektiv är det ganska mycket som kan uppfattas som problematiskt med den vita kappen. Tomas, en man i 45-årsåldern som jag fått kontakt med under mitt fältarbete på synmottagningen, berättar om hur det gick till när han blev presenterad för redskapet:

Det var ingen som prackade på en kappen direkt [på syncentralen]. Men då på grupprehaben var det så bra, där fanns det ett ämne som hette ”Förflyttning och orientering i miljö” och då fick vi automatiskt hänga med två synpedagoger, prova lite kappar. Ja, de smög in det lite försiktigt. De vet ju själva vad det betyder för många, hur jobbigt det är att visa upp den här kappen. De smög in det: ”Nu ska ni få prova, vi har en helt ny kapp här, med ett nytt handtag”. Ja, visst och då provade vi den. Då såg jag fortfarande så bra att jag hade koll på min närmiljö, men inte så att jag kunde hålla ett högt tempo, springa eller så. Då tyckte jag att jag fuskade med kappen, trodde jag. Men det enda som hände var att jag blev trött av att försöka gå och titta och så.

Men den introducerades, vi provade med olika längd och olika grejor, tack vare grupprehaben blev det naturligt, alla andra gjorde det också. Det var inte bara jag som skulle komma ut själv med kappen och vingla runt i Långbro-parken liksom. Vi var en tre-fyra stycken med varsin ledsagare som testade lite med kappen, fick lära oss att känna gräskant och gruskant. Där kändes det jättebra kan jag säga, men sedan när man själv skulle gå från, kanske affären eller tunnelbanan och hem, jag bodde här vid Fridhemsplan, och ... . Nej, jag skämdes! Jag tyckte att det var jättejobbigt. Jag tyckte att alla tittade på en och att jag var i vägen för

folk. Och varenda människa man kände skulle stanna och: ”Vad är det här för någonting!?! Du är väl inte blind!?”⁴

För Tomas hade behovet av käppen som hjälpmedel ökat i och med att hans specifika typ av synskada innebar att synen långsamt blivit sämre. Under käppträningen i den avgränsade parken, med en ledsagare och tillsammans med ytterligare några andra brukare, kändes käppen också som ett välkommet och användbart redskap. Men genom citatet blir det även tydligt att den första ”bekväma” relationen till den vita käppen, ersattes av andra och mer problematiska känslor så snart Tomas lämnade parkens relativa avskildhet. Ute bland folk, i andra och mer publika sammanhang, var det som att käppen själv ändrade karaktär. I beskrivningen går den från att vara ett redskap med förmågan att verkligen underlätta individens orientering och förflyttning, till att bli ett objekt som frammanar upplevelser av skam och oönskad uppmärksamhet.

Denna dubbla kvalitet hos käppen är något som återkommer i många andra av de berättelser och beskrivningar som jag tagit del av under fältarbetet på syncentralen. Rätt hanterad tillåter den vita käppen att användaren känner av underlaget och undviker att falla över, eller gå in i, olika typer av hinder. I viss utsträckning möjliggör den således en *avläsning* av det fysiska rummet. Men käppen och brukaren blir samtidigt också *avlästa* som en tydlig helhet med innebörden att här kommer en person som är blind eller har en synskada. Ofta stämmer den avkodningen bra överens med brukarens egna intressen. Redskapet är ett visuellt tydligt hjälpmedel som får de flesta människor att vika undan och lämna plats. En annan positiv omständighet är att omgivningen inte behöver undra om den lätt framåtlutande käppbäraren är berusad eller påverkad av droger när hen närmar sig med ostadig gång. Istället blir uppträdandet omedelbart förstått i relation till synskadan. Och samma sak gäller för uteblivna hälsningar eller andra liknande sociala försummelser. Sammantaget fungerar käppen vid dessa tillfällen som ett lätt igenkännligt tecken vilket hjälper till att *definiera situationen* (Goffman 1974) på ett sådant sätt att omgivningen blir benägen att visa tolerans och hänsynsfullhet.

Men käppens välkomna synlighet bär alltså också på sin egen negativa motpol (Berndtsson 2001: 353ff, även Bäckman & Ekström 2015, Bäckman 2019). Precis som det redan framskymtat beskriver många hur den vita käppen inte bara underlättar vardagen, utan att den också triggar komplicerade känslor av skam och otillräcklighet. Så återger Per, anställd som sjukgymnast på syncentralen, en episod då han skulle träna en man i käppteknik, men mannen tyckte att käppen var för lång, han ville ha en kortare. Per hämtade en kortare käpp, men även den var för lång. Hur lång vill du att käppen ska vara då, frågade Per. Mannen och han resonerade, en meter var för långt, en halvmeter också. Kanske skulle den vara lika kort som en arm. Eller kanske skulle den vara så kort att den inte fanns. Alls. Tillägger Per, som själv är blind efter att ha genomlevt en motsvarande gradvis försämring av synförmågan som Tomas.

Även i de rehabiliterande gruppsamtal som jag deltagit i på syncentralen återkom regelmässigt det tema som har att göra med hur människor på olika sätt undviker käppen. Ofta skedde det i form av sedelärande beskrivningar av olika olyckstillbud, där användaren förklarade hur det gått till när hen insett att det nu verkligen var dags att börja använda käppen. Någon hade exempelvis nyligen ramlat i vattnet från kajen och nästan drunknat, medan en annan med knapp nöd undgått att bli överkörd av en buss. Acceptanshistorierna kan därmed sägas utgöra en viss typ av berättelser, en specifik genre, som grupperar sig kring förmedlandet av den *vändpunkt* (Polkinghorne 1991, jfr Drakos 2005, Charon 2006, Kaivola-Bregenhøj 2006) då berättaren slutligen drabbas av den egna insikten om situationens allvar. Och om allt man tidigare gjort för att undvika att hamna där. Återigen ger jag ordet till Tomas:

Jag slog mig väldigt mycket under en period, när jag körde med lite käpp. Jag har fullt med gamla ärr i huvudet. Det var någon gång när jag kom till insikt ordentligt. Det kan ha varit fem år sedan. Jag var på Södermalm och ingen käpp och så var det en byggnadsställning jag skulle passera. Av någon anledning så är det ett järnrör som sticker ut och där ramlade jag på det och slår huvudet i gatan och blir medvetlös, klockan halv ett på natten,

och folk bara passerade, här ligger någon som har druckit för mycket, ungefär. Ja, men jag pignade till efter några minuter och hade slagit sönder pannan och grejer och så kom jag hem och då insåg jag att det här går ju inte längre. Nu måste jag rätta till det här på något sätt. Och då ringde jag hit (till syncentralen) och fick prova ut käppar för alla lägen. En mindre för inomhus, en markeringskäpp, en längsta möjliga modellen av teleskopkäpp. Den gillar jag att ha ute, den håller om folk sparkar till den. Jag har käppar på jobbet, flera stycken, hemma ligger de överallt, det finns alltid käppar i närheten, i bilen. Man måste komma till insikt. Man är så korkad så man förstår inte. Sedan vet man inte. Det är helt nytt. Man förstår inte att käppen kan vara det som löser den här, ångestknuten. Motståndet mot käppen.

Precis som i denna episod levereras dessa berättelser ofta *retrospektivt* i form av återblickar på ett nu lyckligt avslutat skede i käppanvändarens liv. Det är följaktligen också en genre som är rik på dramatiska inslag och drastiska vändningar, samtidigt som den iscensätter den för berättaren tacksamma narrativa figuren: då dum – nu klok. Att denna typ av historier var så vanliga under rehabiliteringen har förmodligen också sin grund i att för flertalet personer med synnedsättning handlar det vare sig om medfödd blindhet, eller om att de tappat hela eller delar av synen som resultat av något snabbt uppträdande trauma. Betydligt vanligare än den medfödda blindheten eller det hastiga förloppet är istället den långsamma och gradvisa försämringen av en tidigare förefintlig förmåga.

Men under gruppsamtalen uppehöll sig många av deltagarna också vid hur käppen, även i betydligt mer vardagliga och mindre spektakulära sammanhang, synliggjort den egna synskadan/oförmågan inför andra och därmed gjort brukaren utsatt och sårbar. Fortsättningsvis ska jag därför borra vidare i denna aspekt av de mångtydiga känslor som omger den vita käppen. Hur kommer det sig att ett så praktiskt och användbart hjälpmedel ofta väcker en stark antipati? Varför verkar många personer med synnedsättning helst av allt vilja dölja detta förhållande för omvärlden? Och vad har den vita käppens materialitet med allt detta att göra?

Den vita käppens agens

Som ett ting, ett föremål i världen, är käppen både ett hjälpmedel och en meningsförmedlare eller signal till omgivningen. En vit käpp är en internationellt gångbar symbol för synnedsättning. Och som sådan ger den ifrån sig otvetydig information till omvärlden: här kommer en person med bristande visuella förmågor, visa hänsyn, gå åt sidan. Med käppen följer med andra ord en manual av information. Var man än befinner sig kan man med sin käpp visa att man är (och oftast bli förstadd som) en person som har någon form av allvarligare synnedsättning: det fungerar i relation till bilar, cyklisterna och andra människor.

Över tid har den vita käppen även dragit till sig uppmärksamhet från filosofer och tänkare av skilda slag (Kleege 2005, Paterson 2016). Ofta har den beskrivits som en ersättning för den blindes ögon. Maurice Merleau-Ponty (2002 [1962]) har till exempel skrivit om hur käppen blir till en *förlängning* av den blindes kropp. I en sådan fenomenologiskt färgad analys betonas hur käppen blir ett medel för den blinde att med sina övriga sinnen ta till sig och förstå sin omgivning. Men från ett annat perspektiv skulle den fysiska kombinationen av den blinde, eller synskadade, och käppen också kunna beskrivas som en ömsesidig förening av olika typer av föremål, objekt och kroppar. Uppfattad på så vis blir människan och käppen ett *assemblage*, en hopfogad maskin för framgångsrik förflyttning. Eller varför inte se käppbäraren som en kombination av människa och teknik, det vill säga vad Donna Haraway (1991) benämner en *cyborg*.

Oavsett vilket av dessa perspektiv och begrepp vi än fastnar för blir det klart att käppens egen materialitet gör eller åstadkommer vissa specifika saker. Den har helt enkelt en påtaglig verkan på sin omedelbara omvärld. Precis som fotbollsdomarens svarta dräkt är den vita käppen ett objekt som skapar synlighet kring bäraren, det vill säga den synskadade själv. Käppen har i den meningen förmågan att rent bokstavligen förändra den fysiska verkligheten. Liket Moses stav delar den havet av människor på platser där det rör sig mycket folk. Folk ser det ikoniska redskapet och viker undan. Den som har

en käpp behöver därför inte vara rädd – eller i varje fall inte lika rädd som annars – för att gå in i andra. Och om man ändå gör det, händer det häpnadsväckande att den man gått in i ber om ursäkt. Käppen omfördelar med andra ord ansvaret för den egna förflyttningen. Käppen förklarar och förtydligar. Och det är verkligen käppen som *agerar*, det är den vita käppen som gör den synskadade igenkännlig och begriplig i omvärldens ögon.

När brukaren och dennes kropp på det här viset kommer i fokus betyder det att vi förflyttar analysen till att gälla den synskadades varande-i-världen. Ur ett sådant fenomenologiskt perspektiv kan käppen, precis som vi tidigare varit inne på, uppfattas som en förlängning av den synskadades kropp. Annorlunda uttryckt skapar käppen för brukaren en *expanderande* situation, där de kvarvarande sinnena tillåts sträcka sig ut i och omfatta annars oåtkomliga delar av världen.

Med utgångspunkt i brukarperspektivet kan käppen även framhållas som ett välbekant redskap, något som väcker igenkänning och kanske även välbehag vid själva hanterandet. Det händer att käppanvändare namnger, och ibland även personifierar, sina käppar med olika egenvalda epitet. Bland de uttryck som jag stött på i min undersökning finns Horst, Fästmannen/Fästmön och Farbrorn (som inte vill vara ensam, utan måste tas med ut när brukaren lämnar hemmet). När käppen härigenom omfattas av, och innesluts i, ett vardagligt görande blir beskrivningarna av hanterandet också mindre laddat. Då är det i stället det hemtama greppet, den välbekanta tyngden och den självklara balansen i handen som framhålls. Samma personer som vid intervjuer och under gruppsamtal målande har uppehållit sig kring käppens och ”käppandets” många olika avigsidor kan vid dessa tillfällen därför lägga ut texten kring för- och nackdelar med olika modeller.⁵ Eller berätta om den egna nyfikenheten då man introducerats för en ny slags käpp eller en helt annan variant av doppsko.⁶

Men det är inte bara användaren som genom sitt materialval utformar och förvandlar käppen. Faktum är att käppen även har en motsvarande inverkan på brukarens egen kropp. Käppanvändningen

omformar muskulaturen genom att vissa muskelgrupper över tid blir starkare och mer omfångsrika. Hållningen ändras och handledens känslighet uppövas till en annan nivå än tidigare. Felaktigt använd kan käppen å andra sidan ge upphov till muskelvärk och smärtsamma inflammationer.

Med inspiration från sociala materialitetsstudier (tex Latour 1998, Law 2000, Miller 2005) är det därför rimligt att betrakta käppen som en i viss utsträckning självständig aktör, en *aktant*, som får vissa kroppar att vika undan och andra att rent bokstavligt talat förändras. Men käppens förmåga att åstadkomma effekter i den både fysiska och sociala världen visar sig kanske allra tydligast i den inverkan som den dels har på användarens uppfattning om sin egen identitet och självkänsla, och dels på omgivningen uppfattning om personen, dennes förmågor och tillkortakommanden.

Käppen som möjliggör – och avslöjar

Som flera gånger framhållits är den vita käppen på många sätt ett närmast optimalt hjälpmedel. Den kräver ingen avancerad eller dyr teknik. Går den sönder är den lätt att byta ut. Rätt använd känner brukaren av både underlag och hinder. Den erfarna käppanvändaren klarar till och med att avkoda olika underlags skilda ljudbilder, inte minst berättar ekot från käppen vilket slags rum man befinner sig i. Käppen ger också själv ifrån sig olika ljud: skramlande eller knackande, beroende på vilken teknik man använder. Sammantaget betyder det att användaren sällan är särskilt diskret i sin framfart. Man påkallar andras uppmärksamhet inte bara genom sättet som man syns på, det vill säga genom att vara utrustad med en vit käpp, utan också genom de ljud som det aktiva käppandet orsakar.

Men samma sak gäller även käppanvändarens eget uppträdande. Med käppen tar man sig nämligen fram på ett sätt som skiljer sig från hur fullt seende människor navigerar i rummet. Till exempel *undviker* seende vanligen olika typer av hinder, medan en käppanvändare tvärtom aktivt *söker upp* dem, eftersom det är med hjälp av dessa som orienteringen sker. Man måste veta var hindren finns

så att man inte gör sig illa på dem, men de utgör också nödvändiga hållpunkter för hur man ska gå vidare från en plats till en annan.

Av det skälet söker sig käppbäraren ofta aktivt mot trottoarkanten, stolpen, husväggen för att sedan gå vidare mot nästa kända eller okända hinder. Ofta är dessa en del av den väg som man har repeterat in för att kunna förflytta sig från en plats till en annan. Detta sätt att röra sig påkallar emellertid ofta omgivningens uppmärksamhet. Under intervjun med Per berättar han hur seende ibland stoppar honom då de tror att han är på väg att gå rakt in i en stolpe, när det är precis det han vill – och måste göra – för att veta exakt var han befinner sig och sedan kunna röra sig vidare till nästa kända hållpunkt.

Kruxet är emellertid att det tomma utrymme som den vita käppen ändå mestadels skapar runt användaren, följderna av att omgivningen viker undan efter att ha uppmärksammat redskapet, fungerar lika effektivt när det gäller att åstadkomma ett publikt avslöjande av den egna oförmågan. Av det skälet blir inte alltid käppen, av brukarna själva, i första hand förknippad med den positivt igenkännande signalen eller uppfattad som det väl fungerande hjälpmedlet. Käppen blir det synliga beviset på det egna misslyckandet, på oförmågan att på ett trovärdigt sätt kunna iscensätta en normerande och kompetent kropp.

Att passera som normal – käppen som omöjliggörare

Inom kritisk vithetsforskning har man länge uppmärksammat situationer där människor gör sitt bästa för att dölja eller underkommunicera de tecken (på huden, i språket eller i beteendet) som skulle kunna avslöja dem som något annat än vad de vill framstå som. Begreppet som används för att diskutera ett sådant medvetet strategiskt förhållande till omvärlden är *passing*.

Att passera [to pass] är i detta sammanhang liktydigt med att göra sig osynlig i mängden, att undgå upptäckt, att inte avslöjas som av-

vikande från den identitet eller grupp man eftersträvar att tillhöra (Majaj 1994, Ahmed 1999, även Bäckman 2009). I många fall kan det liknas vid konsten (och viljan) att i ett givet sammanhang bli tagen för något annat än det man " egentligen " är. Passerandet är att iklä sig en mask, en förklädnad.⁷ Samtidigt handlar passing som socialt och kulturellt fenomen ofrånkomligen också om makt och hierarkier. Man försöker inte bara passera som vad eller vem som helst, utan som något bättre, som någon mer eftersträvansvärd. Viljan att passera är därmed sprungen ur det förhållandet att den position som individen vill fjärma sig ifrån inte är neutral, utan tvärtom nedvärderad och stigmatiserad.

Efter att under flera år ha vistats på det fält där den vita käppen är både ett hjälpmedel och en ofta ovälkommen markör för det avvikande kan jag konstatera att många personer med allvarliga synrubbingar lägger en hel del energi på att undvika att identifieras som synnedsetta eller blinda (jfr Österholm 2018, Stiby 2006). De ägnar sig med andra ord åt att försöka bli tagna för seende. Det för oss tillbaka till käppen som social materialitet. Den vita käppen är en *teknologi* och som alla teknologier är den något som påverkar och fysiskt modellerar utövaren. Men den skapar också den synskadade som en distinkt och avskiljbar person. Precis som stetoskopet har utvecklats till det självklara tecknet för läkaren (Rice 2010) är den vita käppen ett materiellt uttryck för den synskadade. Men till skillnad från fallet med läkaren och stetoskopet frammanar kombinationen av ting och människa den här gången inte en positiv identitet. Tvärtom blir följden vad många brukare uppfattar som ett tydligt *stigma* (jfr Goffman 1963). Käppen pekar ut och befäster, den naglar fast och bekräftar individen vid en lägre och underordnad samhällelig position.

Häri ligger själva kärnan i den paradox som jag lyfte fram i artikelns inledning. Den vita käppen, det till synes så lämpliga hjälpmedlet, är samtidigt det redskap som markerar den synskadade som en person behäftad med någon form av synskada. Därmed förhindrar den vita käppen det passerande som "normal" som många brukare in i det längsta strävar efter att åstadkomma. För den som har

en progressiv diagnos blir den snarare det definitiva beviset på att sjukdomen nu avancerat till ett kritiskt stadium. Att tvingas bära kappen är att, också inför sig själv, tvingas medge att den egna självständigheten är hotad. Ur det perspektivet är det inte konstigt att de anställda på syncentralen har så många berättelser om hur människor in i det längsta väljer att hålla kappen ifrån sig. Det som framträder i dessa kortare och längre beskrivningar är en provkarta över beteenden som syftar till att dölja den egna oförmågan, just för att den skapar *skam* över den egna otillräckligheten.

I mitt material är det påfallande hur flera av informanterna har varit beredda att utsätta sig för såväl direkt livsfara som omgivningens möjliga ringaktning hellre än att bli kategoriserade som antingen blinda eller som personer med synnedläggning. De har med andra ord varit strängt upptagna av att försöka passera som seende, som fullt funktionsdugliga. Det är den här viljan att leva upp till vad som förstås som en samhällelig ”normalitet”, att innefattas i (eller inte uteslutas från) en större funktionalitetsnorm, som kappen saboterar. Att gå omkring med en vit kapp är att bildligt talat skrika ut att här kommer någon som avviker från föreställningen om det normala, någon som *inte ser*. Som konstaterats ovan är det också helt i linje med vad kappen faktiskt är tänkt att åstadkomma. Förutom möjligheten att läsa av markförhållanden och tolka den närliggande fysiska omgivningen är ökad synlighet runt brukaren precis det som kappen syftar till.

Det som ytterligare komplicerar situationen är att många personer med synnedläggning inte nödvändigtvis behöver uppfattas som avvikande i andra avseenden. Olikt en del andra, och mer visuellt tydliga funktionsnedläggningar, gör inte den bristande synen alltid särskilt stort väsen av sig.⁸ Det betyder att många personer med synnedläggning ställs inför ett konkret och upprepat val under rehabiliteringen. Antingen kan de vid ett givet tillfälle börja använda sig av kappen eller också de kan välja att ännu ett tag avstå från redskapet. Som vi sett kan det senare alternativet visserligen vara förenat med avsevärda risker, men det är ändå ett val som låter sig göras.⁹

För att bättre förstå de omständigheter som försvårar vad som utifrån kan framstå som ett skäligen enkelt val är det nödvändigt att uppmärksamma den fundamentala betydelse som käppen tillskrivs av brukarna själva. Strängt taget är det nämligen inte synnessättningen, utan den vita käppen, som får dessa att framträda ur mängden och som därigenom också avslöjar dem som något annat än den föregivet ”normala” omgivningen. Därför är det också käppen som får det egna normalitetsprojektet att bryta samman genom att det tvingar in brukaren i en ny identitet, den som synskadad. Käppens starka symbolkaraktär, omöjlig att separera från dess materiella agens, gör att den får en närmast existentiell dimension i det att den ställer individen inför behovet att konfrontera sin egen oförmåga att passera som vanlig eller normal.

Inte sällan kan käppanvändandet därför fungera som ett sorts lackmuspapper på var i den egna sjukdomsprocessen som användaren befinner sig. I alla fall om man tillhör den tämligen stora skara av brukare där synskadan successivt förvärras. För många handlar det om en smärtsam process av omprövning där man med tiden tvingas såväl *erkänna* som *acceptera* kroppens sviktande förmågor. Det som står på spel är alltså övergången från en social identitet till en annan. Att inte längre klara sig utan käpp är liktydigt med att träda in i en ny (och lägre) social status: den som synskadad.

Samtidigt är det naturligtvis så att käppens inträde på scenen inte behöver innebära ett traumatiskt ögonblick för endast brukaren själv. Under vår intervju berättar sjukgymnasten Per om hur hans mamma inte kunde hålla tårarna borta när han första gången kom hem med den vita käppen. Också för föräldern innebar redskapets närvaro att något oåterkalleligt hade tagit plats i sonens liv, att något hade förändrats som inte skulle kunna gå att spela tillbaka. Men det gick – när Per möttes av mammans starka reaktion lade han bort käppen och använde den sedan inte på flera år. Med käppen ur sikte kunde modern också ta sig samman och få bort sonens statusbyte ur tankarna. I Pers egen tolkning var det alltså käppen, objektet, som blev det egentliga problemet, det var åsynen av den som mamma inte kunde hantera. Käppen blev till det synliga beviset för

synskadan. Den gjorde sjukdomen, och den hotfulla framtiden för sonen, verklig.

Criptheory och ableism

Passerandet, viljan att passera som någon annan eller något annat, är i det här fallet nära länkat till begreppet *ableism* (Campell 2009, Harpur 2009). Det är ett begrepp inom den gren av funktionshinderforskningen som beskriver sig som kritisk handikappforskning, ibland presenterad som cripforskning, vars innebörd rymmer ett antal möjliga tolkningar (McRuer 2006, Rydström 2012). Själva har jag fastnat för en förståelse som betonar ableism som ett sätt att uppmärksamma hur omgivningens nedvärderande inställning till allt som inte är fullt funktionsdugligt (able) blir till något som den synnedsetta individen internaliserar genom att ta över den ”normala” blick på sig själv (jfr Fanon 1997).

Criptheory, ibland förkortat till bara *crip*, är en utveckling av det teoretiska paradigmet som inom forskning om vård, funktionshinder och rehabilitering går under den sammanfattande benämningen ”den sociala handikappmodellen”. Denna modell har i sin tur uppstått som en reaktion på att det dominerande perspektivet inom området länge varit en ensidigt medicinsk tolkning av individens bristande förmågor. Den sociala handikappmodellen fjärrar sig från det traditionellt medicinska perspektivet genom att hävda att det utpekade funktionshindret inte i första hand bör uppfattas som en bristfällig resurs hos individen (se tex Barnes, Oliver & Barton 2002, Thomas 2002). ”Handikappet” är istället det som uppstår när någon med andra förmågor än de gängse möter en omvärld som är utformad för att passa den helt och hållet funktionsdugliga kroppen. Den funktionshindrade är därför bokstavligen talat just *förhindrad* i sin interaktion med omvärlden.

Uppfattningen att ”handikappet” till stor del skapas av individens möte med omvärlden är något som på ett tydligt sätt förenar den sociala handikappmodellen med criptheory. Men inom den senare riktningen betonas än starkare att människor med funktionshinder

också har att hantera en mängd samhälleliga och kulturella föreställningar om normalitet och avvikelse (Landsman 2005, Hughes 2007, Kulick & Rydström 2014). Med en sådan ingång hamnar processuella fenomen i fokus, som till exempel passing. Men också individens känslor av *skam* inför det egna normativa misslyckandet. Och då inte minst skammen över att alls känna skam. Vem är jag att skämmas över att ha en synskada? Vad säger det om min syn på andra människor om jag skäms över att bli placerad utanför ”de normalas” gemenskap? Som frågorna visar kan begreppet ableism användas för att diskutera hur strukturellt existerande funktionsnormer också integreras i det egna jaget. Ableismen bör i den meningen uppfattas som en del av såväl de människor som betraktas som funktionsfullkomliga och av dem som betraktas som funktionsnedsatta.

Naturligtvis är det här tankegångar som känns igen från sedan länge etablerade diskussioner om norm och avvikelse, och från närliggande forskningsområden som rasism, sexism, queer och ålderism. I likhet med rörelser och positioneringar på dessa fält väljer många personer som traditionellt betraktats som ”handikappade” eller ”funktionshindrade” idag också att inte längre be om omgivningens vare sig erkännande, tolerans eller hänsyn. Istället presenterar de sig som individer med alternativa egenskaper och värdefulla förmågor. Tiden får utvisa om ableism – i likhet med queer och kritiska vithetsstudier – också kommer att utvecklas till en motsvarande frigörande kraft.

Det finns dock inslag i mitt eget material som tveklöst skulle kunna tolkas i den riktningen.

Som flera av mina informanter visar är det fullt möjligt att både erövra och behålla en ny självständighet även som blind, regelbunden käppanvändare. För vare sig Tomas eller Per står längre käppen för ett hinder eller motstånd. Tvärtom har de nu själva tagit befälet över det publika ”avslöjande” som käppen för med sig.

Tomas är tydlig med att när det gäller honom har relationen till käppen förändrats över tid. Det handlar absolut inte om ett kon-

stant tillstånd. Istället lyfter han fram hur den tidigare negativa inställningen har skiftat, till att han numera nått en punkt då han omfamnar både *käppen* som ett nödvändigt hjälpmedel i vardagen, och den påföljande *synligheten*. Idag har han vad som närmast kan beskrivas som ett aktivistiskt förhållande till den egna synligheten som synskadad eller blind:

Jag har ju varit käppig rätt länge, det var de första två åren som jag tyckte att det var jobbigt. Sedan började jag, av princip, hänga ute mycket, på restauranger, teatrar, med andra synskadade, med bara synskadade. Vi var tre–fyra stycken som började umgås privat. Men vem ska följa med oss, sa jag? Ingen! Det ska inte behöva vara svårare för oss att gå ut och käka, de får väl hjälpa oss. Och det blev en öppning. Mycket allmänna miljöer, med bara synskadade, med våra förutsättningar och se, att det går ju. Och framförallt var man tvungen att ha käpp, det går ju inte annars.

Som idag, är jag värsta förespråkaren för käpp, jag brukar vara lite smygaggressiv mot dem som inte använder käpp. Eller inte aggressiv, men jag propser på att de borde prova. Käppen är en öppning in i livet igen. Vi måste acceptera det att man är synskadad. Många tycker att det ordet är jättejobbigt, men måste acceptera situationen och ta det därifrån.

Men som framhålls ovan handlar det även om en nyvunnen pragmatisk inställning till omvärlden. Tomas berättar att när han förra sommaren var på Öland hos några bekanta och de oväntat fick besök av ett stort antal personer, så gick han direkt in i huset och hämtade käppen. Sedan stod han där, med käppen i handen, och presenterade sig med en gång som synskadad: ”även fast det var en stor tomt och jag inte behövde någon käpp där. Men det är lika bra att visa”. Innan han förlikat sig med käppen var inställningen däremot helt annorlunda. Under intervjun beskriver han det som att: ”Jag ville skrika till alla, fan, jag ser ju ingenting, jag är inte full, jag är inte dum, jag ser inte! Men jag vill inte ha en käpp!”

Käppen som socialt manuskript

I den här texten har brukarperspektivet på käppen fått utgöra ett bärande tema. Det har i första hand åstadkommit genom ett antal återgivna citat från intervjuer med den numera blinde käppanvändaren Tomas och den likaledes blinde sjukgymnasten Per. Men eftersom jag velat understryka den sociala betydelsen av käppen som ett i rummet existerande ting har brukarperspektivet också byggts samman med ett längre resonemang om käppens *materialitet*. Med detta dubbla grepp har jag velat visa att såväl synskadan som den vita käppen motiverar brukaren att använda sig av vissa återkommande strategier i relationen till omvärlden. Vad dessa, ibland överlappande och ibland motstridiga, strategier har gemensamt är att de handlar om att hantera både egna och andras förväntningar på det potentiellt sett drabbande spänningsfält som råder mellan normalitet och avvikelse.

För att kunna tränga in i den värld av motstridiga känslor som den vita käppen väcker hos många personer med synskador måste man ta hänsyn till käppens egen *agens*. Käppen är en social materialitet som gör något, som griper in i och förändrar verkligheten. Den skapar nya identiteter, orienteringar, reaktioner, beteenden, avstånd, kroppar och rörelsemönster. Men jag har också föreslagit att det finns fler möjliga paralleller mellan ableism och andra liknande samhällseliga maktordningar: som rasism, sexism, queer och ålderism.

Förhoppningsvis uppmanar texten till ett närmare identifierande av sådana beröringspunkter. Hur kan man till exempel tänka vidare kring ableism och andra normativa ordningar? Hur samverkar, förstärker, eller kanske neutraliserar, olika lager av normer med varandra? I mitt material är det slående hur en och samma person kan ha både en uppsättning strategier för att uppträda som ”normal” och en annan för att vara ”synskadad”. De olika strategierna används vid skilda tillfällen för att individen ska kunna passera i enlighet med den sociala identitet som framstår som mest attraktiv eller relevant i det givna sammanhanget.

Till det som den vita käppen är och gör kan slutligen därför också läggas konstaterandet att den vita käppen, som givetvis är ett föremål, paradoxalt nog även bör förstås som en berättelse, något som andra människor förstår, tolkar och handlar i enlighet med. Genom att käppen kontinuerligt blir avläst av omgivningen berättar den också något. Så vad är det den säger? Ja, dels att här kommer en människa som är synsvag, som du måste ta hänsyn till, som kanske behöver din hjälp. Men vad käppen ur ett sådant inlärt perspektiv lika eftertryckligt förmedlar, är att här kommer också någon som definieras av sin egen brist, av sin egen ofullkomlighet. Käppen är därmed ett kulturellt och socialt *manuskript*. Den konstituerar och skapar en person med nedsatt synförmåga som just ”synsvag”, ”synskadad” eller ”blind”.

Sedan är det som vi sett upp till var och en att göra det bästa möjliga av denna avslöjande synlighet. Som flera gånger betonats kan den nämligen lika gärna vara drabbande som befriande. Precis som då jag gjorde mig krum och medvetet dolde mina seende förmågor vid busshållplatsen, eller när Tomas gick och hämtade käppen för att redan från början göra klart för omgivningen att han har en allvarlig synskada. Många synnedsatta väljer att på detta vis förhandla med sina egna kroppar och förmågor. Ibland vill man flytta in i, visa upp och bebo en kropp som inför omvärlden kan passera som ”normal”, som alla andra. Vid ett annat tillfälle kan denna *imaginära* entitet, den kropp som både finns och saknar fullständig funktionell täckning för sin egen existens, ersättas av en annan kropp som på ett tydligare sätt kommunicerar oförmåga och definitivt synskada. Passerandet kan med andra ord också handla om att leva upp till omgivningens föreställningar om hur en ”riktig” synskadad person ska se ut och uppträda (jfr Hammer 2012).

Men det är också viktigt att inse den viktiga roll som käppen spelar i dessa typer av sociala situationer. När jag inför busskön anpassade min kroppsställning i enlighet med vad jag trodde var en mer lämplig iscensättning av en person med synnedsättning, och när jag sedan så snabbt som möjligt lät mig försvann in i talbokens skyddande uppläsning, var det på grund av den skam jag upplevde

i stunden. Jag skämdes för min egen avvikelse. Jag skämdes för att vara någon som andra skulle behöva uppmärksamma och bereda plats. Men det var inte min bristande förmåga att se som lockade fram dessa obekväma och oönskade känslor. Det var istället redskapet, hjälpmedlet, som genom sin egen materialitet agerade både i relation till mig och omgivningen. Utan den vita käppen hade jag ställt mig i kön och gått ombord som alla andra. Det var käppen som tydliggjorde mitt funktionella misslyckande. Och det var den som fick mig att skämmas över mig själv.

Att tillhöra normen innebär privilegiet av att vara osynlig, att röra sig under radarn. Att stå utanför normen betyder i motsvarande grad uppbärandet av en negativ synlighet. Det är denna, ovälkomna och oönskade uppmärksamhet, som den skam handlar om som på varierande sätt återkommit i denna text. Det är alltså inte vilken synlighet som helst, utan ett synliggörande som degraderar och leder till förlust av samhällelig status. Men det är heller inte vilken skam som helst, utan skammen över att inte ha tillgång till en fullt funktionsduglig kropp. Och skälet är enkelt. Full funktionalitet betyder i vårt samhälle inte bara normalitet, det innebär också olika livsförutsättningar i allt vad gäller utbildning, yrkesverksamhet, ekonomi och hälsa till självuppfattning och självständighet. Ableismen gör att de synnedsetta (liksom många andra med funktionshinder) tillhör förlorarna, de samhälleligt missgynnade och underordnade.

Den vita käppen – en främmande närvaro

Avslutningsvis ska jag helt återvända till Merleau-Ponty och föreställningen om käppen som en förlängning av den blindes kropp och sinnen, något som på ett enkelt sätt låter sig förenas och bokstavligen talat *inkorporeras* med den egna kroppen. I den här typen av fenomenologiskt inspirerade resonemang skrivs käppen entydigt fram som möjliggörare. Den blir till ett hjälpmedel som låter den blinde "se" och uppleva det som annars är förborgat och utom räckhåll. I månt och mycket är detta en korrekt beskrivning av vad

käppen ibland åstadkommer för den individ som har en synskada, den kan verkligen utgöra ett välkommet och effektivt komplement till sviktande förmågor. Men utifrån artikelns redovisade empiri kan vi också konstatera att idén om käppen som kroppens följsamma förlängning till viss del framstår som en skrivbordsprodukt. Det okomplicerade införlivande av relationen människa och ting som det fenomenologiska standardexemplet bygger på kan uppenbarligen även beskrivas som ett betydligt mer problematiskt och mångbottnat skeende.

Inte sällan tar individen tydligt avstånd från käppen i en akt som liknar hur ett donerat organ som tillförts kroppen, som en ny njure eller lever, drabbas av en bortstötningsreaktion. Det spelar ingen roll att organet i fråga kan vara avgörande för mottagarens välbefinnande eller överlevnad. Kroppen stöter ändå bort vad som uppfattas som ett intrång i den egna organismen. Käppen förstås ibland som ett sådant obekant inslag, som något som behöver avvisas för att det inte uppfattas vara en del av den egna kroppen. Snarare än att motsvara den ovan beskrivna lyckade föreningen av ting och människa – det som Donna Haraway (2008) på annan plats omtalat som en variant av det egna begreppet ”sällskapsart” – förstås hjälpmedlet vid dessa tillfällen som något hotande och *invasivt*. Käppen blir till ett utifrån kommande objekt med makten att på ett ögonblick omvandla den egna personen till en status man inte vill bli förknippad med: den som blind eller synskadad.

Precis som den utifrån kommande, *främmande*, njuren egentligen är ett välkommet bidrag till den egna existensen, något som är tänkt att underlätta och förlänga den transplanterades varande-i-världen, är käppen ett hjälpmedel avsett att stärka den synsvages självständighet genom att utvidga dennes handlingsfrihet i världen och rummet. Det är gott och väl att detta kan bli resultatet av käppens möte med brukaren, även om dessa tillfällen ofta föregås av en långsam process av successiv tillvänjning. Men det betyder samtidigt att för många personer med synnedläggning kan utfallet under lång tid också bli något helt annat än det önskade.

Det är dock viktigt att inse att den ihållande bortstöttningsmekanism som många synskadade ger prov på gentemot käppen hänger intimt samman med ableismen. Att vilja stöta bort det som omskapar en till något annat, till något lägre stående, är knappast underligt. Tvärtom framstår det som en rimlig, kulturell och, inte minst kroppsligt grundad, reaktion på en djupt rotad social konflikt. För många människor med synnedsättning måste motståndet mot den vita käppen förstås som en fullt begriplig vägran att förkroppsliga ett funktionalitetsnormativt misslyckande.

Litteratur

- Ahmed, Sara 1999. "She'll Wake Up One of These Days and Find She's Turned into a Nigger". *Passing Through Hybridity. Theory, Culture & Society*, vol, 16, nr 2, 1999.
- Barnes, Oliver och Barton (red.) 2002. *Disability Studies Today*. Cambridge, UK: Blackwell.
- Berndtsson, Inger 2001. *Förskjutna horisonter. Livsförändring och lärande i samband med synnedsättning eller blindhet*. Göteborgs universitet. Diss
- Bäckman, Maria 2009. *Miljonsvennar. Omstridda platser och identiteter*. Göteborg/Stockholm: Makadam.
- Bäckman, Maria och Simon Ekström 2015. Den vita käppen. Att se och synas från marginalen. I: *I utkanter och marginaler. 31 texter om kulturhistoria*. Marianne Larsson m fl (red.). Stockholm: Nordiska museets förlag.
- Bäckman, Maria 2019. Lämna plats (för den vita käppen). I: *Sånt vi bara gör*. Jenny Nilsson m fl (red.). Stockholm: Carlsson.
- Campell, Fiona Kumari 2009. *Contours of Ableism. The Production of Disability and Aabledness*. New York: Palgrave Macmillan.
- Charon, Rita 2006. *Narrative Medicine. Honoring the Stories of Illness*. Oxford: Oxford University Press.
- Clifford, James och George Marcus (red.) 1986. *Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkely: University of California Press.

- Davies, Charlotte Aull 2008. *Reflexive Ethnography. A Guide to Researching Selves and Others*. London: Routledge.
- Drakos, Georg 2005. *Berättelser i sjukdomens värld*. Eslöv: Symposion.
- Ellis, Carolyn 2004. *The Ethnographic I. A Methodological Novel About Autoethnography*. Walnut Creek, CA: AltaMira Press.
- Fanon, Frantz 1997 [1952]. *Svart hud, vita masker*. Göteborg: Daidalos.
- Farahani, Fataneh 2011. On Being an Insider and/or an Outsider: A Diasporic Researcher's Catch-22. I: *Education Without Borders. Diversity in a Cosmopolitan Society*. Loshini Naido (red.). New York: Nova Science Publisher.
- Goffman, Erving 1963. *Stigma. Notes on the Management of Spoiled Identity*. Englewood-Cliffs: Prentice-Hall.
- Hammer, Gili 2012. Blind Women's Appearance Management. Negotiating Normalcy between Discipline and Pleasure. *Gender and Society*, vol. 26, nr 3, 2012.
- Haraway, Donna 1991. *Simians, Cyborgs, and Women. The Reinvention of Nature*. New York: Routledge.
- Haraway, Donna 2008. *When Species Meet*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Harpur, Paul 2009. Sexism and racism, why not ableism? Calling for a cultural shift in the approach to disability discrimination. *Alternative Law Journal*, vol 34, nr 3, 2009.
- Hughes, Bill 2007. Being Disabled. Towards a Critical Social Ontology for Disability Studies. *Disability & Society*, nr 7, 2007.
- Kaivola-Bregenhøj, Annikki 2006. War as a Turning Point in Life. I: *Narrating, Doing, Experiencing. Nordic Folkloristic Perspectives*. Annikki Kaivola-Bregenhøj m fl (red.). Helsingfors: Finnish Literature Society.
- Kleege, Georgina 2005. Blindness and Visual Culture. An Eyewitness Account. *Journal of Visual Culture*, vol 4, nr 2, 2005.
- Kulick, Don och Jens Rydström 2014. *Fucked. Sex, Disability and the Ethics of Engagement*. Durham, NC: Duke University Press.
- Landsman, Gail 2005. Mothers and Models of Disability. *Journal of Medical Humanities*, vol. 26, nr 2/3, 2005.
- Latour Bruno 1998. *Artefaktens återkomst. Ett möte mellan organisationsteori och tingens sociologi*. Stockholm: Nerenius & Santérus.

- Law, John 2000. *Aircraft stories. Decentering the Object in Technoscience*. Durham, NC: Duke University Press.
- Majaj, Lisa Suhair 1994. *Boundaries: Arab/American. I: Food For Our Grandmothers. Writings by Arab-Americans and Arab-Canadian Feminists*. Boston, MA: South End Press.
- McRuer, Robert 2006. *Crip Theory. Cultural Signs of Queerness and Disability*. New York: New York University Press.
- Merleau-Ponty, Maurice 2002 [1962]. *Phenomenology of Perception*. London: Routledge.
- Miller, Daniel (red.) 2005. *Materiality*. Durham, NC: Duke University Press.
- Paterson, Mark 2016. *Seeing with the Hands. Blindness, Vision and Touch After Descartes*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Polkinghorne, Donald 1991. Narrative and Self-Concept. *Journal of Narrative and Life History*, nr 1, 1991.
- Rice, Tim 2010. "The Hallmark of a Doctor". The Stethoscope and the Making of Medical Identity. *Journal of Material Culture*, vol, 15, nr 3, 2010.
- Rydström, Jens 2012. Introduction. Crip Theory in Scandinavia. *Lambda Nordica*, Crip-teori. vol 17, nr 1–2, 2012.
- Stiby, Gilda 2006. Yvonne's vita käpp. I: *Svåra saker*. Anders Björklund och Eva Silvé (red.). Stockholm: Nordiska museet.
- Thomas, Carol 2002. Disability Theory. Key Ideas, Issues and Thinkers. I: *Disability Studies Today*. Colin Barnes, Mike Oliver och Len Barton (red.). Cambridge, UK: Blackwell.
- Österholm, Marianne 2018. "Den svåra vägen till acceptans". *SRF Perspektiv*, 3:2018.

Noter

- 1 Sedan sju år tillbaka har jag en postoperativ synskada med betydande och permanenta synfältsbortfall på båda ögonen.
- 2 Artikeln baseras på en pilotstudie omfattande ett drygt tiotal intervjuer samt deltagande observation vid käpprehabilitering under åren 2012–2018.
- 3 Vid syncentralen refererar brukare till de personer som något sätt är inskrivna i verksamheten eller använder sig av dess tjänster. I artikeln förekommer ordet både i denna mening och som synonym till käppanvändare. Tilläggas kan att de personnamn från undersökningen som förekommer i artikeln är fingerade.

4 Citatet är uppdelat i två stycken för läsbarhetens skull. I intervjun är detta ett löpande svar.

5 *Käppande* är en (emisk) verbform som avser det aktiva användandet av käppen.

6 *Doppskon* är detsamma som käppens klack eller avslutning. Den vita käppen kan förses med ett varierat utbud av sådana tillbehör beroende på underlag, käpp-typ och användarens teknik.

7 Det är som sagt inte ovanligt att människor tror att det endast är helt och hållet blinda personer som har behov av en vit käpp. Återigen förtjänar det därför att framhållas att käppen kan vara ett både lämpligt och nödvändigt hjälpmedel även för dem med mindre omfattande synnedsättningar.

8 I detta liknar de synnedsatta flera andra grupper av funktionsförhindrade, bland vilka kan nämnas döva/hörselnedsatta och många med någon form av kognitiv- eller intellektuell funktionsnedsättning. Dessutom kan naturligtvis även synsvaga människor utmärka sig visuellt i något avseende. Vissa ögonsjukdomar kan till exempel påtagligt förändra ögonens utseende, eller också kan den kvarvarande synförmågan kräva specifika arrangemang eller huvudpositioner för att det alls ska vara möjligt att fokusera blicken.

9 En annan möjlighet är att helt enkelt avstå från att röra sig utan sällskap i obekanta miljöer eller på andra sätt minimera de egna förflyttningarna.

The White Cane – A tool that both helps and hinders Bodies, shame, normality and the agency of objects

Maria Bäckman

The article discusses the attempts of visually impaired individuals to sometimes pass as seeing. The background is the resistance that many blind or visually impaired people testify they feel, during their ongoing rehabilitation, about a white cane. Often, on these occasions they provide descriptions of dramatic narratives in which the user explains what it was like when they first realized that it was now really time to start using a cane (for example: When I fell in the water from the quay, or stepped out in front of a bus, etc.). However, many also relate the way a cane, even in more mundane contexts, makes the individual's visual inability obvious to others and thereby makes the person particularly vulnerable. The tool that connects the visually impaired with the outside world is thus also a material expression which makes both the visual damage and the cane users more noticeable as less than a fully functional individual.

By holding on to the materiality of the cane and its nature of being a physical object, our understanding can be increased of the ambivalent relationship that many visually impaired people develop with a white cane. On the basis of social materiality studies and the concept of ableism, taken from critical handicap research, the article shows how the use of a white cane takes place in a public space; a space where the user variously inhabits an "imaginary" full-sighted body and another, existing body, which on the contrary is characterized by its weakened vision. However, it is important to realize that the persistent rejection mechanism that many visually impaired people have for a cane is intimately linked to ableism and existing norms of bodily functions. A desire to repel an object that reduces one to something else, and consequently to a somewhat lower standing, is a perfectly reasonable reaction to a deeply rooted social conflict. For many people with visual impairment, the resistance to a white cane must therefore be understood as a refusal to embody a functional normative failure.

LINA METSÄMÄKI

Att känna sig obekväm men amma ändå

Problematiska känslor och kroppar i berättelser om offentlig amning

Jag känner att jag själv kan slappna av bättre om jag inte behöver fundera på att nu är halva bröstet framme (Anna IF mgt 2017/072)

Anna, som jag valt att kalla henne i denna artikel, berättar om varför hon brukar ha på sig speciella kläder när hon ammar offentligt. Hennes målsättning är att det ska synas så lite som möjligt när hon ammar. Detta har inte varit helt lätt. Hon har ansträngt sig för att hitta passande kläder, något hon själv upplevt som svårt då hon har en stor byst. En sjal har hon provat, men upplevt som något som drar uppmärksamheten till sig ännu mer då bebisen gärna vill riva i den. Trots dessa svårigheter är det något hon gör, eftersom det *känns* bättre. Hon kan slappna av utan att behöva ”fundera”.

Denna artikel handlar om offentlig amning i Finland idag och på vilka sätt den ammande kroppen uppfattas som problematisk av de som själva ammar. Ledfrågorna har varit i vilka situationer kroppen uppfattas som ett problem och vad det är som gör att kroppen upplevs som ett problem just då. Det finns väldigt lite forskning

om offentlig amning i den finska kulturen, men enligt en studie om föräldrars attityder till amning anses offentlig amning ändå vara accepterat av majoriteten (Laanterä et al. 2010). Det innebär inte att det är oproblematiskt. Offentlig amning förknippas ändå med känslor av obekvämheter för de som ammar (Metsämäki 2018:56ff). Också i ovannämnda studie var det en tredjedel av de svarande som inte ansåg det vara okej att amma en ettåring på en hamburgerrestaurang (Laanterä et al. 2010), vilket visar på en spridning i attityderna.

Syftet med denna artikel är att utgående ifrån känslan av att vara obekväm, undersöka vilka problem den ammande kroppen stöter på i det offentliga rummet. När upplevs den ammande kroppen som obekväm och hur tar det sig uttryck? Vilka andra känslouttryck hänger ihop med känslan av att vara obekväm och vad gör dessa känslor? Vilka strategier aktiveras då den ammande kvinnan rör sig i offentliga rum?

Offentlig amning kan definieras på olika sätt (se t.ex. Owens et al. 2016) och det offentliga konstrueras på olika sätt i intervjuerna. Jag har valt att i denna artikel använda en bred definition där offentlig amning inkluderar både amning på offentliga platser, amning i hemmet med utomstående personer närvarande och amning på privata platser utanför det egna hemmet. Detta val grundar sig i vad informanterna berättade under intervjuerna.

Materialet består av inspelningar av fem intervjuer¹ om offentlig amning som gjordes inför min kandidatavhandling år 2013 (en intervju) och min avhandling pro gradu 2016 (fyra intervjuer), och kommentarer på en artikel om offentlig amning publicerad på Svenska Yles webbsidor (Häggman 2017). Alla intervjuer är gjorda i Åbo med kvinnor som vid tidpunkten för intervjun var bosatta i där. Kvinnorna hade ammat i någon form under de senaste två åren före intervjun, och många av kvinnorna ammade ännu i intervju-skedet. En del av kvinnorna hade ett barn och en del av kvinnorna hade två barn. Sammanlagt hade de ammat sju barn. Jag sökte specifikt efter svensktalande kvinnor bosatta i Finland. Den första kvinnan tillfrågades personligen, medan de andra fyra svarade på

en förfrågan i en Facebookgrupp för Folkhälsans familjecafé i Åbo². Alla kvinnor var vita, i 30-årsåldern och hade en högre utbildning. Alla fem bodde tillsammans med barnets andra förälder, varav fyra identifierades som pappor och en som mamma. De utgjorde således en mycket homogen grupp.

Den 25 juli 2017 publicerade Åborestaurangen Aune ett inlägg på sin Facebooksida där de förklarar sitt beslut att hänvisa ammande mammor till ett amningsrum. De menade att matgäster störs av de ammande mammorna och att de därför inrättat ett litet amningsrum i anslutning till toaletterna (Restaurang Aunes Facebooksida). Detta inlägg väckte stor uppmärksamhet och delades över 300 gånger och fick över 4000 kommentarer. Svenska Yle skrev sedan en artikel om händelsen (Häggman 2017), som i sin tur fick 92 kommentarer. Det är kommentarerna till Yle-artikeln som jag inkluderat i mitt material, med tanken att det ger en bild av de attityder till offentlig amning som fanns i Svenskfinland år 2017. Inställningen till offentlig amning är varierande bland kommentatorerna. Vissa försvarar den offentliga amningen medan andra är negativt inställda.

De intervjuade kvinnorna har i artikeln fått fingerade namn för att anonymisera dem men ändå göra läsningen mer angenäm. Citaten är skrivna på standardsvenska och vissa upprepningar eller stakningar har redigerats bort. Kommentarer på artikeln har citerats som de är, utan några redigeringar. Stavfel eller grammatikfel har inte rättats till och där de förekommer har de också funnits i originalet. Jag hänvisar till Svenska Yles kommentarsfält för att särskilja dessa citat från intervjuцитaten, men dessa citat bör inte förstås som en och samma person.

Materialet har analyserats med hjälp av en kulturanalytisk närläsning. Närläsning är en metod som går ut på upprepade genomgångar av ett material, där man försöker hitta kulturella mönster. Forskaren förlitar sig på sin egen kunskap och erfarenhet och varje läsning bygger på tidigare läsningar (Henriksson 2007:35, 37). Kulturanalys kan användas som redskap för att granska maktstrukturer och belysa hur normer verkar (Nilsson & Marander-Eklund 2018:3). I

denna undersökning ligger fokus närmast på normbrott, och vilka kategorier som aktualiseras i de situationer som av informanterna uppfattas som problem.

Jag har i närläsningen fokuserat på emotioner, närmare bestämt en känsla av att vara obekvä. En känsla kan beskrivas som den personliga upplevelsen av kvaliteter som sorg, kärlek eller skam (Shouse 2005). Emotioner kan i sin tur förstås som sociala, historiska och kulturella praktiker (Öhman, Jönsson & Svensson 2011:11). Även om det jag studerar närmast kan beskrivas som emotioner, har jag valt att i denna artikel använda begreppen emotion och känsla som synonyma. Detta val har jag gjort av två anledningar. Den ena anledningen är att emotioner är ett klumpigt begrepp på svenska, och den andra är att ordet känsla bättre fångar in att det är något som *känns* och finns i kroppen.

Att studera känslor är inte helt oproblematiskt. Det är svårt att klart avgränsa känslor från varandra. Det en person beskriver som att vara obekvä är inte nödvändigtvis detsamma som det någon annan menar. Alla informanter är heller inte obekvä i samma situationer, och en av informanterna uppgav att hon för det mesta inte var obekvä med att amma offentligt.

Inspirerad av Sara Ahmed ligger mitt fokus på vad känslor gör, snarare än vad de är. Emotioner hänger ihop med rörelse, de får kroppar att röra sig bort eller emot varandra och hänger ihop med hur kroppar rör sig i rummet. Det handlar dock inte bara om rörelse utan också om vad som håller oss kvar (Ahmed 2004b:11). Känslor är enligt Ahmed också riktade och relationella (Ahmed 2004b:8), man är exempelvis inte bara rädd utan man är rädd *för* något. Känslor bör heller inte förstås som något som kommer varken ”inifrån” eller ”utifrån”, utan som något som definierar de världar som befolkas av subjekt (Ahmed 2004a:25).

Känslan av att vara obekvä uttrycks i intervjuerna på lite olika sätt, även om just ordet obekvä kanske är det som förekommer mest och som jag utgått ifrån. Men det handlar också om situationer de beskriver som pinsamma eller jobbiga. Ibland förknippas

det obekväma med andra känslor som äckel, rädsla eller smärta. Ibland handlar det bara om att de inte känner sig bekväma, eller att något är obehändigt. Gemensamt är ändå att det är något som uppfattas som problematiskt av någon anledning. Många av informanternas handlingar i samband med offentlig amning handlar om att minska denna känsla av att vara obekvämt, även om den sällan eller aldrig helt försvinner. Det bör dock poängteras att offentlig amning inte enbart förknippas med negativa känslor, även om det är mycket framträdande i flera av intervjuerna. Jag har valt att i denna undersökning utgå ifrån känslan av att vara obekvämt för att lyfta fram problem som den ammande kroppen stöter på. Det betyder inte att erfarenheten av offentlig amning *enbart* präglas av problem eller negativa känslor, tvärtom kunde den också kopplas ihop med känslor av frihet, stolthet och närhet.

Sara Ahmed beskriver känslan av att vara bekväm som en känsla av att höra hemma i världen, en känsla som kanske bara märks då den försvinner. Hon beskriver också känslan av att vara bekväm som att vara orienterad (Ahmed 2010:59). Orientering handlar för Ahmed om att göra det okända bekant genom kropparnas förlängning i rummet. Sara Ahmed beskriver rummet som en förlängning av vissa sorters kroppar (Ahmed 2006:11). Med utgångspunkt i detta kan man tolka denna känsla av obekvämheter som att vissa rum inte är en förlängning av den ammande kroppen. Att informanterna ändå ammade offentligt trots en känsla av obekvämheter handlade dels om att de kunde använda sig av strategier för att göra amningen mer osynlig, men kan också ha att göra med att de alla var vita kvinnor med högre utbildning. Informanterna kan sägas tillhöra en samhällsklass som är van vid att ta plats i offentliga utrymmen och som utgår ifrån att det offentliga rummet är till för dem, och rör sig således med en självklarhet som inte är alla kvinnor förunnat. Forskning från flera länder visar att amning och offentlig amning är relaterat till klass, där kvinnor med lägre utbildning och lägre inkomstnivå ammar mindre (Callen & Pinelli 2004, Uusitalo et al. 2012, Socialstyrelsen 2014) och upplever offentlig amning som mer problematiskt (Johnston & Robledo 2007).

Att jag väljer att tala om den ammande kroppen är ingen slump, och kan till och med tyckas lite märkligt, då den ammande kroppen egentligen är en socialt kodad kvinnokropp som utför en specifik handling. Den obekvämhets som erfars handlar alltså (för det mesta) om situationen då de ammar, inte när de rör sig i världen utan att amma, även om det i biologisk mening fortfarande är en ammande kropp som rör sig, det vill säga en kropp vars bröst producerar mjölk. Det är dock inte uteslutande själva amningsituationen som är problematisk, utan valet att tala om just den ammande kroppen som en speciell sorts kropp handlar om just denna kroppsliga oförutsägbarhet. Utöver själva amningsituationen kan det uppstå problemsituationer med läckande mjölk eller utpumpning av mjölk. Det är alltså när den ammande kroppen avslöjas som just en ammande kropp som problemen uppstår. Inspirerad av Kate Boyer ser jag på den ammande kroppen som dynamisk och interagerande (Boyer 2018:1, se också Grosz 1994:209).

Det offentliga rummet är heller inte statiskt och olika rum upplevs som mer eller mindre obekväma för informanterna. Makt och rum är kopplat till varandra och hur kroppar har rätt att ta plats i rummet påverkas av rådande maktstrukturer (Ehn och Löfgren 2001:98, Svensson 2009:24, 28). Inom platsforskning görs ofta en skillnad mellan de engelska begreppen *space* och *place*, där *space* står för den rumsliga dimensionen medan *place* är laddat med betydelse (Tuan 1979). I denna artikel kommer jag att skriva om rum och plats, där rum kan förstås som rumslighet i en mer abstrakt mening, medan en plats är en specifik plats som är laddad med kulturella innebörder.

Rummet påverkar alltså kropparna och vad som upplevs som korrekt beteende på olika platser. Kroppar påverkar dock också rummet, där vissa kroppar gör att den offentliga amningen upplevs som mer bekväm, medan andra kroppar gör informanterna obekväma. Vissa kroppar kan till och med förvandla en annars privat plats som hemmet till offentlig i termer av hur obekväma med amningen informanterna känner sig. Skillnaderna mellan dessa platser upplevdes mycket handla om ifall platserna var vända till småbarn eller

inte. Familjecaféer, rådgivningar eller utrymmen speciellt ägnade åt barn i till exempel köpcentrum upplevdes som mer amningsvänliga.

Bröstit, eller konflikten mellan sexualitet och moderskap

Flera av kvinnorna jag intervjuat uppgav att de i någon mån kände sig obekväma då de ammade offentligt. Endast Lisa verkade helt bekväm med att amma offentligt, även om hon också sade sig kunna tycka offentlig amning hade varit obekvämt om hon hade varit tvungen att blotta en stor del av kroppen (vilket hon inte kände sig tvungen att göra). Beroende på situation kände kvinnorna sig mer eller mindre obekväma, men med undantag av Lisa föredrog de ändå alltid att amma hemma. Trots detta valde de ändå att amma offentligt, till vilket man kunde ställa frågan varför? Idag finns ändå alternativ som att ge ersättning eller bröstmjök på flaska, och som några i kommentarsfältet antydde finns också alternativet att den ammande kvinnan stannar hemma den period det rör sig om.

Detta handlar till viss del om att informanterna tyckte att amning var någonting som skulle lyftas fram i samhället. De menade att amning var något som borde få synas och var beredda att trotsa sin egen känsla av att vara obekvämt för att amma offentligt, något som citatet nedan exemplifierar.

Jag tycker det är kanske lite jobbigt att amma offentligt, men jag ammar ändå. Och jag tycker att det är jättefint att folk ammar offentligt. Det är jätteroligt att se att andra också ammar på café, så jag tycker att det är jättekiva att folk ammar offentligt, för det ska det nog göras tycker jag, att man ska inte som gå omkring och gömma det (Kajsa IF mgt 2017/073)

Kajsa vill gärna att amning ska synas i samhället, och det att alla skulle kunna amma var de ville och känna sig bekväma med det var också en önskan som flera informanter uttryckte i intervjuerna. De

menade dock att detta inte var fallet i nuläget, även om det ändå var självklart för dem att amma offentligt.

Det kunde också handla om att de inte såg några alternativ till att amma offentligt. Även om de upplevde det som obekvämt var den offentliga amningen det alternativ som framstod som det bästa, ofta eftersom de inte gärna ville ge flaska eller hade försökt men inte fått det att fungera. Mina informanter uppfattade amningen som en central del av att vara goda mödrar. Diskursen ”bröst är bäst” är en vanligt förekommande diskurs gällande amning kontra flaskmatning (Murphy 1999, Callaghan & Lazard 2012). Denna diskurs positionerar amning som det optimala sättet att ge barn mat och framhåller också amningens naturlighet, i motsats till flaskmatning med ersättning som ses som sämre och onaturligt (Callaghan & Lazard 2012:939f). Flera informanter betonade bröstmjölakens hälsofrämjande egenskaper med hänvisning till forskning. De framhöll också amningens naturlighet. De hade alla försökt amma eftersom de ansåg att det var det bästa för barnet. Detta innebar också att de ville amma offentligt för barnets skull, även om de själva uppfattade det som obekvämt.

De uttryckte en stolthet över amningen och att vara en ammande mor var en position de gärna innehade. Amningen förknippades också för flera informanter med trygghet och närhet och lugn. Dock kunde det också vara förknippat med smärta, något jag återkommer till senare. Detta lugn var ändå inte karakteristiskt för den offentliga amningen och rollen som en god mor var inte oproblematisk att upprätthålla i samband med den offentliga amningen (jfr Stearns 1999). I den västerländska kulturen förknippas moderskapet med egenskaper såsom omvårdnad, kärleksfullhet, uppoffring, ansvarsfullhet och osjälviskhet (Longhurst 2008:6). Gällande bröstet finns dock en dualitet, där det ammande bröstet förstås som moderligt, samtidigt som bröstet i den västerländska kulturen är starkt kopplad till sexualitet, något som är oförenligt med idealet om den goda modern (Young 1998:130f). Detta innebar en konflikt som informanterna behövde lösa, och för att göra detta använde de sig av olika strategier.

En av dessa strategier var att använda sig av speciella kläder eller sjalar som gjorde så att bröstet inte skulle synas för utomstående. En annan strategi var att vända sig bort från andra eller placera sig i rummet så att kroppen var skyddad från insyn. Informanterna kunde också söka sig till vissa platser som de ansåg vara mer lämpliga att amma på, som amningsrum eller skötrum. Det handlade delvis om att försöka göra själva amningen så osynlig som möjligt, men också om att undvika en sexualiserande blick. Julia nämnde att hon brukade använda sig av en sjal då hon ammade offentligt, både för barnets skull och hennes egen skull. Då jag ställde en följdfråga om på vilket sätt det var för hennes egen skull svarade hon:

För min egen skull just det där att man vet inte om det kan finnas någon laddning hos någon annan som ser den här amningen som har liksom en sexuell laddning. Man har ändå hört, ja, jag vet inte var eller när jag har hört talas om det men det har funnits fall då en mansperson kan ha blivit såhär upphetsad av det här att det finns ett bröst framme som ammar ett barn, och jag vill inte ens ta en risk att man skulle behöva vara med om någonting sådant. För jag vet ju att jag skulle bli oerhört äcklad av det, ens tanken på det att en man, eller att någon kan bli upphetsad av en sådan grej. Eftersom att det för en själv är så långt ifrån det där sexuella i det skedet att man sitter och ammar sitt barn (Julia IF mgt 2017/075)

Julia uttrycker känslor av äckel i samband med tanken på att någon skulle se amningen och uppfatta det som något sexuellt, något hon menar att amning inte alls handlar om. Äckel är en väldigt stark känsla, och här förstärker hon den ytterligare med att säga att hon skulle bli *oerhört* äcklad istället för enbart äcklad. Äckel är en känsla som är starkt sammankopplad med maktrelationer (Ahmed 2004b:88). Känslan innefattar både en dragning mot något samt en rörelse bort från det man finner äckligt. I detta fall tolkar jag informantens uttryck av äckel som ett sätt att ta avstånd från hela tanken att amning skulle kunna vara sexuellt. Samtidigt gör denna känsla att hon går till konkret handling och skyler sig. Den potentiellt upphetsade mannen, eller personen, utgör en såpass stark påverkan att bara förekomsten av en tanke på hennes bröst

som sexuellt i amningssituationen utgör ett hot. Detta visar på en central aspekt då det kommer till det problematiska med offentlig amning ur de ammandes synvinkel. Att bli uppfattad som sexuell i amningssituationen upplevs som obehagligt och är något hon till varje pris vill undvika. Detta handlar troligtvis dels om incesttabu, om någon annan uppfattar henne som sexuell kanske situationen är sexuell vilket den i den västerländska kulturen inte får vara då den innefattar mor och barn. Samtidigt uppkommer tanken på incest av bröstets sexuella laddning. Marion Young skriver "[b]reasts are a scandal because they shatter the border between motherhood and sexuality" (Young 1998:133). Hon menar att upprätthållandet av gränsen mellan moderskap och en erotisk sexualitet är grundläggande i ett västerländskt patriarkalt samhälle. En sexuell tolkning av amningen skulle således upplösa denna gräns.

Det är ändå den upphetsade mannen som ses som avvikande och konstig i sammanhanget för mina informanter och många i kommentarsfältet. Det finns dock också kommentarer som anspelar på att män inte borde ha något emot att se ammande kvinnor just på grund av att män vill se bröst (som de förutsätts bli attraherade av). Man kan ändå konstatera att det är min informant som går till konkret handling för att undvika att situationen uppstår. Även om min informant inte pratar om några konkreta övergrepp, är logiken mycket lik den som gäller när det kommer till just sexuella övergrepp. Detta framkommer också då en kommentator drar paralleller till just sexuella övergrepp på kvinnor:

Hävdar ni att ni bestämmer över er kropp i detta sammanhang så betyder det att ni vill visa upp er. Samma argumentet brukar komma fram när tjejer blir kritiserade för att det är för lättklädda och blir antastade. Det är inte så enkelt som att man själv kan bestämma allting för det finns andra människor som kan ta illa upp, eller bete sig illa pga alkohol eller droger. Sånt måste man förstå att kan hända om man är utmanande, medvetet eller omedvetet. (Svenska Yles kommentarsfält)

Här läggs ansvaret för att förhindra omgivningens oönskade beteende på kvinnan, både vad det gäller offentlig amning och sexu-

ella övergrepp. Dessa citat säger inte bara något om kvinnors sexualitet, där det är på kvinnans ansvar att se till att inte uppfattas som sexuell i mäns ögon om hon inte vill det, utan de säger också något om mäns sexualitet. Män förutsätts vara sexuellt attraherade av kvinnobröst i alla situationer och inte kunna hjälpa att de tittar då tillfälle ges. Mäns sexualitet är stark, okontrollerbar och allestädes närvarande och därför är det kvinnors ansvar att reglera sina kroppar för att inte väcka mannens lustar. I detta fall pekas på alkohol eller droger i kombination med lättklädda kvinnor som orsak. Förövarens ansvar lyser dock med sin frånvaro.

Att sexuella övergrepp dyker upp i en diskussion om offentlig amning kan tyckas lite märkligt. Samtidigt bygger båda diskussionerna på föreställningen om kvinnan som hora eller madonna (jmf Wennstam 2002). Det är horan som blir våldtagen, och den ammande kvinnan som inte skyler sig tillräckligt riskerar att stämplas som sexuell. Det är alltså inte det faktum att bröstet syns som väcker obehag i sig, utan denna känsla är sammankopplad med föreställningar om bröst och kvinnlighet och moderskap.

"Jag är kanske obekvämt med att göra folk obekväma": egna och andras känslor

Det var inte bara informanterna som kunde känna sig obekväma, utan också människor runt omkring den som ammade. I intervjuerna framkom dels att informanterna kunde känna sig obekväma när andra ammade, men också att de föreställde sig att människor runt omkring dem blev obekväma när de ammade. I de fall informanterna själva pratade om att de kunde bli obekväma rörde det sig om amning av äldre barn, något jag återkommer till senare.

De berättade också om att upplevelsen hos den som själv ammade kunde göra så att andra personer blev obekväma. Var personen som ammade själv obekvämt ledde det i sin tur till att personerna runt omkring blev obekväma. Kunde personen däremot hantera det hela bra och verkade tillräckligt självsäker kunde en situation

som i vanliga fall skulle upplevas som väldigt obekvämt, till exempel att ett äldre barn kom och ”grävde fram” (Ines IF mgt 2017/074) mammans bröst för att amma, uppfattas som behaglig för alla inblandade.

Informanterna var också väldigt medvetna om andra människors känslor när de ammade. En stor del av det som informanterna upplevde som obekvämt hängde ihop med föreställningar om vad andra människor tänkte och kände i situationen. Nedan beskriver Kajsa varför hon helst inte ammat offentligt. Hon nämner här en annan känsla som verkar hänga ihop med känslan av att vara obekvämt, nämligen rädsla.

Jag är kanske delvis också lite rädd för att det kommer någon sådan här sur gubbe och tycker att jag inte ska amma. Det har inte hänt, men man har ju hört. Och jag vet inte som, kanske att jag vet som inte vad jag skulle säga åt den sura gubben eller tanten. Jag tänker mig att det är sur gubbe på något sätt. Mmm. Det är kanske det som jag är mest sådär, jag är kanske obekvämt med att göra folk obekväma (Kajsa IF mgt 2017/073)

Bara några sekunder senare förtydligar hon att det hon är rädd för är negativ kritik. Sara Ahmed menar att rädsla innefattar en temporal dimension, man är rädd för något som ska hända i framtiden, men förväntar sig att det ska uppstå någon form av obehag (Ahmed 2004b:65). I detta exempel är Kajsa rädd för att andra inte ska tycka om att hon ammar, men mest rädd är hon för att de andra personerna ska ge uttryck för detta. Hon föreställer sig alltså obehaget av att någon ska kommentera negativt på hennes amning, vilket gör att hon uttrycker att hon blir rädd. Även om hon på ett väldigt träffande sätt beskriver att hon är obekvämt med att göra folk obekväma, är det karaktäristiska med just hennes intervju att hon samtidigt menar att den som är obekvämt med hennes ammande får väl vara det då. Hon ammar så att säga igenom sin egen och andras känsla av obekvämheter.

Att hon är mest rädd för att andra ska kommentera eller ge uttryck för sina negativa åsikter tolkar jag som att det i känslan obekvämt

ligger en sorts skamkänsla över ett normbrott och hon är rädd för att bli utpekad. Skam som känsla är inte alls särskilt framträdande i intervjuerna. När den nämns är det oftast för att påpeka att de inte skäms över sin amning, eller att en situation inte varit pinsam. Samtidigt finns tanken om att de hade kunnat vara något att skämmas för där, annars hade de inte behövt poängtera att de inte upplever skam eller pinsamhet, som kan tolkas som en sorts social skamkänsla. Skammen ligger alltså ändå nära tillhands i en situation som offentlig amning. Det är lätt att göra fel, och bli utpekad för detta. Skam hänger mycket ihop med ”att dölja” och ”att bli avslöjad” (Ahmed 2004b: 103–104). Flera informanter nämner att de är oroliga för att få negativa kommentarer av andra. Det de upplever som jobbigt med den offentliga amningen är det att man syns så mycket. Skam gör att man försöker gömma sig för den andres blick. Skam kan också upplevas som den känslomässiga kostnaden för att inte leva enligt normativa livsmanus (Ahmed 2004b:103–104).

Något annat man kan utläsa ur citatet ovan är att hon föreställer sig en ”sur gubbe”. Detta säger också något om vilka känslor andra föreställs ha, gubben är ”sur”, något som anspelar på ilska. Detta förekommer också i andra intervjuer, till exempel Ines som pratar om ”ilskna kommentarer”. Amning i offentligheten är alltså något som för informanterna kan tänkas väcka ilska hos omgivningen. Hon är också tydlig med att hon föreställer sig en gubbe, i motsats till tant. Både ordet ”tant” och ”gubbe” syftar till en äldre person, och en gubbe är en äldre man. Gubben är i detta fall intressant, eftersom det egentligen inte behöver vara just en gubbe. Hon är inte rädd för själva gubben, utan för att bli utpekad för att amma på ett negativt sätt.

Att det är just en äldre man som är föremålet för rädslan är ändå troligtvis ingen slump, och det är heller ingenting unikt för denna informant. Tvärtom är denna föreställning, att de som är emot offentlig amning är äldre personer och framför allt män, något som förekommer i alla intervjuer. Ines nämner exempelvis att hon skulle känna sig obekvämt med att amma om hon satt bredvid en äldre man på ett flygplan. Den typiska motståndaren till offentlig amning

beskrivs oftast som en äldre man, något som säger mer om vilka föreställningar som förknippas med äldre män, än om att gruppen äldre män skulle vara mer emot amning än någon annan grupp, något tidigare forskning visat att inte är fallet (Acker 2009:482–483). I detta fall får den äldre mannen stå för tillbakasträvande och konservativa värderingar. Det dras också paralleller till en diskussion om jämställdhet, där den äldre mannen förväntas vara emot detta, något som också dyker upp i kommentarsfältet i form av kommentarer om att de som kommenterar negativt måste vara män. Denna äldre man är dock ingen figur som informanterna anser att de behöver ta särskild hänsyn till, utan han avfärdas ofta som överdriven i sina reaktioner. Detta sker ofta med hänvisning till att den offentliga amningen är så diskret.

Diskretion var det sätt som informanterna oftast valde att hantera en obekvämlig omgivning på. Detta kan tolkas som en effekt av rädslan på kroppen. Rädsla innebär enligt Ahmed att kroppen krymper ihop (Ahmed 2004b:69), vilket är precis vad informanterna gör när de beskriver att de är diskreta. Att vara diskret innebär att ta upp mindre plats. Rädsla gör att vissa kroppar begränsas av att andras kroppar tar upp mer plats (Ahmed 2004b:69). Informanternas val att vara mer diskreta eller lämna rummet kan tolkas som just detta. Informanterna reglerar sig själva och låter sina kroppar ta mindre utrymme vilket leder till att andra kroppar får mer utrymme.

I detta avseende stack Kajsa, informanten jag citerade ovan, lite ut. Inte för att hon skulle ha varit omedveten om andras känslor eller för att hon inte skulle vara diskret, men för att hon vägrade låta sig styras av sin egen känsla av att vara obekvämlig eller att hon gjorde andra obekvämliga. Hon gjorde alltså ett medvetet beslut att vara mindre diskret än vad hon kände att hon hade velat vara.

Här ser man tydligt hur kroppar, känslor och platser samverkar och påverkar varandra (jmf Longhurst 2001). Kropparna som är närvarande kan göra en plats mer eller mindre amningsvänlig. Det mest tydliga exemplet på detta är den sura gubben som gör en plats mindre amningsvänlig och andra ammande mammor som gör den mer amningsvänlig. Platsen påverkar hur obekvämliga de ammande

kvinnorna känner sig och också hur benägna de är att faktiskt amma på en viss plats.

Kate Boyer har studerat hur främlingar påverkar kvinnors upplevelse av offentlig amning i Storbritannien. Hon konstaterar dels att vissa kvinnor undviker att amma offentligt för att undvika den pinsamhet som möten med främlingar kan innebära. Hon för även fram att mödrar, utöver att se till att det egna barnet har det bra, också förväntas sköta om andra människors känslor, vilket inkluderar främlingar (Boyer 2016:38). Pressen att ta andras känslor i beaktande kan spela stor roll då det kommer till att forma människors beteende. Detta behöver inte alltid vara ett medvetet beslut från den ammande kvinnans sida. Anna uttrycker sig såhär om att amma med människor på besök:

Och sen kanske jag inte har tänkt på det, det är liksom mera det att vissa gånger så känns det att nu går jag till sovrummet och ammar och vissa gånger känns det som att nu tänker jag sitta här. Det är inte sådär jätte medvetet beslut heller (Anna IF mgt 2017/072)

Hon använder sig här av ordet känns, det är känslan i stunden som avgör, en känsla som säkerligen är påverkad av flera faktorer, men det är inget hon tänker på i stunden utan detta sker omedvetet. Detta är ändå ett utmärkt exempel på hur en viss självreglering äger rum utifrån känslor.

Kroppslighet bortom kontroll

Äckel var också en känsla som tillskrevs andra människor. Detta trots att informanterna själva inte ansåg att amning var äckligt och ställde sig kritiska till att någon skulle tycka det. Detta tolkade informanten Anna som att det kroppsliga i allmänhet ses som äckligt i vårt samhälle, det som kroppen producerar ses som ”slaggprodukter” (Anna IF mgt 2017/072). I relation till amning är det bröstmjölken som är en kroppslig utsöndring som därmed kunde tänkas väcka äckelkänslor hos omgivningen. Också i

kommentarsfältet gjordes parallellt till urin och avföring där att amma offentligt jämfördes med att kissa eller bajsas offentligt. Det är kroppsvätskor som i vanliga fall förknippas med en viss äckelkänsla.

Bröstmjölken var något som måste hanteras, och inte bara under själva amningsituationen. Mellan amningsgångerna kunde bröstet läcka och orsaka att informanten kände sig obekvämt. Ines berättar om en situation där hon varit med om just detta:

Plus att man måste alltid komma ihåg att ha med alla möjliga sådana här pads för att det läckte jättemycket mjölk då under det här första halvåret åtminstone, nog ännu alltså dom första nio månaderna säkert, så att vid något skede minns jag nog att jag har bytt t-skjorta på tågets vessa. Då hade han sovit liksom förbi ett sådant här amningspass, eller det tyckte mina bröst i alla fall, för att sen hade det läckt liksom igenom dom där padsen som jag hade i behån och sen började [jag] märka att det är liksom sådana här stora våta märken på t-skjortan, så då kändes det liksom obekvämt (Ines IF mgt 2017/074)

Bröstmjölken kunde alltså vara en källa till problem, i synnerhet om den hamnade på fel ställe. Rätt ställe var i bröstet eller i barnets mun eller mage. Fläckar på skjortan upplevdes som pinsamt eller obekvämt och att bröstmjölken ”skvätte” omkring var heller inte önskvärt. Kroppsvätskor anses ofta som pinsamma i den västerländska kulturen (Longhurst 2001: 30). Den kvinnliga kroppen kopplas ofta ihop med fluiditet och instabila gränser jämfört med den manliga kroppen som föreställs vara fast (Grosz 1994: 203, Longhurst 2001: 2, 30). Läckor visar på kroppens ofrånkomliga materialitet (Grosz 1994:194), och kan ses som ett sätt som materialen ”sparkar tillbaka” (Barad 1996:116). Det är något som står utanför vår kontroll, ett sätt som kroppen ger sig tillkänna. Detta står dock emot uppfattningen att kroppen är enhetlig och fast, något som kan bidra till att den reproduktiva kroppen upplevs som hotfull i offentligheten (jfr Lane 2014:197). Den stör den givna ordningen om hur kroppar föreställs vara (jfr Douglas 1997:54–56).

Bröstmjölken kan på detta vis ses som en agent (jfr Boyer 2018). Mjölken går inte helt att kontrollera och är en del av den ammande kroppen. Det obekväma som mina informanter beskriver rör sig mest om mjölk som är ”överallt”, och upplevelsen av att ha för mycket mjölk. Men en av informanterna hade också upplevt det motsatta, nämligen att ha för lite mjölk. Lisa hade aldrig kunnat helamma trots att hon väldigt gärna hade velat. Intressant här är att hon ändå valde att amma offentligt, trots att det troligtvis skulle ha varit mycket lätt för henne att enbart flaskmata i offentligheten, något andra informanter uppgav att de skulle ha gjort om de hade fått det att fungera. För Lisa verkade dock den offentliga amningen vara väldigt oproblematiske i stort och för henne var det viktigaste att hennes barn fick amma i så stor utsträckning som möjligt. Bröstmjölken visar ändå på den oberäknelighet som kroppen bjuder på. Mjölken kan spruta omkring och hamna i kläderna eller på andra olämpliga platser, eller så kan den kanske inte komma alls.

I den offentliga debatten kring offentlig amning görs ibland jämförelser till att rapa och fisa samt att ha sex offentligt (Svenska Yles kommentarsfält). Här rör det sig inte nödvändigtvis om några kroppsvätskor, även om att fisa och rapa är väldigt kroppsliga funktioner som ändå anses opassande bland folk. Parallellen till att ha sex offentligt är intressant eftersom det är just dessa sexuella konnotationer som informanterna är så obekväma med. Samtidigt förekommer kommentarer, som denna nedan som svarar till en person som menar att amning nog drar till sig uppmärksamhet och att man därför inte kan kräva att få amma var som helst:

Nej, det drar inte alls till sig uppmärksamhet, amning är det mest avsexualiserade som finns (Svenska Yles kommentarsfält)

Det är intressant att personen som svarar förutsätter att det är fråga om sexuell uppmärksamhet, eftersom detta inte alls nämns i den första kommentaren. Att amning är det mest avsexualiserade som finns säger också något om vår syn på sexualitet, och vad som får ses på som sexuellt. Detta visar på den svåra balansgång informanterna går på då de ammar offentligt. Å ena sidan utgår man från att amning leder tankarna till sex och det görs jämförelser till att ha

sex offentligt. Å andra sidan bör amningen vara något helt frångått från det sexuella.

Amning kunde också vara förknippad med smärta, vilket innebär extra problem i det offentliga. I synnerhet Kajsa pratade mycket om smärta, då amningen hade varit mycket problemfylld för henne och gjort ont under en lång tid. Hon ville inte gärna visa att det gjorde ont, utan försökte istället undvika att amma inför främmande då det gjorde som mest ont, samt inte visa att det gjorde ont då hon ammade offentligt. Ahmed menar att smärta formar kroppen både som materialitet och som levande entitet (Ahmed 2004:24). Via smärtan känner vi av kroppens gränser, var den börjar och slutar. Detta gör att kroppen kommer i fokus, specifikt bröstet som hon känner smärtan i, något som mycket väl kan tänkas innebära problem då bröstvårtan helst inte skulle synas alls under amningen. Elizabeth Grosz skriver att de delar som påverkas av smärta förstoras i den egna bilden av kroppen (Grosz 1994:76). För att hantera smärtan och kunna amma använde sig informanten av ett amningsvårtskydd³, något som ytterligare försvarade för henne att vara diskret, då skyddet skulle sättas på och tas av före och efter amningen.

Uttrycken för känslan av smärta verkade tillhöra det mest privata, något som i sin tur gör att även problemfylld amning kan framstå som en ideal amning i det offentliga. Kajsa berättade flera gånger om att andra antagligen uppfattade henne som mera oberörd än vad hon verkligen var när hon ammade offentligt. Hon menade att amningen hade uppfattats av andra som lättare för henne än vad den i verkligheten varit. Kajsa upplevde att hon verkligen hade kämpat för en fungerande amning och inte gett upp som många andra i hennes närhet gjort. Jag tolkar detta som att en bild av att hon inte fått erkännande för det arbete hon gjort kröp fram under intervjun.

Uppfattningen att amning som arbete osynliggörs är ingenting nytt (jfr Dahl 2004). Arbetet med att vara diskret vid offentlig amning bidrar både till att öka på kvinnors arbetsbörda gällande amningen samt osynliggöra själva arbetet de utför (Stearns 1999:323). Upprätthållandet av bilden av att amning är problemfritt och bara går

av sig självt bidrar förstås till detta, samtidigt som amning är starkt kopplat till kvinnlighet och att kroppen ”fungerar som den ska”. Kvinnor som visar att amningen inte är problemfri tar en viss risk. Deras kroppar fungerar inte som en riktig kvinnokropp ska göra enligt normen.

Amning utanför normen

Något alla informanter nämnde som extra problematiskt var att amma ett äldre barn i offentligheten. Det de definierade som äldre barn var barn som började vara en bit över ett år gammalt. De argument som informanterna tidigare använt sig av för att försvara sitt offentliga ammande gällde inte längre när det kom till äldre barn. Argumenten som framfördes handlade oftast om barnets rätt till att få äta var det ville, snarare än kvinnans rätt att amma var hon ville. Men eftersom barn som är äldre än spädbarn också förväntas kunna äta annan mat, var det inte längre självklart att använda sig av barnets rätt till mat som ett argument då det kom till äldre barn. Många av kvinnorna hade valt att sluta amma innan de befann sig i en situation där de behövde fundera över om de skulle fortsätta amma offentligt eller inte, men vissa hade valt att fortsätta amma. De berättade att de plötsligt blivit mer medvetna om sig själva när de ammade offentligt när barnet blivit äldre. De uppfattade att även människor som tyckte det var okej att amma spädbarn i offentligheten kunde tycka att det var opassande att amma ett äldre barn.

Ines ammade vid intervjutillfället ännu sitt barn som då var kring ett och ett halvt år och berättade att hon då barnet fyllde ett år, började fundera mer över sin amning. Ines hade färdiga argument för att försvara amningen ifall någon skulle ifrågasätta den. Exempelvis argument som att det är bra för immunförsvaret när barnet börjat dagvård. Mycket av problematiken kring att amma äldre barn verkade handla om att amningen blev lustbetonad snarare än matbetonad. Ines säger så här om att amma offentligt:

Att just sådant här som man nu ändå kan hemma ibland göra att man nu liksom har bröstet där och så blir man såhär och leker

med barnet, så sånt gör man ju inte i offentlighet. Att det är snarare som såhär okej, näring, tack [skratt]. Sen nästa punkt på något sätt. Att det är nog bara det där näringsmässiga och inte så mycket närhet och cuddles... (Ines IF mgt 2017/074)

Amning i offentlighet handlar enligt henne om att barnet ska få i sig näringen som bröstmjölken erbjuder, medan de andra delarna som att mysa, leka och vara nära är sådana som hon helst vill undvika i det offentliga. I citatet ovan pratar hon inte om specifikt äldre barn, utan om offentlig amning i allmänhet. Det är ändå relaterat såtillvida att amningen med äldre barn handlar mindre om näring och mer om just närheten och relationen.

Här framkommer ännu en norm, nämligen den att i synnerhet den offentliga amningen, inte ska göras för gärna. Amning är något som görs för barnets skull, inte mammans egen, vilket stämmer väl överens med ett osjälviskt och uppoffrande moderskapsideal. Långtidsammande mammor ses ibland som egoistiska och till och med perversa (Hamréus & Ivanoff 2010). Denna föreställning var inte något som mina informanter gav uttryck för och det framkom inte heller bland kommentarerna. Ändå var det till viss del något som de informanter som hade ammat längre försvarade sig mot genom att betona att det fortfarande handlade om barnets bästa, inte deras egen njutning. Det kunde handla om att barnet skulle få ha sina rutiner, eller att barnet åt dåligt i övrigt.

Bröstets sexuella konnotationer lyfts också fram som en orsak till att amningen blir mer opassande när barnet blir äldre. Lisa svarar nedan på frågan om vad det är som gör att amning av äldre barn är så speciellt.

Allteftersom det här barnet blir äldre så tycker man att det inte hör till deras värld och att liksom de här bröstet börjar kanske liksom ha en mer såhär sexuell betydelse också (Lisa IF mgt 2013/012)

Detta i kombination med att barnet inte längre var ”en grönsak” (Ines IF mgt 2017/074), utan en individ som talar och går och kan

knäppa upp knappar i skjortan gjorde att amningen ändrade karaktär. Detta kan tänkas handla om det beroendeförhållande som det lilla spädbarnet befinner sig i. Spädbarnet ses inte nödvändigtvis som en egen individ, utan som en del av mamman. Ines talade om denna erfarenhet och hur barnet gradvis gick från att ingå i henne själv till att bli en egen individ. Då barnet ses som en del av mamman handlar det inte heller om två kroppar som är nära och intima, något som ses på som mycket privat.

Att amning, i synnerhet offentlig amning, var något som hörde bebis-tiden till var en norm som starkt framkom i både intervjuerna och kommentarerna. Bland kommentarerna togs det som en självklarhet att amningstiden ändå var så kort, under ett år, och att det därför inte var något problem för kvinnor att hålla sig hemma under den perioden. Att all amning inte var lika framkom mycket tydligt. Den amning som diskuterades antogs handla om en mamma som ammar ett spädbarn, och åsikterna skilde sig mest kring vad som var att vara tillräckligt diskret. Underförstått i kommentarsfältet var att ammande mammor ska vara diskreta oberoende av om åsikten var att hon skulle få amma offentligt eller inte.

Att andra ammade mycket äldre barn var också en situation där informanterna kunde beskriva sig själva som obekvämta, även om de annars inte upplevde det obekvämt när andra ammade. Informanterna beskrev också situationer när någon annan ammat ett äldre barn där de gjorde en poäng av att det inte varit obekvämt. Informanterna kunde också uttrycka beundran för de kvinnor som valde att gå emot normen och amma längre än vanligt eller amma mycket öppet utan att dölja sig. Det var situationer de ansåg som mycket obekvämta, och som något som kräver mod för att genomföra.

Att orientera sig: problem och strategier

Jag har i den här artikeln utgått från det informanterna uppgett som att de känner sig obekvämta. Jag har strävat efter att se vilka andra känslor som kopplas samman med känslan av obekvämheter och

visat på vad dessa känslor gör. Genom att undersöka känslorna har jag fått en förståelse för vilka problem som informanterna upplever och vilka strategier som aktiveras då den ammande kroppen rör sig i offentligheten.

Jag har i denna analys utgått från Sara Ahmeds syn på emotioner som rörelse. Känslorna gör något, de flyttar kroppar närmare eller bort från varandra och hänger ihop med hur kroppar tar plats i rummet (Ahmed 2004b:11). Känslorna innefattar också en riktadhet mot något (Ahmed 2004b:8). Att vara obekvämt kan i Sara Ahmeds termer också beskrivas som att vara desorienterad. Att vara orienterad är att känna sig hemma, att rummet är en förlängning av den egna kroppen (Ahmed 2006:11).

Man kan konstatera att den ammande kroppen inte känner sig hemma på alla ställen i offentligheten. Kvinnorna i mina intervjuer anpassar sitt rörelsemönster tillsammans med barnet för att undvika ställen där de känner sig som mer obekväma, de strävar till att orientera sig. Det handlar inte bara om att platser inte är (lika) tillgängliga som varit det tidigare, utan om att andra platser nu känns bekväma, som familjecaféer och andra babyaktiviteter, rådgivningens väntrum eller skötrum och amningsrum.

Kvinnorna gick fortsättningsvis på restaurang och åkte kollektivtrafik och de ammade också på dessa platser även om de upplevde det som obekvämt. Där använde de sig dock av strategier för att göra kroppen mer lämplig för utrymmet. Dessa strategier kunde handla om att vända sig bort från andra, sätta sig i hörn eller använda sig av speciella kläder eller sjalar som hindrade insyn. Ofta använde de flera av dessa samtidigt.

Att rummet kunde förvandlas beroende på vilka kroppar som var närvarande syntes extra tydligt då det kom till informanternas egna hem, en plats som de i vanliga fall kände sig bekväma att amma på och inte kände att de behövde använda sig av särskilda strategier på. Vissa kroppar kunde dock göra så att de kände sig obekväma att amma i sitt eget hem och de kunde välja att gå till ett annat rum. Andra människor hade större betydelse än huruvida platsen

i övrigt var privat eller offentlig för om informanter upplevde amningen som offentlig.

Känslor som förknippades med obekvämheter var känslor som rädsla, pinsamhet, äckel och smärta. Dessa känslor var inte alltid informanternas egna, utan kunde också vara känslor de föreställde sig hos andra. De visade en hög medvetenhet om vad andra människor kunde tänkas känna i de situationer då de ammade, och ville helst inte heller göra andra människor obekväma. Dessa känslor gjorde något med den ammande kroppen och hade effekter på hur informanterna rörde sig i rummet. De var diskreta, något som innebar att de tog mindre plats och gjorde sig mer osynliga. De var kanske inte lika delaktiga i det sociala sammanhanget och kunde välja att gå till ett annat rum för att amma.

Problem kunde uppstå i flera situationer och hängde ofta ihop med andra människor och deras känslor. Problem hänger också ihop med en rädsla för att uppfattas som sexuell, då de var tvungna att blotta en del av kroppen som i övriga fall sågs på som sexuell. De upplevda problemen kunde även handla om att amningen inte följde normer eller att kroppen, eller bröstmjölken, inte gick att kontrollera med läckande bröst som följd.

Känslor hänger ihop med maktstrukturer och formar världen. I sammanhanget offentlig amning har känslorna konkreta effekter på hur kvinnorna rör sig i rummet och vilka platser som blir tillgängliga. Känslan av att vara obekvämt varierar över tid och rum och är beroende av föreställningar om kvinnlighet, moderskap, barns individualitet och bröstets sexuella konnotationer. Känslan av att vara obekvämt hindrar inte kvinnorna från att amma offentligt, men den gör att konkreta strategier behövs för att göra amningen lämplig för det offentliga rummet och upplevelsen av att amma inte ska kännas för svår.

Referenser

Arkivmaterial

- Åbo, Åbo Akademi, Kulturvetenskapliga arkivet Cultura
IF mgt 2013/012 (Lisa).
IF mgt 2017/072 (Anna).
IF mgt 2017/073 (Kajsa).
IF mgt 2017/074 (Ines).
IF mgt 2017/075 (Julia).

Elektroniska källor

- Häggman, Fredrik 2017. *Amningsrum på Åborestaurang väcker starka känslor på sociala medier*. Svenska Yle. Publicerad 26.7.2017. (Hämtad 18.8 2017)
- Restaurang Aunes Facebooksida. Inlägg om amningsrum. <https://www.facebook.com/ravintolaaune.fi/posts/1573790319340553#> (Hämtad 04.09.2019)
- Svenska Yles kommentarsfält. <https://svenska.yle.fi/artikel/2017/07/26/amningsrum-pa-aborestaurang-vacker-starka-kanslor-pa-sociala-medier> (Hämtad 04.09.2019)

Litteratur

- Acker, Michele 2009. Breast is Best... But Not Everywhere: Ambivalent Sexism and Attitudes Toward Private and Public Breastfeeding. *Sex Roles* 2009, 61. 476–490.
- Ahmed, Sara 2004a. Collective feelings: or, the impressions left by others. *Theory, Culture & Society*, 21:2. 25–42.
- Ahmed, Sara 2004b. *The cultural politics of emotion*. Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Ahmed, Sara 2006. *Queer phenomenology: orientations, objects, others*. Duke University Press, Durham, N.C.
- Ahmed, Sara 2010. Vithetens fenomenologi. *Tidskrift för genusvetenskap* 1-2 2012. 49–69.

- Barad, Karen 1996. Getting real: technoscientific practices and the materialization of reality. differences. *A Journal of Feminist Cultural Studies* 10:2. 87–128.
- Boyer, Kate 2016. The emotional resonances of breastfeeding in public: The role of strangers in the breastfeeding practice. *Emotion, Space and Society* 26 (2018). 33–40.
- Boyer, Kate 2018. Breastmilk as agentic matter and the distributed agencies of infant feeding. *Studies in the Maternal* 10(1):11. 1–23.
- Bränström Öhman, Annelie; Jönsson Maria & Svensson, Ingeborg 2011. Inledning. I: *Att känna sig fram: Känslor i humanistisk genusforskning*. Red. Bränström Öhman, Annelie; Jönsson Maria & Svensson, Ingeborg. H:ström, Umeå. 7–19.
- Callaghan, Jane E.M. & Lazard, Lisa 2012. 'Please don't put the whole dang thing out there!': A discursive analysis of internet discussions around infant feeding. *Psychology and Health* 27:8. 938–955.
- Callen, Jennifer & Pinelli, Janet 2004. Incidence and Duration of Breastfeeding for Term Infants in Canada, United States, Europe, and Australia: A Literature Review. *Birth* 31:4. 285–292.
- Dahl, Lena 2004. *Amningspraktikens villkor. En intervjustudie av en grupp kvinnors föreställningar om förväntningar på och erfarenheter av amning*. Diss. Göteborgs universitet, Göteborg.
- Douglas, Mary 1997. *Renhet och fara: en analys av begreppen orenande och tabu*. Nya Doxa, Nora.
- Ehn & Löfgren 2001. *Kulturanalyser*. Gleerup, Malmö.
- Grosz, Elizabeth 1994. *Volatile bodies: toward a corporeal feminism*. Indiana University Press, Bloomington.
- Hamréus, Anna & Ivanoff, Julia 2010. *Mödrars attityder till långtidsamning*. Magisteruppsats, Göteborgs universitet.
- Henriksson, Blanka 2007. "Var trogen i allt". *Den goda kvinnan som konstruktion i svenska och finlandssvenska minnesböcker 1800–1980*. Åbo Akademis förlag, Åbo.
- Johnston-Robledo, Ingrid; Stephanie Wares, Jessica Fricker & Leigh Pasek 2007. Indecent Exposure: Self-objectification and Young Women's Attitudes Toward Breastfeeding. *Sex Roles* (2007) 56. 429–437.

- Laanterä, Sari; Tarja Pölkki, Anette Ekström & Anna-Maija Pietilä 2010. Breastfeeding attitudes of Finnish parents during pregnancy. *BMC Pregnancy and Childbirth* 2010, 10:79. 1–8.
- Lane, Rebecca 2014. Healthy discretion? Breastfeeding and the mutual maintenance of motherhood and public space. *Gender, Place & Culture*, 21:2. 195–210.
- Longhurst, Robyn 2001. *Bodies: exploring fluid boundaries*. Routledge, London.
- Longhurst, Robyn 2008. *Maternities: gender, bodies and space*. Routledge, New York.
- Metsämäki, Lina 2018. ”Man känner sig kanske ännu mer som en kvinna efter att man har fått amma två barn”: makt, materialitet och performativ kvinnlighet i intervjuer om offentlig amning. Avhandling pro gradu, Åbo Akademi.
- Murphy, Elizabeth 1999. ’Breast is best’: infant feeding decisions and maternal deviance. *Sociology of health and illness*. 21:2. 187–208.
- Nilsson, Fredrik & Marander-Eklund, Lena 2018. Under ytan. Kulturanalyser av det bortglömda, dolda och triviala. *Budkavlen* 2018: Under ytan. 1–10.
- Owens, Nicole; Shannon K. Carter; Chelsea J. Nordham & Jason A. Ford 2016. Neutralizing the maternal breast. Accounts of public breastfeeding by African American mothers. *Journal of Family Issues*. 39:2. 430–450.
- Shouse, Eric 2005. Feeling, emotion, affect. *M/C Journal* 8/6 2005. Hämtad 6.5 2019 på <http://journal.media-culture.org.au/0512/03-shouse.php>
- Stearns, Cindy 1999. The good maternal body. *Gender and Society* 13:3. 308–325.
- Svensson 2011. Liv plats och identitet i det urbana rummet. I: *Andra Stockholm: liv, plats och identitet i storstaden*. Red. Larsson, Bo & Svensson, Birgitta. Stockholmia, Stockholm. 21–32.
- Tuan, Yu-Fi 1979. Space and place: humanistic perspective. I: *Philosophy in geography*. Red. Gale, Stephen & Olsson, Gunnar. Dordrecht. 387–427.
- Uusitalo, Liisa; Heidi Nyberg, Marjaana Pelkonen, Sirpa Sarlio-Lähteenkorva, Tuovi Hakulinen-Viitanen, Suvi Virtanen 2012.

- Imeväisikäisten ruokinta Suomessa vuonna 2010*. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, Helsinki.
- Wennstam, Katarina 2002. *Flickan och skulden. En bok om samhällets syn på våldtäkt*. Bonnier, Stockholm.
- Yalom, Marilyn 1997. *A history of the breast*. Knopf, New York.
- Young, Iris Marion 1998. *Breasted Experience. I: The politics of women's bodies: Sexuality, appearance and behavior*. Red. Weitz, Rose. Oxford University Press, New York. 125–136.

Noter

- 1 Intervjuerna är arkiverade vid Kulturvetenskapliga arkivet Cultura vid Åbo Akademi.
- 2 Folkhälsans familjecafé är en gratis samlingsplats för föräldrar och barn som besöks av främst föräldralediga mammor och pappor tillsammans med sina barn. Det organiseras en gång i veckan.
- 3 Ett amningsvårtskydd, även kallat amningsnapp, är ett hjälpmedel vid amning som består av ett tunt silikonmaterial som läggs på bröstvårtan vid amning för att lindra smärtan.

To Feel Uncomfortable but Still Breastfeed Problematic feelings and bodies in narratives about public breastfeeding

Lina Metsämäki

This article focuses on problems and strategies that are activated when a breastfeeding individual is engaging in activities in public spaces. The aim was to examine through the engendered feelings of being uncomfortable which problems a person encounters and what these feelings do to their body. This was done through a close reading of five interviews about breastfeeding in public and comments on an article about public breastfeeding published on the webpages of Svenska Yle during the summer of 2017.

Feelings of being uncomfortable did not stop the informants from breastfeeding in public, but the feelings made their bodies engage with the space in a different manner. The informants regulated their bodies through their feelings of being uncomfortable. They used strategies to make their breastfeeding as invisible as possible, such as turning away from public attention or using certain clothes or scarves to conceal they are nursing or going into another room to breastfeed. Feelings like fear, disgust, embarrassment, shame and pain are all connected to the feeling of being uncomfortable.

The problems are also connected to the sexual connotations of the female breast and it was important for the informants not to come across as being sexual while breastfeeding. Since the breast is usually considered sexual and men are assumed to be sexually attracted to female breasts problems arise. Other problems concern the fact that other people may be made to feel uncomfortable or being pointed out and receiving negative comments while breastfeeding. Bodily functions can be problematic as well, especially leaking breastmilk that may leave stains on clothing. Another problem was breaking the norms surrounding breastfeeding, for instance by breastfeeding an older child.

KARIN HÖGSTRÖM

Rätt kropp för integration och arbete

En etnologisk studie av kurser för nyanlända
och arbetssökande

All kunskap är grundad i kroppen och dess sinnen enligt Merleau-Ponty (2006). En grundläggande form av kunnande är de konkreta färdigheter som gör att vi kan behärska världen praktiskt, genom ett görande som inte behöver vara reflekterande. Detta sker inte oberoende av omvärlden, utan när kroppens rörelser och förmågor förstås och ges mening sker det i relation till de sociala och kulturella strukturerna i individens omgivning (Merleau-Ponty 2006:90–105). Detta gör att de principer, regler och normer som präglar människors samvaro i olika kulturella kontexter inte bara är abstrakta och verbala, utan i minst lika hög utsträckning kroppsliga. Det som Bourdieu kallar *habitus* är en uppsättning mentala och kroppsliga värden och förhållningssätt som vi får med oss genom att finnas i en viss social och kulturell miljö. Kroppsliga aspekter av mänskliga möten ligger på en nivå där de bara delvis är medvetandegjorda för de deltagande. Enligt Bourdieu gör *habitus* att vissa handlingar, tankar och ambitioner framstår som möjliga, lämpliga, kanske nödvändiga, medan andra framstår som omöjliga, olämpliga och kanske till och med motbjudande (Bour-

dieu 1990:52–65). Detta gör att kroppars hållning, rörelser och gester kan utgöra källor till oförståelse och ibland irritation. Detta blir tydligt särskilt när människor försöker nå inträde i nya sociala sammanhang, som nyanlända immigranter och personer som söker arbete.

I denna artikel beskrivs och analyseras kurser där nya kroppsliga och mentala förhållningssätt förmedlas och tränas in. Huvuddelen av texten berör integrationsprojektet *Rätt steg* i en förort till Stockholm med stor andel utlandsfödd befolkning och förhållandevis låga inkomster och hög arbetslöshet. Rätt steg syftar till att underlätta för nyanlända immigranter att etablera sig på arbetsmarknaden och i det svenska samhället efter att de har fått permanent uppehållstillstånd i Sverige. Det kompletterar kurser i svenska för invandrare (SFI).² I Rätt steg arbetar lärarna med elever som helt saknar tidigare utbildning eller som bara har gått i skolan en mycket kort tid. Undervisningen ”bygger på erfarenhetsbaserad inläring, anpassad för personer med kort utbildningsbakgrund”.³ Som jämförelse berörs även kurser vid ett av Arbetsförmedlingens kontor i en mindre stad i närheten av Stockholm. Dessa kurser är tänkta att förbättra arbetssökandes möjligheter att få arbete genom att de tränas i hur man framstår i fördelaktig dager för potentiella arbetsgivare. Även dessa kurser förmedlar kroppsliga färdigheter och förhållningssätt som anses önskvärda på arbetsmarknaden.

Artikeln fokuserar på hur kroppsliga och mentala förhållningssätt gestaltas, förklaras och förmedlas till kursdeltagarna. Vilka kroppsliga praktiker uppfattas som avvikande från en upplevd normalitet? I vilka sammanhang anses det vara önskvärt eller nödvändigt med förändring? Vilka motiv anges? Hur gestaltas och formuleras det mål eller ideal som eftersträvas? Med vilka verbala och kroppsliga praktiker genomförs förändringsarbetet? Hur förhåller sig deltagare och lärare till deltagarnas kroppsliga och mentala hållningar, till de ideal som lärarna förmedlar och till den läroprocess där de nya, förändrade hållningarna förklaras, förmedlas och tränas in?

Det som eftersträvas på kurserna är inte bara att ge deltagarna ökad kunskap, utan en anpassning och förändring av deras kroppsliga

förhållningssätt och värderingar. Målet kan därmed sägas vara att modifiera deltagarnas habitus (Bourdieu 1990). För att ringa in hur kroppsliga förhållningssätt förmedlas, och så småningom kan bidra till modifierad habitus, använder jag mig av resonemang hämtade från Merleau-Ponty (2006 jfr Crossley 2001, Csordas 1990).⁴ Detta sker i en process som innefattar såväl kroppslig som intellektuell inläring och förändringar, kopplade till varandra.

Artikeln bygger på fältarbete med deltagande observation och intervjuer. På Rätt steg deltog jag vid lektioner med lärare, vid tillfällena då deltagarna fick träna svenska med så kallade ”medpratare”, i en träff med kubb och fika och en avslutande fest. Vid Arbetsförmedlingen gjordes deltagande observation vid kurserna *Personlig marknadsföring* och *Fixa anställningsintervjun*. Intervjuer har genomförts med lärare, deltagare, medpratare och tolk.⁵

Rätt steg i en förort till Stockholm

Inom Rätt steg tränas färdigheter som grundläggande datorkunskap; orientering i ”samhällskunskap, hälsa, föräldraskap”; kurser i simning, cykling och träning på gym; samt information och träning i att söka arbete och gå på anställningsintervju. Deltagarna får även inom ramen för Rätt steg praktisera på arbetsplatser runt om i Stockholm. Läraren kallas ”mentor”. En viktig roll har den så kallade modersmålsstödjaren som fungerar som tolk och även förklarar en del sammanhang för deltagarna. Modersmålsstödjaren i den grupp jag följer är en somaliskspråkig kvinna.⁶ Den grupp som jag har följt har nått steg 2 i Rätt steg, vilket innebär att de av mentorerna anses ha tagit till tillräckliga kunskaper och färdigheter för att kunna flyttas upp från den grupp där de allra mest grundläggande kunskaperna och färdigheterna förmedlas. Deltagandet i Rätt steg är frivilligt och deltagare kan komma till och försvinna från kursen kontinuerligt. Detta gör att gruppens sammansättning hela tiden varierar. Alla deltagare i den grupp jag följer har somaliska som modersmål och en stor majoritet av dem är kvinnor. De är i varierande ålder, men de flesta är i åldern 19–35. Några män deltog under olika

faser av kursen, men alla som var med kontinuerligt och som deltog i den undervisning som jag studerade närmare var kvinnor. Ungefär hälften av deltagarna är gifta, och några har barn som är kvar i flyktingläger i Somalia eller grannländerna (jfr Carlson & Mohamed 2013). Mentorn i den grupp som jag följer kallar jag B. Hon är född i Bosnien och kom till Sverige som tonåring under 1990-talet, som flykting från kriget. Hon har tidigare varit lärare inom SFI och har varit delaktig i att utveckla projektet Rätt steg tillsammans med projektledaren, lärare L. Lärare T har hand om den grupp som är nyast på Rätt steg.

Somaliska flyktingar, särskilt sådana utan tidigare utbildning, har inte varit framgångsrika på den svenska arbetsmarknaden. Det finns en spridd föreställning att denna grupp är ”omöjlig att integrera” (Mohamed 2013). Men enligt lärarna och tolken på Rätt steg stämmer inte detta. De menar att problemet är att dessa nyanlända personer utan tidigare utbildning inte vet hur det svenska samhället fungerar och vad som förväntas av dem (jfr Osman 2013). Både lärarna och tolken framhåller att det krävs mer tydlighet och tar mer tid med deltagare som saknar tidigare utbildning. Verksamheten inom Rätt steg syftar till att minska dessa svårigheter genom tydlig information och träning i olika färdigheter. Detta görs med en kombination av verbal information och praktiska övningar.

Det lärarna gör är hela tiden förankrat i kroppen och i görandet. Lärare B säger att man exempelvis kan be någon städa ett rum, men att det är mycket lättare att förstå om man berättar och samtidigt visar hur man ska göra. Om den som lär ut visar och eleverna kan härma och göra efter är det inte ens nödvändigt att förstå orden. Både själva kunskapen och förmedlingen är praktisk och förkroppsligad (Merleau-Ponty 2006). B framhåller att många av deltagarna kan ha färdigheter som inte finns på papper eller är verbala, och som på grund av detta blir osynliga och inte når erkännande som värdefulla i en svensk kontext (jfr Haga 2009, Zalano 2013).⁷

Se i ögonen och fast handslag

En källa till svårigheter verkar vara att idealen när det gäller att röra sig och hälsa, förhålla sig kroppsligt, skiljer sig mellan Somalia och Sverige. Både deltagarna och tolken beskriver att idealet i Somalia för en respektabel kvinna är att dra så lite uppmärksamhet som möjligt till sin person, att röra sig lugnt och tillbakadraget och slå ner blicken. Handskakning undviks ofta, i synnerhet mellan män och kvinnor. Det förekommer handslag som hälsning, men det ska då vara löst och försiktigt (jfr Bourdieu 1990:70, Mernissi 2003, Farahani 2007).⁸ När det gäller möten och anställningsintervjuer i Sverige framhålls motsatt beteende som ett ideal: att stå rak, ha fast handslag och möta blicken hos motparten är råd som återkommer i alla sammanhang för att ge ett gott intryck på potentiella arbetsgivare eller andra viktiga personer.⁹ I detta avseende skiljer sig den habitus (Bourdieu 1990) som kursdeltagarna har tränats in i under sitt liv i Somalia alltså påtagligt från den som dominerar i Sverige. Denna skillnad i habitus är en potentiell källa till problem. Att bete sig i enlighet med de ideal som enligt deltagarna och tolken är vanliga i Somalia kan i mötet med arbetsgivare och företrädare för myndigheter i Sverige leda till missförstånd och risk att göra ett dåligt intryck. Detta är orsaken till att deltagarna i Rätt steg i rollspel får lära sig hur de ska bete sig när de möter arbetsgivare i Sverige.

Att möta blicken och hälsa genom att ta i hand är något som eleverna får lära sig är viktigt, inte minst i kontakten med potentiella arbetsgivare. När detta ska tränas placerar lärare B två stolar mitt emot varandra framme vid tavlan. Eleverna får en och en ta sina pärmar med papper och gå ut i korridoren. Sedan ska de knacka på och vänta på svar innan de öppnar dörren och kommer in. De ska då direkt söka "arbetsgivarens" blick. Därefter ska de stänga dörren, gå fram till arbetsgivaren, ta i hand och presentera sig, slå sig ner på stolen mitt emot och svara på arbetsgivarens frågor. Vid detta tillfälle har den första eleven varit med en gång förut och utan problem knackar hon på, kliver in och hälsar på arbetsgivaren enligt instruktionerna. När "arbetsgivaren" frågar "var det svårt att hitta hit"? blir hon dock ställd, och läraren bryter spelet för att förklara

att det är vanligt att arbetsgivaren pratar om något vardagligt innan själva intervjun börjar. När intervjun avslutats får eleven en applåd av oss andra.

Nästa elev tar sin pärm och går ut i korridoren. Eleven knackar. B säger ”Kom in”. Eleven öppnar dörren, går in lite släntrande med blicken obestämt ut i rummet. Hon stänger inte dörren, den står fortfarande öppen bakom henne. B bryter spelet och säger: ”du måste ta kontakt direkt med arbetsgivaren. Jag sitter här!” och pekar på ögonen. B byter plats med eleven och går själv ut genom dörren. Hon knackar på. Vi andra säger ”kom in”. B kommer in genom dörren, hon fångar ”arbetsgivarens” blick direkt medan hon stänger dörren utan att vända ryggen till. B visar också hur man hälsar. Säger ”Hej”, med blicken i ögonen och ett fast handslag. B tar tag i elevens hand ordentligt. ”Det ska vara fast”, säger hon. ”Det får vi träna på”.

B frågar gruppen: ”Vad har vi lärt oss? Av [första eleven]: att det kan hända att arbetsgivaren ibland ställer andra frågor än dem vi förberett oss på. Det kan vara enkla saker, så det kan man vara beredd på. Av [andra eleven]: Att titta på arbetsgivaren och att ha ett fast handslag. B går runt och hälsar på alla med ett fast handslag och ögonkontakt. Vad säger det här?” frågar hon. ”Jag vill ha jobbet” svarar hon själv. B: ”Känner ni kraften?” frågar hon. ”Men när det är slappt...” hon visar genom att ta elevernas hand slappt. De skrattar och verkar överens om att det inte är bra. B säger ”jag kanske vill ha jobbet, men jag är jättenervös. Jag kan ingenting”.

De elever som därefter genomför rollspelet verkar ha iakttagit det som skett och tagit lärdom. De ser ”arbetsgivaren” i ögonen och skakar hand i enlighet med instruktionerna. Många framstår som ganska osäkra när de provar de nya rörelserna och förhållningssätten, och en elev skakar hand en gång för mycket. Det som läraren noterar och korrigerar i dessa fall har dock mest att göra med deltagarnas svårigheter att förstå och tala svenska.

De kroppsliga förhållningssätt som är aspekter av habitus är ofta mer eller mindre oreflekterade. De har efter att de tränats in kom-

mit att bli en del av det Merleau-Ponty kallar *kroppsschemat*, hållningar och rörelser som är inkorporerade och ingår i vår rörelserepertoar på ett sätt som gör att vi kan utföra dem utan att närmare reflektera över dem (Merleau-Ponty 2006:51–54, 104–107). Det är möjligt att modifiera kroppsschemat, men att införliva nya rörelser kräver en läroprocess där det inte räcker att intellektuellt begripa vilken ändring som ska göras, utan det krävs att kroppen tar till sig och ”förstår” den nya rörelsen. För detta slags inläring är praktisk träning central, liksom möjligheten att härma, alltså att se på en förebild och göra efter (Merleau-Ponty 2006:106–108). I denna övning får eleverna se och göra efter, och på så sätt träna på att själva utföra de nya kroppsliga hållningarna och rörelserna. De flesta klarar att göra rätt, men det är uppenbart att det kräver koncentration och ansträngning. Rörelserna har ännu inte blivit delar av deras kroppsschema.

I denna kontext är det uppenbart att somaliernas sätt att vara betraktas som ”fel” och behöver förändras. Vid de tillfällen då jag var med uppfattade jag det inte som att någon av eleverna som försökte undvika handslag eller att möta lärarens (eller någon annans) blick. Lärarna återger dock andra exempel på hur elever på olika sätt försökt undvika att ta i hand, eller minimera kroppskontakten vid handslag. Lärare T har varit med om att kvinnor ibland räcker fram handen, men håller den innanför sin stora själ för att slippa ta i hand med hudkontakt. Lärare B visar hur en man hälsat på henne genom att vända in handen och använda handryggen till att ”buffa” på hennes handrygg. Hon uppfattar det som ett slags kompromiss där han slapp att verkligen ta henne i hand, men ändå gick en bit på vägen. Tolken berättar att det också är ett problem att en del elever försöker att undvika att möta blicken. Dessa exempel rörde främst de elever som gått kortare tid på kursen än den grupp som jag följde.

Ta plats, rör på dig och ät rätt

Rörelseidealet för kvinnor i Somalia är enligt tolken och deltagarna att gå långsamt och slå ner blicken, att vara dämpad och tillbakadragen och inte stressa framåt. I mitt fältarbete har jag noterat att kursdeltagarna går långsamt och med lugna steg, med en rak eller till och med lite tillbakalutad hållning. Detta till skillnad från många stockholmare som går fort och ganska rastlöst, med tyngdpunkten högre upp, hela tiden i färd med att hasta iväg. Denna skillnad kan ställa till svårigheter.

Tolken: När man kommer till Sverige, då blir det jättekrock. En kvinna är uppfostrad att titta ner, gå långsamt, men när man kommer till Sverige måste man hinna med bussen, måste vara i tid, måste vara tuff. Kvinnan i Sverige ska inte vara någon som gömmer sig, utan hon ska våga prata högt och visa sig. Det är svårt och tar lång tid att vänja sig vid.

Här blir det uppenbart att de olika sätten att gå är något samtidigt kulturellt och kroppsligt, en aspekt av habitus (Österlund-Pötzsch 2018, Bourdieu 1990). Det sätt som deltagarna rör sig på anses vara något som behöver ändras, av flera orsaker. Lärare B säger att det är många av deltagarna som har dålig hälsa och att exempelvis diabetes är relativt utbrett i gruppen. Hon berättar att många av eleverna är ovana vid fysisk ansträngning och kan dra sig för att gå fort och gå i trappor eftersom de blir oroliga och tror att något kan vara fel när hjärtat slår fortare och hårdare.

I kursen ingår att informera om vikten av kost och motion, och att uppmuntra till och underlätta fysisk aktivitet av olika slag. Deltagarna kan bland annat gå simkurs, gymkurs och cykelkurs via Rätt steg. Även i undervisningen uppmuntras deltagarna hela tiden att röra på sig mera. Ett exempel är när lärare B på en lektion ber en elev komma fram till tavlan och visa med ett exempel att hon verkligen har förstått det som B går igenom. Eleven reser sig mödosamt och muttrar något på somaliska. En annan elev griper in och säger "hon vill sitta". Men B säger att eleven ska gå fram och visa. Eleven gör detta och går sedan tillbaka till sin plats och sätter sig tungt.

Hon ser trött och plågad ut idag, noterar jag. Vid ett annat tillfälle när en elev ska resa sig och peka ut något säger B till henne (när hon rör sig långsamt och mödosamt): ”snabbt, snabbt, alla vill peka”. På detta sätt försöker man på kursen dels träna in nya rörelser och hållningar och påverka elevernas kroppsschema (Merleau-Ponty 2006), dels påverka deras attityder och ideal när det gäller kost och rörelse. Här finns ambitionen att i alla fall på sikt modifiera elevernas habitus både i relation till kroppsliga och mentala hållning och attityd (Bourdieu 1990).

Även om många av deltagarna är ovana vid att anstränga sig fysiskt så mycket att pulsen ökar och de blir andfådda bör det framhållas är att detta inte behöver bero på bristande intresse från elevernas sida. B berättar att de gillar fotboll, och gärna spelar själva, även om de tvekar. Jag noterar också att de gärna är med och spelar kubb vid kursens sommaravslutning.

Ett skäl att få deltagarna att röra på sig är alltså att förbättra deras hälsa. Det finns också andra skäl. När eleverna tränar sig på anställningsintervjuer genom rollspel ställer läraren frågor om deras fritidsintressen. En deltagare frågar då varför arbetsgivaren är intresserad av hennes fritid. ”Jag söker ju jobb bara”. B säger att genom att berätta om sin fritid kan man visa arbetsgivaren vem man är. Människor som har roligt på fritiden orkar jobba bättre. Om man till exempel tränar på fritiden så orkar man också jobba mer. Här förmedlas budskapet att en aktiv fritid, gärna med fysisk aktivitet, är något som värderas positivt av arbetsgivarna. Detta kan också ses som träning i intryckskontroll, att eleverna ska tränas i att presentera sig själv på ett sätt som anpassas till de ideal som en tänkta publik – arbetsgivarna – förväntas ha (Goffman 1974).

Var aktiv! Ta initiativ!

På många olika sätt under kursen framhålls vikten av att vara aktiv. Det handlar inte bara om fysisk aktivitet, utan även om den attityd som deltagarna har och det intryck som förmedlas i rörelser, gester och ord. Ett tillfälle när detta blev tydligt var då en representant från

Stockholms stad är på besök för att skaffa sig en uppfattning om vad som sker under kursen. Det är en man i 35–40-årsåldern, ”E”, som är med vid ett kurstillfälle då gruppen ska arbeta med olika övningar individuellt på datorer. Det är uppenbart att deltagarna reagerar på Es närvaro. Jämfört med tidigare tillfällen när det bara varit jag som varit med som observatör verkar de mer självmedvetna och lite blyga.

B förklarar vad som ska göras under lektionen. När deltagarna är klara med en uppgift så ska de räcka upp handen och säga till. B skriver ”initiativ” på tavlan och säger ”vi pratar om initiativ. Kommer ni ihåg det? Det är ett svårt ord. Det är bra att visa initiativ. Det är samma i skolan, samma på praktiken, samma på jobb. Om man kan det i skolan så kan man det överallt.” Hon fortsätter: ”När du är klar med att svara på de fem frågorna. Om du bara sitter då, skickar sms, kollar internet, kanske Facebook. Vad tänker läraren då? Vad tänker jag?” Någon säger ”lazy”. ”Ja, lat”, säger B. Hon frågar vad läraren kan tro mer. Någon säger ”inte intresserad”. Hon skriver upp det också på tavlan, tillsammans med lat. Någon säger: ”Den vill inte lära sig, och tycker det är tråkigt”. B skriver upp även detta på tavlan. Det är inte bra, det förstår elevgruppen. B fortsätter: ”Om man tar initiativ, vad betyder det?” En elev föreslår: ”aktiv”. ”Just det”, säger B, ”att man är aktiv. Om du tar initiativ visar du att du är duktig, du vill lära dig mer, du vill komma framåt”. Hon tar ett par steg framåt för att illustrera. ”Men om du är lat och bara väntar på att klockan ska bli fyra” (då lektionen slutar. Någon fnissar lite igenkännande), ”då går du istället bakåt” (hon tar steg bakåt). Läraren fortsätter: ”Du måste ta ansvar, och räcka upp handen (hon räcker själv upp handen högt i luften som illustration), och säga ’Nu är jag färdig’”.

B vänder sig till E och frågar: ”Är du rädd för lite teater?” ”Nej” säger han och reser sig upp. B säger ”E är läraren och jag är eleven”. Så får E gå och ställa sig framme vid lärarplatsen och B sätter sig vid en dator. B räcker upp handen. E säger ”Jaha?” B: ”Jag är färdig!”. E: ”Vad bra, då ska du få lite nya uppgifter här” och han går fram till henne med dem. ”Det var första exemplet”, säger B. Sedan viskar

hon till E: ”jag ska gå fram till dig nu”. E går tillbaka till lärarplatsen och ställer sig. B räcker upp handen igen. E säger: ”Ja, B?” B säger: ”jag är klar nu med de fem frågorna”. E: ”Vad bra B. Då kan du komma fram hit så ska du få nya uppgifter att jobba med”. B får ett lite missnöjt och plågat ansiktsuttryck och vrider olustigt på sig på stolen, tar sig åt sidan och säger ”Nej, E... Det gör ont... Inte nu, inte idag... Jag orkar inte”.

Eleverna skrattar besvärat. Jag uppfattar det som att de känner igen sig i Bs beteende och att det är det som utlöser skrattet. E ser lite plågad ut och tycks inte veta riktigt vad han ska göra. B säger tyst till honom: ”det var det jag ville visa” (att inte vilja gå fram, klaga). Ett mummel sprider sig i gruppen. En elev säger till B att hon tycker att det är ett dåligt exempel att visa, för att E och jag kan tänka att eleverna är dåliga. B säger då att exemplet var hon själv: B, och att besökarna inte tänker att eleverna är dåliga utan att läraren är dålig. (Senare säger hon dock att hon faktiskt menade att illustrera hur eleverna gör.)

B går över till exempel tre. E står kvar vid lärarplatsen och B sitter vid elevdatorn. B räcker upp handen. E: ”Ja, B?” B: ”jag är färdig med de fem frågorna”. E: ”Bra! Då kan du komma fram hit och få nya uppgifter”. B reser sig energiskt och går fram till honom. Sedan bryts spelet och hon säger: ”Det var tre exempel. Vilket är bra?” Ingen svarar på B:s fråga. En elev tar ordet och säger att eleverna har problem, de tänker mycket på barn och familj. Eleverna förstår inte mycket svenska, och kanske är trötta. Hon riktar sig till B och säger ”du man och barn i Sverige, inte stress”. Som jag förstår denna elev vill hon framhålla att många i gruppen har stora problem, de har barn och familj kvar i Afrika som de tänker på hela tiden. De är trötta och det är svårt att i det läget koncentrera sig på att lära sig. För B är läget ett helt annat. Hon har ju man och barn här i Sverige, och känner inte alls samma stress som eleverna.

B säger: ”Arbetsgivaren vet inte att du har din kropp i Sverige men ditt huvud i Afrika. Hur gör vi med den krocken?” Hon illustrerar med att krocka ihop sina händer. ”Här i klassrummet i skolan så förstår jag: okej, idag är en jobbig dag för dig, det är okej om du

tar det lugnt. Men arbetsgivaren vet inte. Han är stressad, måste tjäna mycket pengar. Vad ska vi göra åt det?" En elev föreslår: "jag säger till arbetsgivaren att jag är trött idag och inte orkar". B säger att det kan man göra, "men arbetsgivaren kanske inte förstår". Eleven säger: "tråkigt när arbetsgivaren inte förstår". B: "Ja, vad kan hända?" Eleven säger "kanske man måste gå..." B bekräftar detta "ja, det kan hända att man förlorar jobbet. Det kan hända". Detta allvarliga budskap sjunker in hos alla närvarande. B fortsätter: "Arbetsgivaren i Sverige tycker det är bra när man visar initiativ". En olustig stämning sprider sig i gruppen.

En pedagogisk "krock"

Under den rast som följer går jag med B och andra lärare till lärarrummet. B säger "det var intressant med de här tre exemplen, särskilt det dåliga. De skämdes!" Hon säger att E och jag genom vår blotta närvaro tydliggjort för deltagarna att om de gör som de brukar så finns det risk att de gör ett dåligt intryck, på besökare eller arbetsgivare. Att det blev en tydlig "krock" är en poäng för henne och de andra lärarna på kursen.

Lärarna vill få deltagarna att reflektera över sitt beteende och själva inse behovet av förändring. Genom kroppslig gestaltning i rollspelet, och genom att sätta ord på det som sker och hur det kan kopplas samman med olika attityder och värderingar, söker lärarna tydliggöra den habitus som värdesätts på svensk arbetsmarknad. Målet är dels att deltagarna ska få kännedom om normerna och inse hur deras eget beteende kan avvika från dem, dels att de ska få träning i att agera på ett sätt som torde göra positivt intryck på arbetsgivare.

Värt att framhålla är att det i hög grad varierar mellan de olika individerna i vilken mån som de agerar på det sätt som B illustrerade. Flera av deltagarna framstår redan när jag träffar dem första gången som framåt och initiativrika på ett sätt som ganska väl motsvarar de ideal som lärs ut på kursen, och är i linje med den habitus som värderas på svensk arbetsmarknad.

Lärarna säger att det är bra att eleverna får träna i den skyddade miljön i skolan. Verksamheten inom Rätt steg kan betraktas som ett utrymme ”bakom kulisserna” där deltagarna ges möjlighet att prova på nya och okända rörelser och beteenden (Goffman 1974). De kan misslyckas och försöka igen, utan att det får några allvarliga konsekvenser. På så sätt förbereds de inför sina ”framträdanden” på det svenska samhällets scen, på anställningsintervjun eller i kontakt med olika myndigheter. Men eftersom deltagarna ändå förväntas prestera och framträda, agera, inför läraren, andra deltagare, och i förekommande fall besökare, kan kursen inte helt betraktas som en skyddad miljö. Som framgått av exemplen innebär detta ansträngning och det kan det som tas upp vara känsligt och väcka motstånd hos deltagarna.

Det budskap som sänds ut är att det som eleverna gör, deras sätt att föra sig, är ”fel”. En viss hudfärg, könstillhörighet, kroppshållning och rörelsemönster kan vara en tillgång, medan andra kan bli till en belastning, kan utgöra hinder, i värsta fall stigma (Crossley 2001:151–152). Det sätt och den hållning som eleverna på Rätt steg har uppfostrats in i tilldelas lågt värde, och anses behöva förändras. Deltagarnas kroppar och sätt att vara anses inte passa in. Det blir som framgått en ”krock”. Detta kan betraktas som ett slags desorientering, att deltagarnas kroppar har liten möjlighet att sträcka ut sig i rummet och ta plats (Ahmed 2007). Deras kroppar har små möjligheter att röra sig fritt, känna sig avslappnade och hemmastadda. Att befinna sig i en värld där ens kropp på olika sätt inte passar in leder enligt Ahmed till desorientering och en känsla av obekvämheter, att inte passa in (Ahmed 2007).¹⁰ Många elever beskriver en känsla av förvirring och desorientering som präglade särskilt första tiden i Sverige. Det gällde exempelvis att mötas av framsträckta händer och förväntan att möta blicken. ”Man vet inte vad som ska hända. Jag var orolig för hur de skulle prata med mig. Hur de skulle behandla mig” säger en elev. Flera av eleverna beskriver att det till en början i Sverige var skrämmande när människor hälsade genom att se rakt i ögonen och ta i hand. En av dem säger:

Jag var rädd för den som satt framför mig. Den personen. I vår kultur är det att när du träffar någon, [att] titta så här rakt är lite... [fel, utan man ska vara] blygsam. Man ska inte titta så här rakt fram i ögonen.

Att börja skaka hand och se i ögonen är dock de flesta i den undersökta gruppen beredda att göra, efter att de tagit till sig budskapet att det är detta som gäller i Sverige, och att det krävs för att få ett arbete. En elev säger att hon sett att andra skakade hand vid en rekryteringsträff och tänkt att hon ska göra likadant. Eleverna lär sig alltså att ta i hand och se rätt i ögonen, och även om flera säger att det kändes konstigt i början så beskrivs det inte som svårt. ”Det är lätt att komma över. /.../ Man vänjer sig” säger en.

Att tillämpa de färdigheter som lärs ut på kursen visar sig också kunna ge konkreta resultat. Vid en lektion framkommer det att en elev har fått jobb som städare. B frågar hur hon gjorde när hon var på jobbintervjun. B håller ett slappt handtag utan att greppa och säger ”inte så?” ”Nej”, säger eleven, ”det var så” – och tar ordentligt tag i Bs hand och ser henne i ögonen med fast blick. B verkar mycket nöjd, ler och säger ”grattis”.

Känsliga förändringsprocesser

Genom rollspelet får eleverna träna in nya kroppshållningar och förhållningssätt och kommer därmed på sikt att kunna förändra kroppsschemat (Merleau-Ponty 2006). Det tar tid att få in nya rörelser i kroppsschemat så övningen sker ”bakom kulisserna” i den relativt skyddade miljön på kursen. Kombinerat med rörelseövningar sker även en information om och förmedling av vissa ideal och förhållningssätt som hänger samman med de kroppsliga hållningarna, något som kan ses som andra aspekter av habitus (Bourdieu 1990). Målet på lång sikt torde vara att modifiera även deltagarnas habitus. Detta är en långsam process som också kan väcka obehag och motstånd.

Lärare Bs roll blev vid det tillfälle som beskrevs ovan att utsätta deltagarna för det som blir jobbigt och pinsamt för att de ska lära sig ett beteende som är gångbart på den svenska arbetsmarknaden. När jag frågar deltagarna om något som var negativt eller jobbigt under kursen är detta tillfälle något som tas upp av flera. De säger att det som var problemet var att eleverna skulle riskera att framstå i dålig dager inför besökare. Detta var det tydligaste exemplet där jag var med där det blev friktion, protester och motstånd.

B är dock mestadels mycket positiv och uppmuntrande mot eleverna. Hon fokuserar på att lyfta fram det som är bra och ger tydligt beröm och positiv respons varje gång deltagarna gör något rätt eller visar att de har förstått. Vartefter eleverna gör framsteg ställer hon högre krav på dem, men fortsätter hela tiden att berömma alla framsteg. Det är dock inte säkert att denna pedagogik alltid fungerar, eller att eleverna förstår vad hon vill. Vid ett tillfälle undrar en elev varför B och alla lärare bara säger ”bra” och ”duktigt” hela tiden och inte ”dåligt” när man gör fel, så att man lär sig. Det verkar som om eleven skulle uppskatta mer tydlighet från lärarnas sida, något som gäller även andra elever. Lärare T säger att eleverna verkar uppskatta när lärarna visar tydligt hur de ska göra och säger vad som är rätt och fel.

Att försöka ändra på andras sätt att föra sig innebär med nödvändighet ett visst intrång i den personliga integriteten. I någon mening kan det betraktas som ett övergrepp. I samtal med lärarna framkommer att de är högst medvetna om detta. De försöker hela tiden vara uppmärksamma på hur eleverna reagerar så att de inte går för långt. De reflekterar mycket över sin maktposition och diskuterar sinsemellan hur de ska genomföra kursen med mesta möjliga empati och hänsyn till deltagarna och deras svåra situation. Dock är det uppenbart att det kursen handlar om är anpassning efter en ”svensk” normerande habitus och att lärarna har en tydlig maktposition i relation till deltagarna.

Detta är alltså en känslig verksamhet och som framgått förekommer det friktion i undervisningen. Deltagarna säger dock nästan utan undantag att de är nöjda med kursen och att de har lärt sig

mycket. Återkommande i intervjuerna är berättelser om att de förut, i början i Sverige, var förvirrade och inte visste hur saker och ting fungerade. Nu, efter kursen på Rätt steg, vet de vad som gäller och kan göra sådant som de inte kunde tidigare. En elev säger att Rätt steg har hjälpt henne väldigt mycket att få veta hur man lever i det svenska samhället. Hon tar upp att hon genom Rätt steg har lärt sig att röra sig i Stockholm och bli mer självständig. Hon är en av många som berättar att de i början inte hittade i Stockholm och inte förstod hur kollektivtrafiken fungerar. Hon tar också upp att det är bra att göra något så att man inte blir passiv och isolerad och bara sitter hemma. En elev säger att när hon kom till Sverige så sade tolken på Migrationsverket att hon skulle tittat på den hon pratade med. Det har hon lärt sig att göra på Rätt steg. En annan säger ”Att träna intervjuer har hjälpt mig mycket, men första gången jag gjorde det visste jag inte vad som hände och vad jag skulle göra.” Några av deltagarna är dock angelägna om att få arbete så snart som möjligt, och upplever inte tiden på kursen som särskilt meningsfull.

Att döma av elevernas berättelser har Rätt steg i alla fall i viss mån bidragit till att minska deras känsla av desorientering. Många av deltagarna verkar ha en pragmatisk inställning, och tycks uppskatta och dra nytta av de lärdomar de dragit på kursen. I vissa delar tycks de utan större problem ta till sig och anpassa sig till normen i Sverige, så snart de fått klart för sig vad som gäller. Om det exempel som visades vid Es besök säger en elev att om man är trött för att man tänkt på barnen så har man alternativet att sjukskriva sig från jobbet eller att lägga bekymren åt sidan (Carlson & Mohamed 2013).

Som nyanlända flyktingar saknar deltagarna fäste på arbetsmarknaden och i det svenska samhället. Deras på många sätt underordnade position ger dem ett mycket begränsat handlingsutrymme. Om de ska kunna etablera sig i Sverige har de knappast något annat val än att försöka förstå och i alla fall i någon mån anpassa sig till potentiella arbetsgivares och det svenska samhällets förväntningar och ideal. Att döma av det som framkommer i intervjuerna med deltagarna är det annat än verksamheten på Rätt steg som främst präglar deltagarnas tillvaro och upptar deras tankar. Tankarna

på barn och familj som fortfarande finns kvar i Somalia eller i en osäker tillvaro i flyktingläger orsakar mycket oro och sömnlöshet, något som gör det svårt för flera av deltagarna att koncentrera sig på kursen (jfr Carlson & Mohamed 2013).

Förändring i relation till auktoriteter och skilda ideal

En förändring av beteende och kroppshållning i riktning mot det som på Rätt steg presenteras som norm i det svenska samhället är inte helt igenom oproblematiskt. Som nämnt är habitus annorlunda i Somalia. Idealet för kvinnor i Somalia att de ska föra sig försiktigt och tillbakadraget. Att bryta mot detta kan vara riskfyllt, enligt tolken. Särskilt i den förort där kursen finns och där de flesta deltagarna bor finns en stor grupp invånare med ursprung i Somalia. I denna grupp håller man enligt tolken koll på varandra och ”alla känner alla”. En kvinna som ”går på fel sätt” i denna förort och därmed bryter mot de rörelsenormer som gäller i en somalisk kontext riskerar att betraktas som icke-respektabel. Tolken menar att man därför aktar sig noga för att bryta mot regler för klädsel och rörelsemönster.

Ett viktigt mål med kursen Rätt steg är att få deltagarna att bli mer fysiskt aktiva. En del i detta har bland annat varit den kurs som skulle lära kvinnorna cykla och därmed uppnå större rörelsefrihet. Tolken säger dock att hon aldrig sett en vuxen somalisk kvinna cykla i den förort där kursen ges. Det skulle enligt henne knappast betraktas som acceptabelt beteende för en ärbär kvinna.

Religionen och identiteten som muslim framstår som central både för tolken och för deltagarna i Rätt steg. Den osäkerhet och skräck som deltagarna känner i relation till det svenska samhället uttrycks av många i termer av en rädsla att tvingas sluta vara muslim. Som nämnt är tolkens roll inte bara att översätta, utan även att förklara sammanhangen för deltagarna och se till att informationen gått fram. Tolken ser sig som en viktig förebild för deltagarna. Hennes

budskap till dem är att det gäller att hitta ett sätt att vara muslim som fungerar för den som ska arbeta och leva i Sverige. Tolken menar att det svenska samhället blandar kultur och religion och att även deltagarna kan ha en oklar uppfattning om vad som är vad. Hon ser som sin uppgift att förklara för kursdeltagarna vad som är kultur och vad som är religion. ”När det gäller religion ska man inte ändra. Men kultur kan vi byta”. Ett exempel som hon tar upp är handskakning. ”Det är bara kultur att man inte kan skaka hand med en man.” Deltagarna verkar dela tolkens uppfattning på denna punkt, i alla fall efter genomgången kurs. Det som uppfattas som del av religionen anses däremot inte gå att ändra på. I realiteten tycks dock gränsen mellan det som betecknas som kultur och religion vara oklar och förhandlingsbar. Hur var och en kan bete sig är olika beroende på situation, och vem som ser. Det verkar också variera hur viktigt det är för deltagarna att leva i enlighet med de krav som anses ställas av religionen, och i vilken mån de är beredda att ändra sitt beteende. En möjlig tolkning är att det slags beteende som påtagligt försvårar etablering i det svenska samhället tenderar att betecknas som ”kultur”. På så sätt kan den nödvändiga förändringen och anpassningen upplevas som mer acceptabel.

Tolken själv är ett exempel på hur det finns olika ideal och normer att förhålla sig till. Under sin uppväxt i ett grannland till Somalia ägnade sig tolken åt handboll, cykling och simning. Hon bar inte huvudduk utan klädde sig gärna i jeans och tröja. Hon säger att hon var mer ”europeisk” i Afrika än hon är i Sverige, och att det var först när hon kommit till Sverige och framför allt när hennes barn föddes som det blev viktigare att ”visa vem jag är”. Hon säger att hon inte var praktiserande muslim när hon bodde i sitt födelseland, men blev det när hon kom till Sverige. Hon började då bära huvudsjal och säger att hon nu inte längre kan cykla offentligt, för det gör inte en anständig muslimsk kvinna. Att ändra på klädsel och avstå från att offentligt ägna sig åt fysiska aktiviteter som cykling och simning kan ses som kroppsliga gestaltningar av en identitet som praktiserande muslim, en identifikation som för tolken blivit viktigare i en svensk, kristen eller sekulär, kontext (jfr Karlsson Minganti 2007).¹¹ Även om hon ser sig som en förebild för kursdeltagarna så är alltså

tolkens beteende och ideal inget som helt överensstämmer med det budskap som Rätt steg i övrigt vill förmedla till deltagarna.

Kurser på arbetsförmedlingen

Som jämförelse har jag undersökt även några kurser som ges av den svenska Arbetsförmedlingen: *Personlig marknadsföring* och *Fixa anställningsintervjun*. Dessa kurser är tänkta att förbättra de arbetssökandes möjligheter att få arbete genom att de informeras om vad de bör tänka på och eventuellt ändra för att framstå i fördelaktig dager för potentiella arbetsgivare. Deltagarna på de kurser jag följde var i åldrarna 30–55 och en majoritet kvinnor. Uppskattningsvis hälften var födda utanför Sverige.¹² Kurserna leds av H och R. Lärare H är den äldre av de två och den med längst erfarenhet av arbete på Arbetsförmedlingen.

Kursledarna på Arbetsförmedlingen konstaterar att ”det första intrycket” spelar mycket stor roll för vilka som faktiskt anställs. Det framhålls att ”kläder och kroppsspråk”, ”röst och tonläge” är viktigare för det första intrycket än det som sägs. På kurserna läggs därför stor vikt vid kroppsliga aspekter. När det gäller tipsen inför specifika situationer som anställningsintervjuer finns mer likheter än skillnader mellan Rätt steg och kurserna på Arbetsförmedlingen. Även på kurserna på Arbetsförmedlingen tas framhålls vikten av att se i ögonen och att ha ett fast handslag vid anställningsintervjuer.

Något som dock skiljer sig är hur kurserna är upplagda. Medan Rätt steg bygger på aktivt deltagande från eleverna, består kurserna på Arbetsförmedlingen av att ledarna visar PowerPoint-presentationer, talar och visar själva med sina kroppar illustrerar det som sägs. Ett exempel är när lärarna ska ta upp vikten av ”första intrycket”. Gruppen sitter i en sal där lärarna står längst fram med en powerpointpresentation exponerad på en duk. På bilden med rubriken ”Första intrycket” står ”De första minuterna med en ny person, är ett gyllene tillfälle att skapa det goda intryck som du vill ge av ditt

varumärke”. Därefter finns en uppställning av vilken betydelse olika aspekter har för första intrycket:

- 55 % Kläder och kroppsspråk,
- 38 % Röst och tonläge,
- 7 % Orden du säger

”Det är mycket yta”, konstaterar lärare H. ”Vad är det jag utstrålar? Ögonen är viktiga. Tittar jag på någon?” Hon visar genom att titta bredvid en av eleverna och säga ”Hej [elevens förnamn]”. Det blir ett litet skratt i gruppen och eleven säger att det är obehagligt. H säger: ”Jag pratar med dig nu, alltså ser jag på dig. Ögonen ska vara med, det ska glittra här när jag ler” (pekar på ögonen). Hon visar också ett leende som bara är med munnen och kommenterar: ”annars blir det bara påklistrat”. Lärare R tar över och talar vidare om vad som påverkar utstrålningen: ”Tittar jag upp eller står jag och gömmer mig?” Hon illustrerar genom att vända sig ner mot det barbord där hon står, böja ryggen och huvudet ner, vända sig bort från oss och låta håret bli till en gardin för ansiktet. Hon vänder sig sedan mot oss igen. ”Vill jag prata eller vill jag vara själv?” H fortsätter ”Om jag öppnar en bok och jag inte blir fångad på de första två sidorna så kommer jag inte att läsa boken. Jag måste vara som en öppen bok. Träna på det. Det är bara en liten procent som orden betyder”. Deltagarna ser på och lyssnar, skrattar ibland och kommer med kommentarer och frågor.

Här finns möjlighet för deltagarna att se det beteende som lärarna illustrerar, men den praktiska inläringen av nya rörelser och därav följande möjlig modifiering av kroppsschemat sker inte under själva kursen. Ideal, värderingar och önskvärda beteenden lyfts i viss mån upp och illustreras, men inte i lika hög utsträckning som på Rätt steg. Det verkar som om deltagarna till ganska stor del förväntas redan känna till vad som gäller och redan besitta de kunskaper, färdigheter, attityder och värderingar som kan betraktas som en habitus gångbart på svensk arbetsmarknad.

Kursledare H säger att de arbets sökande måste slipa av sig sina kanter för att kunna passa in i en viss mall som de vet gäller hos

arbetsgivare. Hon talar om att det kan bli ”krock” på ett sätt som liknar hur B talar om det på Rätt steg. H säger att om det är någon arbetssökande som betar sig på ett sätt som inte passar in: ”då är det ju vår roll att tala om, vad är det som gäller här /.../ i Sverige, hos arbetsgivare i Sverige... *Svenska* arbetsgivare ska jag nog uttrycka mig”. Att förmedla detta tydligt behövs, enligt H, i synnerhet för den som kommer ny till Sverige. Lärare R säger till skillnad från H att de inte vill anpassa folk in i en viss mall, utan att det mer handlar om att peppa dem, att få dem att hitta sina kvaliteter och tro på sig själva.

På ett liknande sätt som lärare B på Rätt steg strävar kursledarna på Arbetsförmedlingen efter att uppmuntra till reflektion. De vill få deltagarna att sätta sig i arbetsgivarens position och se sig själv ur den synvinkeln. Deltagarna får exempelvis råd om hur de bör kommunicera det som får dem att riskera att framstå i negativ dager: att i kontakten med arbetsgivaren exempelvis själv ta upp luckor i CV:t och beskriva orsaken till dessa på ett så positivt sätt som möjligt. Lärarna betonar gång på gång att deltagarna ska vara nöjda och klappa sig själva på axeln när de gör framsteg och att de aldrig ska straffa sig själva. De tipsar om olika sätt att hantera besvikelser och motgångar, bland annat att kliva in i en roll när de är arbetssökande, och att försöka att se det som att det inte är de som personer som blir avvisade när de inte får ett jobb, utan ”jag AB”. Detta kan betraktas som försök att hjälpa deltagarna att dels styra de intryck de gör på arbetsgivarna, dels skapa sig en tydlig en roll att stiga in i vid framträdanden och på så sätt i viss mån distansera sig känslomässigt från det som sker (Goffman 1974).

Även kursledarna på Arbetsförmedlingen är medvetna om deltagarnas utsatta position som arbetssökande och det potentiellt känsliga i det som de försöker förmedla på kursen. De strävar efter att visa vad som är och görs fel utan att peka ut och kränka, men ändå vara tydliga. Även om de egentligen tycker att det skulle vara mer effektivt, så är det en medveten strategi att inte låta deltagarna genomföra praktiska övningar. Orsaken är att det skulle riskera att skrämja bort många. I likhet med lärarna på Rätt steg talar de om

vikten av att vara öppen för att läsa av reaktionerna hos deltagarna, så att de inte går över gränsen.

De intervjuade deltagarna från Arbetsförmedlingens kurs upplever inte att det som lärs ut på kursen är kränkande, utan att det är bra information om hur man kan bete sig. De flesta tycker dock att kursens innehåll är onödigt eftersom de redan agerar i enlighet med de ideal och kroppsliga förhållningssätt som lärs ut. Lärare H håller inte med om detta:

H: Varför är de då arbetssökande fortfarande? För då borde man ha ett jobb. För att om jag är bra på att smälta in, om jag är bra på de här... delarna. Då får jag ganska snabbt ett jobb.

Det är bara en av deltagarna som säger att hon har lärt sig mycket nytt av deras tips om lämpligt beteende och förhållningssätt. Hon har gått alla kurser som erbjuds och säger att en viktig orsak till att hon gillar H och R är att de illustrerar med kroppen och gör små rollspel. Det blir mycket tydligare då, säger hon.

På liknande sätt som på Rätt steg är de intervjuade arbetssökande på Arbetsförmedlingen upptagna av annat än det som sker på kurserna. De är fokuserade på att de vill ha jobb, vilket varit svårt för flera av dem. Flera har sviktande hälsa och problem av ekonomisk art, och några verkar nära att bli uppgivna. Deltagarna säger att lärarna är väldigt glada och positiva, och det peppande i lärarnas inställning uppfattades som det bästa med kursen. En deltagare säger att det är bra att komma och lyssna på kursen och under några timmar få förströelse och uppmuntran.

Nya kunskaper och färdigheter: anpassning, motstånd och möjligheter

Båda projekten har hittills varit framgångsrika enligt lärarna. En relativt stor andel av deltagarna har lyckats få arbete och somalierna lär sig svenska snabbare än andra människor med samma bakgrund. Somalierna säger att Rätt steg är bra för dem, även om några

ger uttryck för att de vill ut på arbetsmarknaden istället för att ”sitta i skolan”. Kursen har gjort det mycket lättare att förstå och hantera livet i Sverige.

Lärare H på Arbetsförmedlingen säger att det syns skillnad på deltagarna i slutet av kursen jämfört med innan. En av deltagarna säger att hon har blivit kallad till fler intervjuer efter att hon börjat använda de färdigheter hon lärt sig på kursen. Även om de flesta deltagarna på Arbetsförmedlingens kurser säger att de inte lärt sig så mycket nytt så uppskattar de den ”pepp” och uppmuntran som de får från lärarna. För både Rätt steg och Arbetsförmedlingens kurser är en av poängerna att deltagarna får något att göra, så att de inte bara sitter hemma och riskerar att bli mer eller mindre isolerade.

Den träning som sker på Rätt steg riktar in sig på att träna deltagarna praktiskt. Förmedlingen av kroppsliga färdigheter, modifiering av kroppsschemat, sker företrädesvis på en nivå där kunskaperna är förkroppsligade och förmedling främst sker genom att se och härma, snarare än via intellektuell och verbal förståelse (Merleau-Ponty 2006). För deltagarna i Arbetsförmedlingens kurser är undervisningen mindre omfattande, och utan krav på aktiv medverkan från deltagarna. Den praktiska träningen i form av att se och härma, att låta den egna kroppen göra nya rörelser (som efterliknar lärarens förebild) faller därmed bort. Aspekter av habitus visas upp och värderingar och normer som oftast är underförstådda verbaliseras i båda kurserna. Detta sker dock i högre grad på Rätt steg, där koder som vanligen uppfattas som självklara gestaltas och sätts ord på, i samband med att nya beteenden och hållningar tränas in.

Trots att det finns skillnader mellan deltagarnas utgångsläge och även verksamheten på Rätt steg respektive Arbetsförmedlingens kurser så finns det också vissa viktiga likheter. Deltagarna på Rätt steg och Arbetsförmedlingens kurser har det gemensamt att de – om än i olika grad – befinner i en utsatt situation, helt eller delvis utanför arbetsmarknaden och det svenska samhällets etablerade strukturer. Som nyanlända flyktingar och/eller arbetslösa deltar de i kurserna med målet att träna in färdigheter, hållningar och attityder som tycks syfta till att anpassa dem till potentiella arbetsgiva-

res och det svenska samhällets förväntningar och ideal. Att vägra anpassa sig eller lära sig dessa hållningar och ideal framstår inte som ett rimligt alternativ, då detta sannolikt avsevärt minskar deras möjligheter att få ett arbete och etablera sig i det svenska samhället.¹³

Kurserna syftar till att ändra inte bara deltagarnas kroppshållning och rörelser, utan också deras beteende och i viss utsträckning även deras värderingar och känslor. Kroppslig och mental hållning anpassas till en habitus som anses vara gångbart på den svenska arbetsmarknaden. Kursdeltagarnas egna ideal och levnadssätt, deras sätt att röra sig, föra sig och klä sig tilldelas lågt eller nästan inget värde. Detta gör att avgörande förändringar i deras beteende och förhållningssätt anses nödvändiga. Deras habitus är inte gångbart och behöver modifieras.

Om en del av målet med Rätt steg är att anpassa deltagarna till de normer och krav som ställs i det svenska arbetslivet och samhället, är en annan viktig del är att ge deltagarna information och färdigheter som de behöver för att orientera sig i sin nya miljö. Det handlar om förmedling av färdigheter som ingår i det praktiska behärskande av omgivningen som är en grundläggande form av kunnande (Merleau-Ponty 2006). Förmedlingen av denna kunskap och dessa färdigheter är i hög grad praktisk och förkroppsligad. Det verkar som om lärarnas arbete att lyfta fram, visa och sätta ord på det ofta outtalade i habitus uppskattas av de flesta eleverna på Rätt steg. Deltagarna har på så sätt fått kännedom om de värden, och fått träna på de beteenden, som präglar svensk arbetsmarknad.

Att ha tränat in vad som anses vara ett korrekt beteende ger samtidigt möjligheter till motstånd, i form av förhandlingar och taktiskt agerande i relation till olika auktoriteter. Att agera eller presentera sig på sätt som gör att man framstår som anpassad till idealen och normerna är ett slags taktik som personer med relativt litet inflytande kan använda för att minimera effekten av etablerade regler och strukturer (Certeau 2002). Anpassningen sker då mest på ytan, blir till del av en strategisk självpresentation (Goffman 1974),

medan en persons ideal och övertygelser kan förbli mer eller mindre opåverkade.

En sådan taktik förutsätter att man känner till principerna för normerande habitus. Om deltagarna på kurserna får förståelse för hur systemet fungerar, och lär sig de färdigheter som behövs för att bete sig i enlighet med det, får de bättre verktyg att hantera sin tillvaro och kan i viss mån själva välja vad och vilken grad de anpassar sitt beteende och sin person.

Deltagarna måste dock hela tiden vara medvetna om hur de betraktas utifrån. De begränsande strukturer som i hög grad är verk samma underkommuniceras på kurserna, kanske tydligast på Arbetsförmedlingen. På kurserna är det istället fokus på individen. Det framställs som om deltagarna har olika alternativ, och att det är deras ansvar att välja det rätta sättet att bete sig och förhålla sig. De strukturer som i praktiken hindrar eller hjälper människor med olika bakgrund och förutsättningar diskuteras eller kritiseras nästan inte alls. Deltagarna kan försöka agera taktiskt genom att i alla fall delvis anpassa sitt beteende till en normerande habitus (Bourdieu 1990, Certeau 2002). Det verkar som om kurserna vill ge deltagarna verktyg för att göra framträdanden där de får ”publiken” att acceptera deras definition av situationen och det intryck som de försöker förmedla (Goffman 1974). Detta försvåras av att de hela tiden blir betraktade och bedömda i relation till snäva normer för det normala och eftersträvnansvärda.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckt material

Fältanteckningar

Materialet från fältarbetet på *Rätt steg* omfattar anteckningar från deltagande observation vid 15 olika tillfällen under våren och sommaren 2012. Förutom vid lektionstillfällen med lärare B deltog jag vid tillfällen då deltagarna fick träna svenska med så kallade

”medpratare”, i en träff med kubb och fika och en avslutande fest. Materialet från fältarbetet på Arbetsförmedlingen omfattar anteckningar från deltagande observation vid fyra kurstillfällen under hösten och vintern 2012, varav tre från kursen *Personlig marknadsföring* och ett från kursen *Fixa anställningsintervjun*.

Intervjuer

Rätt steg: Intervjuer med lärare B, T, L och med tolken. Intervjuer med fem kursdeltagare, varav fyra via tolken.

Arbetsförmedlingen: intervjuer med kursledare H och R, samt med fyra deltagare i kursen *Personlig marknadsföring*.

Tryckta källor och litteratur

Abdulla, Afrah 2017. *Readiness or resistance?: Newly arrived adult migrants' experiences, meaning making, and learning in Sweden*. Diss. Linköping: Linköpings universitet.

Ahmed, Sara 2007. A Phenomenology of Whiteness. *Feminist Theory* 2007 8: 149.

Bourdieu, Pierre 1990. *The Logic of Practice*. Stanford, California: Stanford University Press.

Carlson, Marie 2003. *Svenska för invandrare – brygga eller gräns? Syn på kunskap och lärande inom sfi-undervisningen*. Lund: Studentlitteratur.

Carlson, Benny & Abdi-Noor Mohamed 2013. Inledning. I Carlsson & Mohamed (red) *Somalier i Sverige. Mellan förtvivlan & hopp*.

Certeau, Michel de 2002 (1984). *The practice of everyday life*. (New ed.) Berkeley: University of California Press.

Crossley Nick 2001. *The social body: habit, identity and desire*. London: Sage.

Csordas, Thomas 1990. Embodiment as a Paradigm for Anthropology. *Ethos*. Vol. 18, nr 1 1990: 5–47.

Farahani, Fataneh 2007. *Diasporic narratives of sexuality: identity formation among Iranian-Swedish women*. Diss. Stockholm: Stockholms universitet.

Goffman, Erving 1974. *Jaget och maskerna. En studie i vardagslivets dramatik*. Stockholm: Rabén & Sjögren.

- Haga, Rannveig Jetne 2009. *Tradition as resource: transnational Somali women traders facing the realities of civil war*. Diss. Uppsala: Uppsala universitet.
- Karlsson Minganti, Pia 2007. *Muslima: islamisk väckelse och unga muslimska kvinnors förhandlingar om genus i det samtida Sverige*, Carlsson, Diss. Stockholm: Stockholms universitet.
- Merleau-Ponty, Maurice 2006 (1945). *Kroppens fenomenologi*. Göteborg: Daidalos.
- Mernissi, Fatima 2003. The meaning of spatial boundaries. I *Feminist postcolonial theory: a reader*. Reina Lewis & Sara Mills (red). Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Mohamed, Abdi-Noor 2013. Hur kommer det sig att vi inte lyckas med vår integration? I Carlsson & Mohamed (red) *Somalier i Sverige. Mellan förtvivlan & hopp*.
- Osman, Awes 2013. Integration kräver engagemang. I Carlsson & Mohamed (red) *Somalier i Sverige. Mellan förtvivlan & hopp*.
- Rätt Steg – ett delprojekt som ska ge nyanlända ökade möjligheter till studier och arbete. Informationsbroschyr från Etablering Stockholm, Stockholms stad.
- Österlund-Pöttsch, Susanne 2018. *Gångarter och gångstilar: rum, rytm och rörelse till fots*. Göteborg: Makadam förlag.

Noter

- 1 Projektet finansieras huvudsakligen av Stockholms stad. Ansvaret för integration av nyanlända i Sverige delades vid tiden för fältarbetet (2012) mellan kommunerna, länsstyrelserna och statliga myndigheter som Migrationsverket, Arbetsförmedlingen och Försäkringskassan.
- 2 Tidigare forskning har undersökt språkundervisning inom SFI och den samhällsinformation som ges till immigranter i Sverige (se t ex Carlsson 2003, Abdulla 2017). Denna studie inriktas mot ett projekt som arbetar mer praktiskt och konkret.
- 3 *Rätt Steg – ett delprojekt som ska ge nyanlända ökade möjligheter till studier och arbete*. Informationsbroschyr från Stockholms stad.
- 4 Bourdieu menar att habitus kan förändras, men han betonar dess beständighet (Bourdieu 1990:64).
- 5 Projektet har finansierats av Anna Ahlström och Ellen Terserus Stiftelse.
- 6 Tolken som kom till Sverige 2003 är utbildad ekonom förutom tolkutbildningen.
- 7 Många somalier, inte minst kvinnor, kan vara vana egenföretagare eller entreprenörer, även om de ibland saknar formell utbildning (Haga 2009, Zalano 2013).
- 8 Detta liknar Bourdieus beskrivning av rörelseidealet för kabyliiska kvinnor: de bör sträva efter behärskning och tillbakadragenhet, gärna gå lätt böjda med blicken i marken och undvika att möta mäns blickar (Bourdieu 1990:70). Det är också i överensstämmelse med det bl a Mernissi (2003) och Farahani (2007) beskriver som det beteende som anses passande för ärbara kvinnor i Mellanöstern och Nordafrika.
- 9 Vikten av ett fast handslag och att se arbetsgivaren i ögonen framhålls ofta, se t ex <https://www.netjobs.com/nyheter/ge-ett-gott-forsta-intryck> 2019-05-14
- 10 Ahmed (2007) skriver om att vara icke-vit i en vit värld. Då deltagarna har mörk hudfärg kan det tillämpas på dem, men jag menar att deltagarnas kroppar inte bara avviker från normen i Sverige på detta sätt, utan i minst lika hög utsträckning genom sina rörelser och sin hållning.
- 11 Bland andra Pia Karlsson Minganti (2007) har visat att det är vanligt att religiositeten ökar i ett nytt land, där omgivningen inte har samma religion eller över huvud taget är religiös.
- 12 Alla de intervjuade är kvinnor, i åldrarna 33–51. Två av dem är födda i Sverige, två i utomeuropeiska länder.
- 13 För flera är deltagande i kurserna ett krav för att de ska få ut pengar till sin försörjning i form av A-kassa, försörjningsstöd eller annan ersättning.

The Correct Body for Integration and Work An ethnological study of courses for newly arrived and jobseekers

Karin Högström

Using ethnographic examples from Sweden this article focuses on a form of training through which people are taught new movements and postures to use during different processes; it also includes transmission of certain attitudes and ideals. These examples demonstrate how certain bodies, bodily attitudes and behaviors are perceived as problematic and are therefore considered in need of change.

In the integration-project Right step (Rätt steg) in Stockholm, great emphasis is placed on bodily aspects. Newly arrived Somali refugees without previous education are assisted to practice “correct” behavior and posture during job interviews: stand and walk upright, make eye-contact and give a firm handshake. Participants are also encouraged to eat healthier and exercise more.

Courses at the Swedish Public Employment Agency instruct jobseekers how to make a good impression on potential employers. Here, too, appropriate behavior and posture are addressed, and the correct way to shake hands and establish eye contact is taught.

The teachers aim at changing not only the participants’ behavior, but also their manners and, to a certain extent, their attitudes. The goal is to purposefully adapt bodies and minds to the expectations and ideals of potential employers and Swedish society.

Conforming to the behavior and norms provided by the teachers can seem to be the only viable option for the participants, given their subordinate position as immigrants or jobseekers. The course participants’ own ideals and physical attitudes are assigned low or almost no value. The asymmetry of power is also evident to those responsible and sometimes the participants protest against the teachers’ attempts to change them. However, learning the new norms and behaviors can provide benefits for the course participants. Mastering the codes can, to a certain extent, make it possible to choose how to use the new skills. Learning the correct behaviors can thus lead to a greater freedom of action, within very limited conditions.

MARKUS IDVALL

Patientens kropp

Känslor, makt och reciprocitet i transplantationsvärlden

Inledning

Transplantation är både en senmodern biomedicinsk praktik och en flera sekler gammal försöksverksamhet. De tidigaste transplantationerna skedde redan före vår tideräkning (Jansson & Andersson 2002: 11). Hudtransplantationer lär till exempel ha utförts i Indien redan på 600-talet f. Kr. Längre fram i historien, i 1500-talets Europa, var transplantation en åtgärd vid behandling av personer vars näsa eller öron hade skadats i duell (Pence 1990: 206). På 1800-talet och i början av 1900-talet fick de som drömde om transplantation som en naturlig medicinsk behandling ännu mer medvind genom flera viktiga medicinska framsteg. Kirurgin hade en stark utveckling tack vare upptäckten av betydelsen i det aseptiska eller sterila tillvägagångssättet under operationer (Jansson & Andersson 2002: 12). Människans blodgrupper identifierades och blev grunden för hur mottagare och donator måste matchas med varandra biologisk sett för att en transplantation ska kunna genomföras lyckosamt fullt ut (Jansson & Andersson 2002: 12–13). Med all denna nya kunskap och teknologi växte transplantation

sig stark särskilt i Nordamerika. På 1950-talet togs nästa steg när människans immunförsvarssystem beskrevs för första gången och samtidigt öppnade för nya möjligheter att transplantera kroppens inre organ. År 1954 genomfördes en njurtransplantation mellan två enäggstvillingar på en klinik i Boston, USA, som kom att gå till historien som den första lyckade organtransplantationen i så måtto att mottagaren inte behövde uppleva att den egna kroppens immunförsvar stötte bort den nya njuren (Jansson & Andersson 2002: 12–15). I Sverige inleddes ett njurtransplantationsprogram på 1960-talet. Resultaten fortsatte dock att vara osäkra (Jansson & Andersson 2002: 16–19). Stabilitet uppstod först på 1980-talet när de första effektiva immunförsvarshämmande läkemedlen, med några års fördröjning efter upptäckten i forskarnas laboratorier, kom ut på marknaden och bidrog till att varje transplantat fick allt längre överlevnadstid i mottagarens kropp (Jansson & Andersson 2002: 20–21, Ekberg 2002: 136). Från och med denna tid blev transplantationsverksamheten allt större inom flera medicinska behandlingsfält. Det var inte bara njurar som blev föremål för rutinmässig verksamhet, utan även hjärta, lungor och lever. Det var också nu som olika varianter av cell- och vävnadstransplantation blev allt vanligare. Benmargstransplantationer var till exempel en tidig klinisk praktik. Det förekom också en växande medicinsk forskning kring celltransplantation inom områden som diabetes, Parkinsons sjukdom och cancer (Jansson & Andersson 2002: 21).

Transplantation har sålunda varit del i människans kultur under lång tid. Samtidigt har det verkliga genombrottet för transplantationens praktik skett först under senare årtionden. Det som ursprungligen var en dröm om att förnya den egna kroppen med hjälp av andras kroppar och som sedan ledde till flera bakslag och stor osäkerhet utifrån olika praktiker (Fox 1998) blev till sist vedertagen ordning. I denna artikel vill jag problematisera transplantationens sega strukturer i kulturen inte genom att blicka tillbaka i historien utan genom att fokusera på den transplanterade patientens kropp i nutid. Om vi tar avstamp i denna kropps betydelse är det tydligt att transplantation, som analytiskt exempel, kan belysa en särskild aspekt av kulturen, nämligen hur den mänskliga kroppen är en gräns

eller rörelse vars förverkligande äger rum i ett slags kulturellt mellanrum där känslor, makt och reciprocitet kommer till uttryck och där individer och grupper knyts och knyter sig samman i skilda konstellationer. Detta kulturella mellanrum har både sociala och rumsliga egenskaper; det kan, som i denna artikel, vara ett fysiskt landskap med inre egenskaper, en stark upplevelse som nära anhöriga delar, en biopolitisk organisation eller en särskild bemerkelse-dag som sammanför människor från olika håll.

Transplantation handlar rent konkret om hur en mellanhand, läkarvetenskapen, utifrån sitt symboliska kunskapskapital och sin teknologiska kompetens, flyttar en eller flera kroppsdelar från en hel kropp till en annan hel kropp, från en givares kropp till en mottagares kropp. Transplantation är på så vis ett performativt möte mellan en mellanhand, en givare och en mottagare där kroppens innebörd och funktion är mångsidig (Mol 2002). Det betyder att kroppen inte ska studeras som ett enskilt objekt utan som del i en mellankroppslig process där kroppens mångsidighet sammanförs, organiseras och utförs i varierande kontexter (Blackman 2008: 5, 12, 97). Hur mellankroppslighet liksom sammanförande fungerar i praktiken är sålunda en betydelsefull premis för hur vi ska förstå vad den transplanterade patientens kropp gör och är.

Syftet i denna artikel är att förena ett fenomenologiskt och ett makt-kritiskt perspektiv på den transplanterade patientens kropp för att kunna problematisera hur känslor, makt och reciprocitet samspelar för och sammanför människor inom ramen för den form av samhällskontext som transplantationsverksamheten konstituerar. Artikeln som har en prövande karaktär börjar i ett exempel som tar utgångspunkt i hur minnet av ett specifikt rum – skogen – tog plats i en individuell kropp, nämligen i den egna kropp som en transplanterad person hänvisade till under en intervju med författaren. Artikeln fortsätter sedan i en diskussion om hur patientkroppens förvandling också är förenad med hur fysisk smärta blir till ett rumsliggjort minne för de personer som donerar sin ena njure till en nära anhörig (så kallade levande donatorer). Därefter riktas uppmärksamheten mot begreppet biopolitik för att beskriva den

statliga och transnationella resurs som patientens nya kropp och indirekt den levande såväl som avlidna donatorns förvandlade och fördelade kropp tillsammans utgör. Resursdiskussionen leder slutligen över i ett resonemang kring det mellankroppsligas reciprocitet och hur känslor och makt är del i detta.

De empiriska exemplen är hämtade från olika fältarbeten som jag i flera år har genomfört med fokus på patientens kropp i transplantationskontext. Ett av dessa fältarbeten berörde frågor om anhörigdonation. Nio personer som alla hade donerat sin ena njure till en nära anhörig person intervjuades om denna upplevelse (Idvall 2018). Ett annat fältarbete handlade om utformningen av den patientinformation som ges i samband med att äldre patienter med njursvikt blir tillfrågade om huruvida de kan tänka sig att bli transplanterade med en njure från en icke-fullgod, så kallad marginell donator för att på så vis vinna fördelen i att bli transplanterade snabbare än de patienter som väntar in en njure från en fullgod donator, vilket i regel tog två till tre år på väntelistan under den aktuella tiden. Under detta fältarbete intervjuade jag ett tjugotal njurtransplanterade äldre personer om patientinformationen och de olika transplantationsalternativen (Idvall & Lundin 2009). Mitt första exempel nedan är från just detta sistnämnda fältarbete och belyser en njurtransplanterad äldre mans minnen av hur han blev kallad till sjukhuset för att genomgå en planerad, men ändå oväntad transplantation.

Skogen i den nytransplanterade kroppen

Du förstår, jag var mitt ute i skogen! Jag hade inte en tanke på att något skulle kunna hända. Vi var där ute i skogen. Jag hade väntat i flera månader. Jag gick på den där dialysen på sjukhuset. Men jag mådde inte bra. Jag fick börja med min egen dialys här hemma. En annan sorts dialys som man sköter själv. Det var bättre, fast inte helt bra. Men, trots alla problem, när jag var där ute i skogen, jag lovar, jag hade inte en tanke på att de skulle kunna ringa. Vi skulle precis dricka kaffe och äta tårta, jag och de andra.

Jag satt där på stenen. Då plötsligt ringer det i mobilen! Det var doktor V. Jag glömmer det aldrig. Han sa att de hade en njure till mig. Det var viktigt att ta det lugnt, men så fort jag kunde skulle jag bege mig till sjukhuset. Jag drack upp kaffet och sedan var det bara att åka. Min fru körde mig hela vägen till sjukhuset. Jag var där inom ett par timmar.

Skogen var den plats som den äldre mannen spontant mindes när han skulle berätta om sin transplantation. Skogen representerade den förändring som transplantationen hade inneburit för honom. Liksom flera andra intervjupersoner jag träffade under mitt fältarbete uppfattade mannen sin transplantation som en vändpunkt i livet. Det var en övergång från ett liv *före* som sjuk till ett liv *efter* som frisk eller som ”mindre sjuk” (vi kommer till detta). Skogen var platsen där han hade upplevt denna övergång till ett nytt liv som starkast. I mannens liv hade skogen blivit den avgörande passagen för hur den sjuka kropp som han hade lärt sig leva med genom dialys plötsligt gavs en ny riktning tack vare den nya kroppsdel – en frisk njure från en anonym avliden donator – som hade tillförts den egna kroppen. Skogen var på något sätt förenad med ankomsten av den nya kroppsdelens i mannens liv. Skogen gav gestalt åt tillkomsten av det nya liv som väntade mannen som utifrån sin kropp inte längre skulle vara beroende av återkommande dialysbehandling, som utifrån sin kropp skulle bli mycket friare än tidigare under perioden ”före transplantation”.

Skogen symboliserade sålunda en sorts kroppens pånyttfödelse för mannen, en avgörande ankomst till ett nytt liv. Flera intervjuade talade på liknande vis om transplantationen som deras ”andra födelsedag” under året. De hade en vanlig biologisk/kronologisk födelsedag varje år och sedan hade de numera en andra födelsedag under året tack vare sin transplantation.

Att skogen fick denna betydelse i mannens berättelse hängde egentligen mer samman med framtiden som han såg den än med det förflutna. Vid intervjun med mannen hade det endast gått tre månader sedan transplantationen. Skogen representerade det fysiska hopp som mannen närde då det gällde transplantatets överlevnad och

funktion i kroppen snarare än att skogen var någonting som hade passerats för gott. Om vi följer Jonas Frykmans (2012: 95f.) fenomenologiskt inspirerade definition av fysiskt hopp så framstår (minnet av) skogen som en stark känsla grundad i mannens kropp. Skogen hade varit mannens självklara domän som frisk. Som skogsägare representerade skogen allt det som han kunde utföra och åstadkomma. I skogen var han i kontroll och delaktig i det sociala livet. När telefonsamtalet om transplantationen kom hade han precis satt sig ned på en sten med en kopp kaffe och en tårtbit upplagd på en assiett för att tillsammans med goda vänner fira invigningen av en väg som hade byggts genom hans skog. På så vis var skogen i grunden en positiv plats för mannen. Samtidigt var den fortfarande också en otillgänglig plats till följd av hans sjukdom. Dialysbehandlingen hade hindrat honom att delta i skogsarbete, och som nytransplanterad kände han nu oro och osäkerhet över att han inte skulle kunna återkomma i skogsarbetet trots transplantationen. Skogen var tillgänglig på ett helt annat sätt än under perioden med dialys. Men han var förstås inte helt återställd. Hans operationsärr hindrade honom fortfarande en del när det gällde rörligheten. Han tog tunga mediciner för att förhindra avstötning av den nya njuren. På så vis var han kanske inte fullt frisk utan snarare mindre sjuk. Denna upplevelse av att inte vara helt frisk efter transplantation delade han med flera andra som jag intervjuade under mitt fältarbete. Berättelserna om övergången till ett liv som nytransplanterade präglades därmed inte av ren glädje utan av ambivalens och osäkerhet. Skogen i den nytransplanterade kroppen blev på så vis i första hand ett sätt att förhålla sig till en både hoppgivande och osäker framtid (Frykman 2012: 95).

Kroppens offer på sjukhuset

Att rum känslomässigt tar plats i den nya kroppen efter en transplantation kan vara lika starkt för en donator som för en mottagare. I intervjuer som jag gjorde med personer som hade donerat sin ena njure till en nära anhörig förknippades transplantationen ofta med den sjukhusmiljö som intervjupersonen hade befunnit sig i efter

donatorsoperationen. Denna miljö var framför allt patientsalen dit donatorn kommit efter operationen. Patientsalarna symboliserade förändringen från frisk till sjuk som donatorn upplevde så starkt i situationen efter operationen. Donatorn hade genom uttaget av sin friska njure förvandlats till en sjuk person, till en patient, medan mottagaren – maken, hustrun eller syskonet – verkade friskare än på länge. Patientsalen representerade smärtan i den egna kroppen för donatorn när hon eller han berättade om hur transplantationen hade gått till.

Patientsalen var en påminnelse om att operationen ändå hade inneburit en del smärta, varit ett slags offer (Idvall 2018). I förgrunden i patientsalsberättelserna stod den nyopererade kroppen. Rollerna var nu ombytta för donator och mottagare. Under lång tid hade den blivande donatorn varit den friska och alerta medan den blivande mottagaren varit den njursjuka. Donatorn hade rent av fått demonstrera hur frisk hon eller han var genom att genomgå och klara den utredning på sjukhuset som visade att hon/han var lämplig för att bli levande donator. Samtidigt när denna lämplighets- och friskhetskontroll pågick hade den blivande mottagarens kroppsliga tillstånd försämrats ännu mer genom njursjukdomens progression. I patientsalen efter operationerna ställdes emellertid allt detta föregående på ända. Donatorn var förvandlad till patient och mottagaren var den till synes friska. Donator och mottagare hade blivit två kroppsliga motpoler. En njurdonator som jag intervjuade konstaterade till exempel att han själv hade varit trött efter operationerna samtidigt som hans hustru som hade tagit emot njuren varit piggare än på länge. En annan intervjuperson mindes att hon som nyopererad donator mårde dåligt samtidigt som hennes bror kort efter sin operation varit uppe och gått runt en massa och verkade hur rask som helst (Idvall 2018).

Patientsalen symboliserar trots allt bara ett kortvarigt patientskap. Smärtan som uttaget av njuren hade inneburit ställde den egna kroppen i förgrunden endast tillfälligt. Situationen när donatorn förvandlades till patient och mårde dåligt var begränsad i tid. Oftast rörde det sig bara om några dagar innan donatorn hade åter-

hämtat sig så pass mycket att hon/han och mottagare mådde ungefär lika bra och när de senare fick lämna sjukhuset återgick det för det mesta till att donatorn kunde återuppta ett relativt friskt liv med endast en njure i kroppen medan mottagaren trots allt fick leva på tunga mediciner som skulle förhindra avstötning av den nya kroppsdelens i den egna kroppen. Samtidigt var det viktigt både för donator och för mottagare att se varandra som en frisk motpart. Att lämna patientsalen och sjukhuset tillsammans kunde på så vis vara en symbolisk handling som demonstrerade detta nya band mellan donator och mottagare. En man som jag intervjuade mindes till exempel att han gick med på att stanna lite extra på sjukhuset när brodern som hade fått hans ena njure frågade om detta för att de två skulle kunna åka hem från sjukhuset samtidigt.

Tillgång och efterfrågan på kroppar

Den transplanterade patientens kropp innebär sålunda att det knyts nya fysiska och känslomässiga band mellan olika personer. Men för att den ska realiseras krävs det också ett resurstänkande som gör det möjligt att agera för mellanhanden, det vill säga läkarna. Den transplanterade patientens kropp förverkligas genom att kroppsdelar överlag kan liknas vid en nationell resurs som människor tillgodosör sig inom ramen för olika nationella transplantationsprogram världen över (Idvall 2012). I Europa har de nationella transplantationsprogrammen valt att samarbeta för att öka effektiviteten i utnyttjandet av den nationella resurs som en donators avlidna eller levande kropp utgör. I norra Europa finns det flera transnationella organutbytesorganisationer. Eurotransplant som har funnits sedan 1969 är den största av dessa genom att omfatta befolkningarna i Tyskland, Österrike, Belgien, Nederländerna, Luxemburg, Kroatien och Slovenien. I Norden och delar av Baltikum heter organisationen Scandiatransplant. Även denna grundades 1969 och inkluderar invånarna i Sverige, Danmark, Norge, Finland, Island och Estland.

De transnationella transplantationsorganisationerna, liksom de nationella transplantationsprogrammen, bygger på framväxten av

den typen av medicinsk och biopolitisk blick som Michel Foucault (1973, 2003) har diskuterat i flera arbeten. Det är alltså en blick som utifrån etableringen av ett visst vetande på olika sätt identifierar och säkerställer tillgången på transplanterbara kroppar, huvudsakligen avlidna sådana men också levande, och samtidigt håller uppsikt på hur efterfrågan på transplanterat ser ut i olika sjukhuskontexter. Grundläggande för denna medicinska/biopolitiska blick i transplantationens tjänst är två instrument för att särskilja och tillgängliggöra kroppar: donatorpoolen respektive väntelistan för transplantation.

Donatorpoolen finns på flera territoriella nivåer. Den transnationella donatorpool som Scandiatransplant förfogar över är i huvudsak ett komplement när de nationella och regionala donatorpoolerna inte räcker till. De flesta njurtransplantationer sker till exempel med en donator från den nationella eller regionala donatorpoolen. Den transnationella poolen gör det emellertid möjligt för en klinik att uppnå god biologisk matchning mellan mottagare och donator även i de fall när en patient, en blivande mottagare, är relativt svår att transplantera på grund av att hon eller han har varit transplanterad tidigare och därmed har ett immunförsvar som är känsligare och mer benäget att attackera ett eventuellt nytt transplantat.

Även de nationella väntelistorna för transplantation lyder under den biopolitiska blicken. Väntelistorna som i flera år präglats av långa väntetider följer en viss princip med grund i biopolitisk åtskillnad. Organ som ska transplanteras ska utnyttjas på ett så effektivt sätt som möjligt. Det betyder att väntelistan måste organiseras utifrån vissa prioriteringar som fokuserar bästa möjliga utnyttjande av de donerade organen. Utnyttjandets värde mäts i överlevnadstid och funktion för organet i den nya kroppen, liksom mottagarens överlevnadstid. Yngre mottagare går före äldre om ett fullgott organ blir tillgängligt. Barn prioriteras särskilt. De äldre multisjuka på väntelistan riskerar att få långa väntetider och kan därför erbjudas att ta emot ett icke-fullgott organ från en så kallad marginell avliden donator, något som exempelvis hände den äldre mannen i skogen ovan när han tog emot telefonsamtalet från sin läkare. Här-

igenom framträder den dubbelhet som väntelistan innebär och som för med sig att även den transplanterade patientens kropp, och inte enbart de donerade kroppsdelarna, förvandlas till en biopolitisk resurs vars värdering sker i en statlig och nästan nationalekonomisk, nyttoinriktad kontext.

Samtidigt som denna biopolitiska policy för resursfördelning styr över väntelistan för transplantation finns det också utrymme för ett mer reciprokt tänkande mellan de regionalt och transnationellt verksamma transplantationsenheterna inbördes. Inom Scandiatransplant till exempel organiseras organutbytet mellan medlemmarna utifrån principen om att ett land inte får ”dränera” de andra ländernas donatorpooler för att tillgodose sin egen nationella väntelista. På så vis har det införts ett formaliserat återbetalningssystem med fokus på rättvis fördelning av de tillgängliga organen på transnationell nivå för att ingen ska bli utan transplanterbara kroppsdelar till sina patienter på väntelistorna i det egna landet och för att ingen heller ska råka i organskuld gentemot sina samarbetspartners (Bak-Jensen 2008: 42, 44, Idvall 2012: 220–221).

Osynliga kroppsdelar som resurs och gåva

Denna spänning mellan resurs och reciprocitet som man således kan utläsa i transplantationsklinikernas verksamheter var också närvarande när jag följde aktiviteterna under den Europeiska donationsdagen en höstdag i början av nollnolltalet. Kroppen som värdefull resurs stod i fokus då Landstingsförbundet (huvudarrangör för den samtidigt pågående nationella kampanjen för organdonation med namnet Livsviktigt) tillsammans med Socialstyrelsen och Livet som Gåva (en samverkansgrupp för patientföreningar och transplantationskliniker) ordnade aktiviteter på olika platser i landet. I staden där jag följde dessa aktiviteter hade donationsdagens aktiva placerat ut sig på olika strategiska ställen. Inne i köpcentret hade en transplantationskoordinator vid stadens transplantationsklinik tillsammans med två patientföreningsrepresentanter uppsikt över ett bord som dukats med en massa informationsmaterial om

organdonation. Under min stund vid bordet hann flera förbipassande personer stanna till ett ögonblick, bläddra i eller plocka till sig av informationen samt ställa frågor till transplantationskoordinatören och de två patientföreningsrepresentanterna. Kampanjdagens övriga aktiva befann sig samtidigt ute på stadens gator och torg. Utanför köpcentrets entrédörrar stötte jag på en av transplantationsklinikens läkare. Han var klädd i en svart sportjacka med *www.livsviktigt.se* tryckt i rött över ryggen. Långsamt rörde han sig över trottoaren på samma gång som han räckte fram information till förbipasserande. Jag kände igen foldern som ingick i Livsviktigs kampanjmaterial och som i ord och bild berättade gripande om en liten blond flicka som hette Amanda. Hon hade fått ett nytt hjärta och gladdes över detta tillsammans med sin tvillingsyster Emmy, som ”*fick en ny syster!*”. Foldern innehöll också en separat talong för anmälan till donationsregistret, som kunde skickas portofritt till Socialstyrelsen.

Kroppen som resurs var uttalad grund för kampanjaktiviteterna vid den Europeiska donationsdagen. Foldern om Amandas nya hjärta manifesterade likväl vilken värdefull resurs ett transplanterat organ kunde vara i ett specifikt sammanhang. Budskapet var att denna resurs var dyrbar men otillräcklig. Resursen var också på många sätt osynlig i det dagliga samhällslivet. Läkare och sjuksköterskor hade därför lämnat sitt sjukhus tillfälligtvis för att tillsammans med patientföreningarna konfrontera främmande människor i staden med information om organbristen och med en uppmaning om att ta ställning i frågan om donation. Kroppen som resurs blev i hög grad en etisk fråga som angick alla och envar.

Några timmar senare ändrade kampanjaktiviteterna karaktär. Nu hölls donationsdagens avslutning i form av en tacksägelsegudstjänst för avlidna organdonatorer i en central kyrka i staden. Ett trettiotal personer satt i kyrkbänkarna när klockorna ringde in och orgelmusiken inledde. Musik och sång utgjorde huvudparten av gudstjänsten. Men mitt i ceremonin bröts mönstret när prästen drog sig tillbaka och lät en man klädd i mörk kavaj och slips och en ung kvinna inta platsen framme vid altaret. Under knappt tio

minuter fördes ett förtroligt samtal mellan mannen och kvinnan. Kvinnan fick i sin egenskap av, som det stod i programmet, ”transplanterad patient” berätta för mannen, som var hennes läkare, och för oss övriga åhörare om sin njurtransplantation som hon genomgått för ungefär ett och ett halvt år sedan. En plötslig infektion hade några år tidigare slagit ut hennes njurar. Hon överlevde tack vare att hon fick dialys, men hennes liv blev inte fullvärdigt förrän hon transplanterades. Läkaren frågade om hon visste någonting om sin donator. Nej, svarade hon, inte mer än att det var en pojke som dog i tioårsåldern. Först hade hon som nytransplanterad blivit illa berörd av att donatorn hade varit så ung. Nu hade hon dock kommit över det och var bara ytterst tacksam mot den avlidne pojken och hans anhöriga.

Tacksägelsegudstjänsten visade att en kroppsdel som en njure inte bara är en resurs utan också uppfattas som en gåva. Kampanjens aktiva och intresserade allmänhet hade dragit sig tillbaka till ett andaktsfullt kyrkorum. Kvinnan, som fått ett nytt liv genom sin njurtransplantation, tackade offentligt inte bara sin anonyma men benämnde donator – ”en tioårig pojke” – och hans familj utan indirekt alla människor som gör sin egen eller sina närståendes vilja att bli organdonator känd. Kroppen som gåva framhäver den reciprocitet som Marcel Mauss (2016) menar är grundläggande för hur gåvor och ersättningar hanteras i olika samhällen. Det är en gåva som är tvingande på många sätt för reciprocitetens olika aktörer, men den skapar också värde och välstånd i specifika situationer. Vad som betonas kan i hög grad vara en empirisk fråga. När till exempel forskarna Renée Fox och Judith Swazey (2002) skrev om den tidiga transplantationsverksamheten i 1970-talets USA valde de att fokusera på tvånget i reciprociteten. Gåvans tyranni sågs som grundläggande för hur transplantationsverksamheten spred sig i det nordamerikanska samhället och samtidigt innebar en rad olika etiska och sociala dilemman.

Kroppens känslor och maktens rörelser

Här har sålunda känslor och makt beskrivits som två viktiga aspekter av hur den transplanterade patientens kropp görs i olika sammanhang. Fokus har legat på att förena ett fenomenologiskt och maktkritiskt perspektiv på hur transplantationer organiseras, utförs och lämnar spår efter sig i det moderna samhället. Fenomenologins inriktning på hur rum tar plats i den enskilda kroppen till följd av känslolösa händelser i det förflutna har, som avstamp i texten, setts som grundläggande för hur en biopolitisk resurs som donerade kroppsdelar och transplanterade patienter organiseras i nationell och transnationell kontext. Som exempel på rum i kroppen diskuterades skogens närvaro i en nytransplanterad kropp, samt patientsalens dito i levande donatorers nyopererade kroppar. Ett kritiskt rum i kroppen var också någonting som den unga kvinnan i kyrkan på sätt och vis berörde när hon samtalande med sin läkare under den biopolitiska högtids- och minnesdag som Europeiska donationsdagen utgjorde i sammanhanget. I hennes fall var det ingen skog eller patientsal som gjorde sig påmind utan hennes egna föreställningar om en tioårig pojkes (förlorade) livsvärld. Hur hon rumsligt sett ville gestalta denna livsvärld blev aldrig utrett under samtalet med läkaren. Samtidigt gick det inte att ta miste på den rörelse som kvinnan kände gentemot sin donator. Denna rörelse, som på samma gång också var ett slags biopolitisk riktning, är densamma som när den äldre mannen berättade om hur han mitt inne i skogen blev kallad till transplantation, eller som när de intervjuade anhörigdonatorerna erinrade sig den egna kroppens smärta på sjukhuset efter sin operation.

Den mångsidiga kroppens rörelse återfinns sålunda också i hur makt utövas med utgångspunkt i olika institutionella arrangemang så som organutbytesorganisationer, transplantationsprogram, donatorpooler och väntelistor för transplantation. Inom ramen för dessa olika former av maktutövande konstitueras även de regler för reciprocitet som ligger till grund för hur kroppsdelar fördelas och hur hela kroppar prioriteras eller bortprioriteras till följd av läkarvetenskapens mellanhandhavande.

Litteratur

- Bak-Jensen, Søren 2008. To Share or Not to Share. Institutional Exchange of Cadaver Kidneys in Denmark. I: *Medical History*, vol. 52, s. 23–46.
- Blackman, Lisa 2008. *The Body*. Oxford: Berg.
- Ekberg, Henrik 2002. Transplantation av njure. I: Johnsson, Cecilia & Tufveson, Gunnar (red.), *Transplantation*. Lund: Studentlitteratur, s. 124–170.
- Foucault, Michel 1973 (1963). *The Birth of the Clinic. An Archaeology of Medical Perception*. London: Routledge.
- Foucault, Michel 2003. "Society Must Be Defended". *Lectures at the Collège de France, 1975–76*. London: Penguin Books.
- Fox, Renée C. 1998 (1959). *Experiment Perilous. Physicians and Patients Facing the Unknown*. New Brunswick & London: Transaction Publishers.
- Fox, Renée C. & Swazey, Judith P. 2002 (1978). *The Courage to Fail. A Social View of Organ Transplants and Dialysis*, New Brunswick & London: Transaction Publishers.
- Frykman, Jonas 2012. *Berörd. Plats, kropp och ting i fenomenologisk kulturanalys*. Stockholm: Carlsson bokförlag.
- Idvall, Markus 2012. The Body as a Societal Resource in Transnational Giving. The Organ-Exchange Organizations of Scandiatransplant and Balttransplant. I: Gunnarson, Martin & Svenaeus, Fredrik (red.), *The Body as Gift, Resource, and Commodity. Exchanging Organs, Tissues, and Cells in the 21st Century*. Huddinge: Södertörns högskola, s. 204–234.
- Idvall, Markus 2018. Gåva och offer. Om organdonation till en nära anhörig. I: Salomonsson, Karin (red.), *Mitt och ditt. Etnologiska perspektiv på ägandets kulturella betydelse*. Lund: Lund Studies in Arts and Cultural Sciences, vol. 17, s. 137–151.
- Idvall, Markus & Lundin, Susanne 2009. Riskpatienter med ansvar. Att välja mellan en marginell och en fullgod donator. I: Lindgren, Kajsa & Blomgren, Maria (red.), *Mellan offentligt och privat. Om styrning, praktik och intressen i hälso- och sjukvården*. Stockholm: Santérus Academic Press, s. 137–152.

- Jansson, Leif & Andersson, Arne 2002. Transplantationens historia. I: Johnsson, Cecilia & Tufveson, Gunnar (red.), *Transplantation*. Lund: Studentlitteratur, s. 11–22.
- Mauss, Marcel 2016 (1925). *The Gift*. Expanded edition. Selected, annotated, and translated by Jane I. Guyer, Chicago: Hau Books.
- Mol, Annemarie 2002: *The Body Multiple. Ontology in Medical Practice*. Durham: Duke University Press.
- Pence, Gregory E. 1990. *Classic Cases in Medical Ethics. Accounts of the Cases That Have Shaped Medical Ethics, with Philosophical, Legal, and Historical Backgrounds*. New York: McGraw-Hill, Inc.

The Body of the Patient Emotions, power and reciprocity in the world of transplantation

Markus Idvall

Transplantation has been a part of human culture and imagination over centuries. In modern times, from the mid-20th century on, transplantation of solid organs and cells has become part of clinical practice. In this article, I focus on field studies with 1) individuals who have donated a kidney to a relative (living donors) and 2) individuals who have received a kidney from a deceased donor. Transplantation is problematized as a form of inter-corporality and a performative meeting between a recipient, a donor and medical intermediaries in the shape of doctors and nurses. By focusing on the body of the patient we learn about the aspects of emotions, power, and reciprocity in which the transplantation takes place.

The empirical discussion starts with a phenomenological approach towards what it means to have a transplant. In the narrative of one of the interview subjects a specific landscape – a forest – appears as a symbol for the individual body's transformation or even "rebirth". The embodiment of the forest signifies both hope and an uncertain future for the individual. In a similar way, individuals who donate one of their kidneys to a relative, also incorporate the patient's room in the hospital as being a space representing the pain which an individual living donor experiences when temporarily becoming a patient.

In the second part of the article, a bio-political, power-related perspective is included in the analysis. The medical gaze that identifies donors and recipients is discussed in relation to how the human body and body-parts become a form of a national resource in the transplant context. Donor pools and waiting lists for transplants are in this respect tools for realizing a transplant industry on a national and global basis. At the end of the article, reciprocity is introduced as an analytical perspective. By distinguishing the transplant as a gift, emotions, power relations and the multifaceted body of the patient can be seen as inter-connected.

ANNA-LIISA KUCZYNSKI

Handlingsrum och identitetsmarkörer i språkligt och kulturellt trängda situationer

*Lectio praecursoria*¹

I sitt klassiska verk *Människan som kulturvarelse* konstaterar lund-etnologen professor Nils-Arvid Bringéus (1990, 144) att man aldrig är så svensk som man är när man är bosatt i utlandet. Det innebär att vissa kulturella drag som man dittills upplevt som självklarheter eller som man tidigare inte särskilt uppmärksammat får en speciell betydelse i en ny kulturell omgivning. Ibland kan dessa kulturella drag bli överdrivna, men också omskapade och anpassade till nya förhållanden för att kunna fungera som identitetsmarkörer för människor som vill betona sin annorlunda etniska eller kulturella tillhörighet. Etnicitets- och identitetsforskning ger många exempel på sådana fall. Beatriz Lindqvist skriver exempelvis om chilenska flyktingar i Sverige som själva sydde sina folkdräkter så att de på det bästa möjliga sättet skulle påminna om de äkta (Lindqvist 1991, 104).

---

1 Anna-Liisa Kuczynski disputerade för doktorsgraden vid ämnet Nordisk etnologi den 12 januari 2017 vid Åbo Akademi med avhandlingen *Minoritetsgrupper och möten i trängda situationer. Identifikationer och kulturell gemenskap*. Som opponent fungerade FD, docent Oscar Pripp från Uppsala universitet och som kustos professor emerita Anna-Maria Åström.

Invandrare och olika minoritetsgrupper kan dock leva i förhållanden, där deras möjligheter till tillhörighetsmarkeringar begränsats på olika sätt. Det kan vara fråga om språkliga, kulturella eller demografiska förhållanden som inverkar på detta så att situationen kan upplevas trängd. Även negativa attityder och stereotyper kan ha samma begränsande inverkan. I vårt land är det självstyrda Åland officiellt svenskspråkigt och kunskaper i detta språk krävs av landskapets alla invånare, även av de finskspråkiga som bosatt sig där. På samma sätt är kunskaper i finska en förutsättning för de få svenskspråkiga i den lilla finska staden Nystad för att kunna klara av den normala vardagen. Modersmålen finska respektive svenska fungerar inte i dessa omgivningar, åtminstone inte överallt och i alla situationer utan har begränsats till hemmen och privatlivet. På liknande sätt fungerar inte heller invandrarnas modersmål i Finland, ifall det inte råkar vara fråga om engelskan, vår tids *lingua franca*, som folk i omgivningen oftast förstår.

Språket och speciellt modersmålet har likväl konstaterats vara en av de viktigaste markörerna för en persons självuppfattning och kollektiva tillhörighet (jfr Lojander-Visapää 2001, 32). Språket spelar en avgörande roll i individens socialisationsprocess genom att fungera som instrument, när han eller hon genom sitt modersmål lär sig att namnge sig själv och omgivningen. Språket blir genom denna process en del av en individs personlighet och kan få en emotionell laddning. Exempel på detta ges bl.a. i en undersökning om den finskspråkiga befolkningens situation i Nordnorge. En stark emotionell laddning är märkbar i en äldre persons uttalande, när hon efter en lång tid hör sitt modersmål talas i officiella sammanhang. Språket trängde sig då direkt in i hjärtat. (Anttonen 1999, 312–313.) Också på Åland beskrevs det finska modersmålet som ”hjärtats språk”, som ger möjlighet att uttrycka sådana nyanser som man har svårt att hitta ord till på det lokala majoritetsspråket. Modersmålets roll var viktig också i Magdalena Jaakkolas undersökning om polacker i Finland (1994, 138). Dessa upplevde att de i användningen av ett annat språk förlorat något mycket viktigt: förmågan att uttrycka sig själv. De önskade att kunna säga det som de verkligen ville och inte bara det som de kunde.

Språket är vidare viktigt i förmedlingen av tidigare generationers kulturella arv, för det är genom språket som detta arv förs vidare till kommande generationer, både medvetet och omedvetet såsom Bringéus i den tidigare nämnda boken skriver (1990, 105–106). Också samespråkforskaren Irja Seurujärvi-Kari har konstaterat att språket är kulturbundet. Enligt henne är det möjligt för ett folk att överleva fysiskt utan sitt modersmål, men kulturellt är det inte möjligt. Det är nämligen genom sitt språk som ett samfund artikulerar det speciella i sin kultur som har betydelse just för dem. (Seurujärvi-Kari 2013, 59–60.) Vi vet också alla att det svenska modersmålet och de svenskspråkiga institutionerna utgör det kulturella kittet som sammanbinder den annars socialt varierande och regionalt splittrade finlandssvenska folkgruppen i vårt land. I Folktingets enkätundersökning år 2005 ansåg 96 procent av svararna att det svenska modersmålet är viktigt för dem personligen (Identitet och framtid 2006, 19). Svenskan upplevs som en sammanbindande länk mellan alla finlandssvenskar, även av dem som bor i en helt finsk omgivning (jfr Lönnroth 2009, 115).

Om man av olika orsaker hamnat i en situation som kan beskrivas som språkligt och kulturellt trängd, är handlingsrummet för den språkliga identitetsmarkeringen ute i samhället och i vissa fall även hemma i familjen begränsat eller t.o.m. obefintligt. Man brukar då söka andra möjligheter för att exempelvis få den språkliga tillhörighetskänslan bekräftad. När majoritetsspråket krävs som kommunikationsmedel ute i samhället är det oftast möjligt att använda sitt modersmål inom familjen, framför allt med barnen. I en del familjer kan man tala det även med eller till sin maka/make såsom man brukar göra i Nystad och i vissa fall på Åland. I fråga om mångkulturella familjer finns denna möjlighet däremot endast i några enstaka fall, där maken eller maken lärt sig den andras modersmål. Trycket utifrån och omgivningens ibland negativa attityder och stereotyper kan dock upplevas starka även hemma. I synnerhet gäller detta barnen som gärna använder majoritetens språk och på detta sätt minskar handlingsrummet för språkliga identifikationer. En självklarhet är att extra motivation krävs av föräldrarna i sådana familjer.

I språkligt trängda situationer, där stereotyper eller negativa attityder tillsammans med demografisk obalans begränsar handlingsrummet för den språkliga identitetsmarkeringen, kan alternativa möjligheter erbjudas genom kontakter som upprätthålls med vänner, släktingar eller landsmän annorstädes. Kontakterna har i detta avseende spelat en central roll för både Nystads svenskspråkiga och Ålands finskspråkiga och likaså för den hitflyttade parten i mångkulturella familjer. Kontakterna ger tillfällen att på ett ledigt sätt och utan att söka ord uttrycka sig och vara säker på att den andra förstår en på rätt sätt. Speciellt gäller detta fysiska besök, men dagens moderna teknologi har gjort det möjligt att kontakterna numera också kan skapas virtuellt i form via Internet, e-post eller telefonsamtal. Därutöver spelar radio och tv en viktig roll som kontaktkanaler, även om de oftast fungerar endast i en riktning. Dessa translokala och transnationella kontakter kan beskrivas som gränsöverskridande strategier för att utvidga handlingsrummet för den språkliga markeringen.

Också föreningslivet och liknande arenor, exempelvis församlingsverksamhet på boningsorten kan erbjuda förutom trivsel även sociala kontakter som skapar och bekräftar tillhörighet samt ger viktigt handlingsrum för identifikation. Det är vanligt att folk som flyttat bort från sina hembygder har grundat etniska eller kulturella föreningar, där den gemensamma nämnaren är samma språk och kulturella traditioner eller samma ursprungsland. Föreningar som grundats av finsk- eller svenskspråkiga i olika länder har långa anor. I Stockholm grundades exempelvis den allra första finska föreningen redan 1830 och den nuvarande har funnits sedan 1894 (Melakari 2009, 25). I New York City grundades en svensk-finsk evangelisk-luthersk församling år 1919, men den föregicks av Finska sjömansmissionen som inlett sin verksamhet över trettio år tidigare d.v.s. 1887 (Dahlbacka 1994, 44, 57).

De inflyttade finskspråkiga på Åland, de svenskspråkiga i det finska Nystad och de polska invandrarna i Finland utgör inget undantag i detta avseende. De första föreningarna som dessa grundat går tillbaka till åren kring sekelskiftet 1900. Den första finska föreningens

tid på Åland blev dock kortvarig och man fick vänta på ett nytt försök ända till början av 1970-talet, då en ny finsk förening grundades. Den svenska föreningen i Nystad som grundats år 1913 har i sin tur fört en passiv tillvaro sedan mitten av 1970-talet. Som en sidoanmärkning till en notis i Rundradions svenska nyheter i samband med bilfabriken i Nystad berättar en intervjuperson att föreningen sommaren 2016 aktiverat sin verksamhet på nytt och att den numera ordnar regelbundna träffar med medlemmarna (Yle nyheter 26.3.2017). Den första polska föreningen i Finland fyllde 100 år 2017 och fungerar parallellt med en annan, något senare grundad förening som har både finska och polska medlemmar. Den främsta uppgiften för alla dessa föreningar har varit och är fortfarande att ge medlemmarna möjligheter till en samvaro på eget modersmål, att stöda språkets position i familjerna och att skapa en känsla av kulturell gemenskap. På så sätt utvidgar de för sin del även handlingsrummet för den kulturella identitetsmarkeringen.

Vidare utgör massmedier en imaginär kontaktform i samband med transnationalism, men deras roll som translokala identitetsmarkörer är också central. Genom att välja massmedia på sitt modersmål får man sin bekanta språkmiljö translokalt närvarande och sin språkliga tillhörighetskänsla förstärkt. Handlingsrummet för dessa val kan dock av olika skäl vara begränsat. Den existerande tekniska utrustningen har åtminstone tidigare vållat problem och begränsat utbudet av tv-sändningar exempelvis på Åland, där de finska kanalerna fick tävla med de rikssvenska. Hörbarheten av vissa radio-kanaler kan vara dålig och vidare kan andra familjemedlemmars preferenser sätta gränser för valet av bl.a. tv-program. Personliga apparater, särskilt radioapparater samt Internet har i dessa senare fall oftast löst problemen. Genom dem skapas ett translokalt socialt rum, som imaginärt möjliggör en känsla av språklig och kulturell gemenskap med en större grupp med samma modersmål. Via Internet blir även tidningar på modersmålet tillgängliga och det är möjligt att läsa dem när det bäst passar en. De lokala medierna spelar dock samtidigt en viktig roll som nyhetsförmedlare.

Samhörighetskänslor kan vidare markeras genom traditioner, både kollektivt och inom familjen. Barnen kan exempelvis ges namn som varit traditionella inom släkten. Namnen skapar känslor av tillhörighet med den egna språkgruppen hos föräldrarna och kan längre fram i livet ge denna möjlighet också åt barnen. Både i Nystad och på Åland finns det exempel på att föräldrarna använt detta handlingsrum för sin identitetsmarkering. Traditionen att bada bastu har allmänt kopplats ihop med finskhet trots att föreställningen om bastuns finska ursprung är felaktig. Yrsa Lindqvist konstaterar i sin artikel om bastun och finlandssvenskarna att de finskspråkigas förhållande till bastun är intensivt och varmt. Den själsliga rening som upplevs i värmen förefaller för dem vara av stor betydelse. (Lindqvist 2001, 359–360.) På Åland, där det också badas bastu tycks de finskspråkiga vara av samma åsikt om denna djupare betydelse.

Även vissa maträtter kan bli viktiga i detta sammanhang. Etnologen och matforskaren Kurt Genrup (1988, 12) har konstaterat att ingenting är så konservativt och traditionsstabil som vår mun och vår mage. Smakrepertoaren hör åtminstone delvis till sådana sega strukturer inom kulturen som som det tar länge att ändra på. Detta syns bl.a. i de många etniska mataffärer och restauranger som grundats av invandrare i flera länder. Samtidigt som de tillfredsställer behovet att uppleva den ”rätta smaken” utvidgar de smakrepertoaren även hos majoritetsbefolkningen. Därtill kan en del maträtter vara symbolladdade och fungerar som manifestarioner av en viss kultur. Ekonomihistorikern Jonathan Metzger anser exempelvis att köttbullar allmänt kopplas ihop med svenskhet och ”det riktigt svenska” (Metzger 2005, 32–33). En finsk symbol som har sina rötter i Karelen, men som spritt sig över hela landet är karelska piroger. De kopplas ihop med finskhet också på Åland och fungerar där som identitetsmarkörer för åtminstone en del av de finskspråkiga så att tillredningen lärts ut även till följande generation. I mångkulturella familjer finns det likaså en hel del maträtter och ingredienser som fungerar som identitetsmarkörer för den inflyttade parten (Kuczynski 2007, 80).

De mest utåt synliga identifikationerna och tillhörighetsmarkeringarna är kollektiva traditioner, som oftast hänger ihop med de årliga högtiderna. Firandet av helgerna har sina egna traditioner som skiljer sig kulturellt i olika delar av världen och kan skilja sig även i olika delar av samma land. Det säger sig självt att handlingsrummet för avvikande traditioner och tillhörighetsmarkeringar då är begränsat. De finskspråkiga på Åland upplever detta exempelvis gällande såväl firandet av Valborg som Finlands självständighetsdag. Då traditioner under dessa dagar är olika eller saknas helt utblir den förväntade kollektiva feststämningen och förorsakar besvikelse. På liknande sätt kan firandet av de årliga högtiderna upplevas av hitflyttade utlänningar, vars förväntningar inte kan förverkligas på samma sätt som i det tidigare hemlandet.

Då de språkligt och kulturellt trängda situationerna inverkar begränsande på handlingsrummet för identitetens manifestationer, kan frågan ställas hur identifikationer sker. På vilket sätt kan identiteter då markeras och vidare, har de förändrats? Dessa frågor har jag försökt besvara i min avhandling.

Litteratur

- Anttonen, Marjut 1999. *Etnopolitiikkaa Ruijassa. Suomalaislähtöisen väestön identiteetin politisoituminen 1990-luvulla*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Bringéus, Nils-Arvid 1990. *Människan som kulturvarelse*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Dahlbaka, Ingvar 1994. *Svensk-Finska Evangelisk-Lutherska församlingen af New York City 1919–1935: en finlandssvensk emigrantförsamling amerikaniseras*. Åbo: [Åbo Akademi].
- Genrup Kurt 1988. *Mat som kultur: etnologiska kosthållsstudier*. Umeå: Umeå Universitet.
- Jaakkola, Magdalena 1994. Puolalaiset Suomessa. Karmela Liebkind (red.) *Maahanmuuttajat. Kulttuurien kohtaaminen Suomessa*, 128–161. Helsinki: Gaudeamus.

- Kuczynski, Anna-Liisa 2007. Togetherness and space. Identifications and Negotiations in Polish-Finnish Families. *Ethnologia Fennica*. 73–86.
- Identitet och framtid 2006. Folktingets undersökning om finlandssvenskarnas identitet hösten 2005 = Suomenruotsalainen identiteetti: Folktingetin kyselytutkimus syksyllä 2005. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:bib:me:W00404910800>.
- Lindqvist, Beatriz 1991. Drömmar och vardag i exil. Om chilenska flyktingars kulturella strategier. Stockholm: Carlsson.
- Lindqvist, Yrsa 2001. Bastun och finlandssvenskarna. A-M. Åström, B. Lönnqvist, Y. Lindqvist: *Gränsfolkets barn. Finlandssvensk självhävdelse och marginalitet i kulturanalytiskt perspektiv*, 359–382. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Lojander-Visapää, Catharina 2001. *Med rätt att välja. Språkval och språkstrategier i språkligt blandade hushåll i Helsingfors*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Lönnroth, Harry 2009. *Svenskt i Tammerfors. Tre undersökningar om språk och samhälle i det inre av Finland*. Tampere: Tampere University Press.
- Melakari, Esko 2009. *Merkittävä merkkivuosi 1809. Märkesåret 1809*. Ruotsinsuomalaisten Keskusliitto. http://www.rskl.se/julkaisut/Eskon_Merkkivuosi.pdf
- Metzger, Jonathan 2005. *I köttbullslandet. Konstruktionen av svenskt och utländskt på det kulinariska fältet*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Seurujärvi-Kari, Irja 2013. Saamelaisdiskurssi, kieli ja valta. Alkuperäiskansainentiteetin rakentaminen. Virtanen, P., Kantonen, L. & Seurujärvi-Kari, I. (red.), *Alkuperäiskansat tämän päivän maailmassa*, 55–84. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Yle nyheter* 26.3. 2017. Yle TV2 kl 19.00.

NIKLAS HULDÉN

Saker och ting händer

Materiella kopplingar genom livet

*Lectio praecursoria*¹

När jag var i två-treårsåldern fick jag ett ämbar (spann, hink) och en spade för att ha i sandlådan ute på gården. De var av pressad bleckplåt som var det vanliga på den tiden och målade i en väldigt röd färg. Uppdelningen i flick- och pojkfärger var inte lika rigid i början av 1960-talet som nu verkar vara fallet. Jag har inte lika tydliga minnen av hur jag lekte med dem, men antagligen fyllde jag ämbaret med sand som alla andra barn. Men det tydligaste minnet är det oanvända, skinande ämbaret som var mitt. Men var det egentligen rätt? Det finns ett minnesproblem som är omdiskuterat bland traditionsvetare.

---

1 Niklas Huldén disputerade för doktorsgraden vid ämnet Nordisk etnologi den 18 maj 2018 vid Åbo Akademi med avhandlingen *Kustbor och det materiella arvet. Upptecknad egendom som indikator för kulturell anpassning i sydvästra Finlands skärgård 1700–1900*. Som opponent fungerade docent Anders Perlinge, Stockholms universitet (Institute for Economic and Business History Research (EHFF), Stockholm School of Economics) och som kustos professor Fredrik Nilsson.

Knappast hade det någon betydelse i sammanhanget när jag började läsa etnologi år 1980. Etnologin hade då ännu en ganska direkt koppling till det som ibland kallades det ”Nationella projektet”. Finland och övriga länder skulle byggas upp och till det behövdes en bakgrund med ett lämpligt innehåll, ett folk att relatera till. Det var en process som pågått sedan 1800-talet.

Visst riktades studierna i etnologi allt mera mot samtidsstudier och redan från 1950-talet hade andra forskningsmiljöer än de agrara ”rötterna” blivit intressanta. Till exempel arbetarkultur och stadsmiljöer. Medan människan som producent var huvudintresset i etnologin kom de materiella aspekterna med redskap etc. naturligt att utgöra viktiga beståndsdelar i ämnets forskningsinriktning. När människan som konsument tog över huvudintresset kunde man se ett svalare intresse för de materiella aspekterna. Till det här bidrog också att tekniken, material och tillverkning i det industriella samhället helt låg utanför den gripbara verkligheten i ett etnologiskt perspektiv. I stället kom samhällsvetenskapliga teorier och sociala mönster att bli det centrala i etnologin.

Men naturligtvis fanns det föremålsstudier också efter det så kallade paradigmskiftet mot en mer samhällsinriktad, social etnologi. När jag bläddrar i mina gamla läroböcker från den tiden hittar jag också en utvecklad begreppsapparat som tillåter en att forska kring materiell kultur utgående från en hel räckvidd olika perspektiv. Till exempel utgående från ekologiska perspektiv, där tillverkning och användning i ekologiska system utforskas. Hur påverkar redskap, tekniker naturmiljön och hur påverkas de i sin tur av miljön? Det här är väl ett perspektiv som framträder i den text som vi ska diskutera idag. Men också tekniska perspektiv med konstruktion, material utseende och utsmyckning samt teknologiska perspektiv med brukssammanhang och användningssituationer finns med. Ekonomiska perspektiv är alltid aktuella liksom sociala och språkliga synvinklar med benämningar, analogier, metaforer och associationer som hörde till forskningsarsenalen. Som ett sammanfattande koncept talades ofta om ett symboliskt perspektiv där tingens ”me-

ning” kunde luskas fram som ett tvärsnitt av de tidigare nämnda mer konkreta perspektiven.

I antropologisk forskning under tidigt 1900-tal fanns det också en tanke om ett så kallat ”Körperschema” där objekten, allt från verktyg till bilar och cyklar, ibland också bostaden, hemmet ingår i vårt liv och vår verksamhet som ett slags kroppens förlängningar. Då framstår ju också språkliga analogier och metaforer som ganska logiska i sammanhanget. En gitarr har ett huvud, en hals och en kropp o.s.v. Hela idén med kroppsmetaforen tycks ha följt med under lång tid i mänsklighetens historia.

Lika länge har det bland människor funnits ett visst motstånd mot föremålvärlden. Man ser det i de asketiska ideal som tycks förekomma i våra världsreligioner och uppfattningen om att en för stor egendom borde ges bort (jämför Mauss och gåvan). Den tyska psykologen Hans A. Hartmann anser att den här motsatsförhållandet accentuerats i modern tid då föremålets antal i våra liv hela tiden stiger in absurdum. Han ser också tecken på det här motsatsförhållandet i språket med ”Ob-jekt”, ”Sub-jekt”, ”Gegenstände”. Ambivalensen är stor mellan nödvändigheten av att använda föremål och rädslan att bli för beroende av dem samtidigt som den verkliga nödvändigheten av diverse föremål blir allt mer oklar. En del av den här föremålsambivalensen kanske också spelade en roll i etnologins svalnande intresse för föremålsforskning i slutet av 1900-talet.

Den så kallade ”döstdädningen” som på senare tid diskuterats mycket i media kan också ses som ett uttryck för samma sak. Man får ändå komma ihåg att dödsdädningen också är någonting som förekommit sedan länge, och nu snarast har fått en större synlighet genom att den flyttat ut på sociala medier. Som mycket annat i våra liv. Hur som helst tangerar den också den undersökning som ventileras idag.

Men saker och ting händer! Under hela den tid som etnologin visat ett mindre intresse för direkt föremålsforskning och där föremålen närmast skulle ha status som uttryck för idéer, fanns det en underström i vetenskapen som såg det materiella som en viktig på-

verkande och medverkande faktor i all verksamhet som sker i livet. Man talade om att föremål har agens, det vill säga att de i lika hög grad som levande varelser är inblandade i den sammansättning där människokroppen och den materiella världen interagerar. Kroppen ersätter/kompletterar sig själv med andra ytor som gör att kroppen kan komma över sina fysiska begränsningar.

Överhuvudtaget talar man gärna hellre om rörelser och handlande än om människokroppen per se. Den franska etnologen Jean-Pierre Warnier, som intresserat sig mycket för ytor, insidor och utsidor, behållare och kärll (ni ser vart det här lutar) med öppningar, ingångar och utgångar, talar hellre om kroppens beteende (conduct), där ett subjekt kan bete sig på många olika sett utgående från omgivning och perception med motoriska och känslomässiga ageranden. Det finns ingen perception utan motorik. ”Kropp” blir ”motoriskt handlande”, sedan ”sensorisk motorik”. Till detta kommer alltid drivkrafter och känslor i en blandning och till slut har vi Warniers sensoriskt-affektiva-motoriska beteende.

Warnier talar om ett ”sensoriskt-affektivt-motoriskt handlande kopplat till materiell kultur”. Jag hänger inte alltid med i argumentationen men det låter bra, som Bob Dylan sade i sin Nobelföreläsning. Men också Warnier tillstår att det här ligger ganska nära det tidigare nämnda ”körperschemat” och då kan man förenklat tala om materiell kultur som ”kroppens förlängningar”. Av de lärare som uppmärksammat mig på den här sammansättningen tror jag min bilskollärare i Borgå 1978 slog huvudet på spiken när jag tog lastbilskörkort. Under övningskörningen sa han tidigt: ”Nu är du inte mera du, utan en fem ton tung och åtta meter lång lastbil och det gäller att TA UT SVÄNGARNA!”

Det här skedet med tingens agens kallas ibland för ”Material turn” och gjorde föremålsstudier mer salongsfärdiga och ”in” än en gång. Låt vara att den rätt invecklade teoretiska begreppsapparaten kan vara svår att använda på till exempel ett historiskt arkivmaterial som bouppteckningar i mitt fall. Att en fiskare interagerar med sin båt och fiskredskap i ett ”sensoriskt-affektivt-motoriskt handlan-

de kopplat till materiell kultur”, kanske nu inte klargör så väldigt mycket att man konsekvent vill använda det i en läsbar text.

Men ämbaret då!

Men de här resonemangen finns alltid inprogrammerade i vår utbildade ryggmärg. I praktiken kan det ibland vara knepigt att förmedla dem. Alla etnologer och folklorister är bekanta med det fenomen som innebär att redaktörer och skribenter tar kontakt med oss ”experterna” när det gäller vissa vedertagna drag i vår kultur med aktualitetsvärde. Ofta sker det här genom telefonsamtal och i utbildningen ingår moment där det understryks att man måste vara beredd på det här, t.ex. i jultider. Ibland ville man bara ha information om traditioner och deras ursprung. Jag har som etnolog fått utreda t.ex. midsommarstången och julgäddan ett flertal gånger. Det händer det att man gjort upp färdiga informationspaket för sådana tillfällen och i allmänhet är man ganska väl förberedd. I någon mån har väl Internets sökverktyg minskat på den här mediala kopplingen för universiteten.

Andra frågor kan vara svårare att besvara. Då gäller det ofta frågor om ”mening” och ”sammanhang” och varför vissa saker sker och får synlighet. Förfrågningar typ ”Varför finns det så mycket onödiga föremål nuförtiden?” har förekommit.

För något år sedan blev jag uppringd av en redaktör som jag dessutom kände lite grann. Och det här är en alldeles sann historia! Redaktören inleder med:

–”Hur är det nu med de här ämbaren? Vad är det som är på gång egentligen? Vad är så speciellt med ämbaren?”

Orsaken till frågan var ett fenomen i finländskt affärsliv där en varuhuskedja startat en tradition med att dela ut gratis ämbar (igen spann eller hink av plast värd ca en euro) vid öppningen av nya affärslokaler. Försöket slog väl ut och köerna var långa inför bu-

tiksöppningarna. Andra affärer följde efter och ibland inkluderade man andra billiga föremål som innehåll i ämbaret.

Ja, vad ska man svara?

–”Ämbaren är ju trevliga och praktiska tingestar, så det är väl inte så svårt att förstå att de är populära”, sade jag. Jag tänkte kanske här redan lite på mitt röda bleckämbare.

–”Ääh”, sade redaktören. ”Jag tänkte att det kanske fanns nånting på ett djupare plan som kunde förklara sammanhangen. Du är ju föremålsforskare!”

Nu låg jag risigt till och måste improvisera. Jag kom ihåg lite av Jean-Pierre Warniers yta – innehåll – behållarteorier.

–”Ja alltså, behållare överhuvudtaget är ju ett slags fundamentalenhet i det mänskliga livet. De ingår i våra sätt att tänka och handla. Det här går igen överallt i vår omgivning, från alla de behållare vi använder t.ex. för att laga mat, äta, dricka, förvara, förflytta och göra oss av med mat och annat. Härifrån kan vi gå till större behållare: rum, hus, städer, gränser, länder med alla makt- och politiska konsekvenser som kommer in i ett makroperspektiv på behållare. Förutom det så är det ju vanligt att också betrakta människokroppen som en behållare och kärldataforen är ju en gammal...”

–”Men”, sade redaktören. ”Om vi skulle hålla oss till vanliga ämbaren”.

Men nu hade jag gått igång på det här.

–”Ja, kärldataforen finns ju också i Bibeln på flera ställen”. Jag hade nyligen bevistat en religiös släktings begravning där kärldataforen var huvudtemat i minnestalet. Den finns på sex olika ställen i snarlik form, googlade jag senare upp. ”Gud är keramikern och vi är kärlet som kan göras om om det blir misslyckat, men kärlet kan inte ifrågasätta skaparens...”

Nu började jag höra milda protester från redaktörens sida.

–”Om vi ändå skulle ta det här mera praktiskt och utgå från själva ämbaret”.

–”Nå, det finns en antropologisk skola”, hittade jag på, ”som anser att tillverkning av kärl är det som skiljer människan från djuren. Människan har för länge sedan detroniserats från att vara det enda djuret som tillverkar redskap (ni minns Homo Habilis och hela det stuket), men torde vara det enda som tillverkar kärl och behållare, åtminstone för transportändamål. Det här möjliggör en rörlighet som är avgörande. Kanske vi därför är präglade på behållare, askar, paket o.s.v. Det finns kulturer t.ex. i Papua/Nya Guinea där man identifieras med och anses ofullständig utan sin (könsbaserade) väska eller korg”.

–”Ok!”, sade redaktören. ”Men varför står folk och köar i timmar för att få någonting som de kan köpa för en euro, är det något socialt”?

Ja varför i all världen?

–”Det kanske är en social grej? Finländare är som andra i grunden intresserade av socialt umgänge, särskilt om det finns ett praktiskt syfte med det hela. I kön kan man umgås utan större åthävor och ceremonier, alla vet sin plats. Med mediabevakning blir det ju också en happening. Och ämbaret är ju gratis. Nya ämbaren är ju ganska fina, inte sant? Jag tror de flesta människor minns det första leksaksämbaret de fick som barn (Yess!).

Men var det rätt? tänkte jag.

–”Ja, nå det låter ju ganska trovärdigt, sade redaktören. Nå, tack nu! Jag återkommer om jag gör nånting av det här”.

Jag tror inte det skedde.

Avslutningsvis

I min avhandling har jag, med tanke på vad jag just talat om, lite motsägelsefullt nästan inte alls behandlat kärnen och behållarna. Utgående från ett bouppteckningsmaterial har jag undersökt hur redskap, verktyg och andra ägodelar som är kopplade till näringarna i ett kust- och skärgårdsområde i sydvästra Finland och Åland, skiljer sig i olika skärgårdsmiljöer. Men i sig själv innehåller avhandlingen stoff av olika art. Där finns källkritiska och metodiska resonemang kring kvalitativ och kvantitativ forskning, ekologiska teorier kring resursutnyttjande och i någon mån också berättelser kring uppteckningarnas tillkomst och persongalleri.

Om jag nu modulerar till en annan tonart och tar det i moll, så är bouppteckningarna ett källmaterial som i nästan alla fall handlar om döden. Bland de 315 uppteckningar jag använt finns många som beskriver mer eller mindre tragiska människöden och även uppteckningar där man ser att det vid bouppteckningstillfället förekommit split och gräl mellan arvingarna. Sådant är synligt vid en så kallad närläsning av materialet. Men i avhandlingens kvantitativa inslag, försvinner sådana detaljer. I allmänhet anses ”kvantifiering” av ett källmaterial innebära att detaljer går förlorade och information försvinner. Istället skapas en större mängd generaliserad information som kan jämföras.

Bouppteckningarnas tillkomst och personhistoriska människobeskrivningar har ofta en alldeles särskild betydelse då man undersöker sin egen släkt och bakgrund. Traditionellt har bouppteckningar också använts i släktforskning under långa tider. I det här forskningsmaterialet finns inga av mina personliga förmodrar eller -fäder, men ibland tycker jag att de öden som förmedlas via uppteckningarna resulterar i ett visst känslotillstånd hos forskaren också vid läsningen. Men det är ingenting i jämförelse med känslösvallet som man upplever kring den egna släktens öden.

En ofta berättad historia i min släkt är den om min farfars farfars olyckliga bror Johan, som hann uppleva en kort tid som bonde vid mitten av 1800-talet. Han gifte sig och flyttade som måg till

ett hemman i grannbyn. Ett par år senare dog hustrun i barnsäng tillsammans med barnet och han blev tvungen att flytta tillbaka till hembyn. Där dog han kort därefter. I bouppteckningen som rymms på en sida hittar man ”två omaka kaffekoppar” och man kan ju fantisera kring om han sparat dem från sin tid som gift bonde. Här stöter vi på minnesproblemet än en gång. Kontrollerar man fakta så visar det sig att Johan levde som backstugusittare i 17 år efter hustruns död. Men egentligen är det kanske inte alls fråga om ett minnesproblem i det här fallet. Snarast visar uteslutningen hur man ska *berätta* en historia. I varje fall fungerar den uppteckningen, och de flesta andra, som en behållare för historier som ingen kvantifiering kan följa.

Folkliga botemetoder mot tandvärk

Har du haft tandvärk någon gång? Då vet du att du kan lida så mycket att något måste göras åt saken. Orsaken till tandvärken är tandröta och den går inte om av sig själv. Idag söker vi oss till tandläkare senast vid ihållande värk. Tidigare var människor främst hänvisade till självhjälp och huskurer och helt botad blev man först då tanden avlägsnades. Tandrötan fick ett uppsving i mitten av 1800-talet på grund av större tillgång till kolhydratrik mat. Samtidigt var okunskapen om orsakerna till och preventionen kring rötan stor.

Tandläkaren Airi Pekkola har skrivit en doktorsavhandling¹ om folkliga botemetoder samt preventiva åtgärder mot tandvärk i ämnet folkloristik vid Helsingfors Universitet. Hon synar tidperioden 1750–2000 och hennes material (arkivmaterial, frågelistsvar, svar på tidningsupprop) kommer från Finland och Estland som hon använder som jämförelsegrund. Det folkloristiska arkivmaterialet kontrasterar hon mot läkarvetenskapliga skrifter från olika tider. Hon analyserar de former av magi som förekommer i botemetoder som fanns inom familjekretsen. Hennes centrala frågor är vilka botemetoder som användes och hur man såg på preventiva åtgärder. Samtidigt vill hon lyfta fram självhjälpen kring tandröta som en del av tandläkarvetenskapens historia.

Teoretisk avstamp tar Pekkola i medicinantropologen Arthur Kleinmans modell över sjukdomssystemet, vilket i sammanhanget innebär att hon placerar bot mot tandvärk/tandröta inom hans kategori *popular sector* där botemetoderna baserar sig på familjens och lokalsamhällets stöd och kunskap. Jag har i studien om huskurer mot förkylning (1993) använt mig av Kleinmans modell och föreslog

---

1 Pekkola, Airi 2016: *Hammasta särkee. Tutkimus hammassärlyn kansanomaisesta parantamisesta ja hammasmädän ehkäisystä Suomessa ja Virossa*. Helsinki: Helsingin Yliopisto. 258 s. <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/161912/HAMMASTA.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

då begreppet lekmannameicin som ett sätt att särskilja huskurer från den folkliga och den vetenskapliga sektorn. Botemetoder som kan kategoriseras inom lekmannameicin går ut på att man vänder sig till den vardagliga omgivningen och dess traditioner framom att närma sig en specialist av något slag. Det metodologiska grepp hon valt innebär att hon granskar de folkliga föreställningarna, värderingarna och aktörernas inverkan på bot av och prevention av tandröta. Analysen görs på ett mycket materialnära sätt som innebär närläsning och kategorisering av materialet. Eftersom Pekkola är tandläkare presenterar hon tandröta och tandvärk i en glädjande bred kontext. I avhandlingen presenterar hon också hur kunskapen om tandhygien växte fram.

Innan Pekkola går över till att presentera botemetoderna dröjer hon sig vid folkliga sjukdomsorsakerna och det magiska bruket i sammanhanget. Här anges både onda ögat och tandmaskar (som liknar tandnerven) som orsak. Den magiska boten innebar tankegångar dels enligt principen del-av-helhet, dels lika-för-lika. Även magiskt tänkande framkommer i praktiker såsom att inte se sig om, att använda sig av vatten från norr-rinnande bäck eller att läsa över det sjuka tre gånger.

Materialet presenteras med utgångspunkt i olika kategorier. Det handlar om att bota tandrötan genom att gräva fram tandmasken (som sades förorsaka rötan), samtidigt som det innebar att varet avlägsnades och tandvärken åtminstone tillfälligt lättade. Bortsättning av sjukdomen på en sticka (där stickan av olika material sattes in i ett träd) var en annan metod. Botemetoderna kunde också komma från naturen såsom brygder och omslag med örter av olika slag. Även bland annat sprit, tobak, tjära och koppning/åderlätning/iglar användes. Dessutom togs hjälp av apoteksprodukter, allt från nejlika till Hota-pulver som såldes på apotek ännu på 1980-talet. Det enda som verkligen hjälpte var att avlägsna tanden med tång. I det avsnitt där preventiva åtgärder beskrivs presenteras hur tandröta omtalas i läkarböcker från olika tider. Intressant är att idén om tandmasken ersätts under 1900-talets mitt med tandtrollet – sagan används som ett pedagogiskt medel för att få barn att hålla sina

tänder rena. Tandtrollen presenteras år 1927 i boken *Terveysstuja* [Hälsosagor]. Något senare lanserar den norska författaren Egnert boken om *Karius og Baktus* (1949).

Pekkola presenterar materialet med stor noggrannhet och genom tydliga kategorier. Med sin tandläkarbakgrund tolkar hon materialet dels ur ett rationellt perspektiv (om metoden kunde tänkas vara vetenskapligt effektiv), dels lyfter hon fram de magiska elementen enligt de två logikerna; del-av-helhet och lika-för-lika. Både rationella och magiska element förekommer i boten, ofta i kombination. Av erfarenhet visste folk att om man petade i en trasig tand med en pinne eller spik kunde varet frigöras och värken på så sätt lättas. Samtidigt uppfattades boten som mer effektiv om det fanns ett magiskt inslag i det hela genom att pinnen/spiken till exempel hade sitt ursprung i en likkista eller annan kontakt med döden. Hon visar också att en folklig uppfattning om en frisk tand är en icke-värkande tand, trots att en tandläkare eventuellt skulle ge diagnosen tandröta eller tandköttinflammation. Hon menar att detta är vanligt också idag eftersom en del människor besöker tandläkare endast då de har tandvärk. Orsaken till detta, menar hon, är att människor inte har en vetenskaplig inställning till sjukdom. Hon sammanfattar avhandlingen genom att konstatera att botemetoder mot tandröta är en del av familjeterapi och på så sätt ger information om mänskligt/folkligt beteende i sin tid. Pekkola framhåller att skillnaden mellan de estniska och finska botemetoderna är få (och materialet inte helt jämförbart). Däremot framhåller hon att användningen av tjära och stickor från likbräden är typiskt finska.

I analysen visar Pekkola på hur folklig erfarenhetsbaserad och magisk inställning till botemetoder kan relateras till ett vetenskapligt synsätt. Detta kunde dock ha problematiserats ytterligare till exempel genom en mer ingående användning av Arthur Kleinmans sjukdomssystem. Även begreppen rationellt/irrationellt samt huskur och familjeterapi kunde ha problematiserats ytterligare för att ge avhandlingen en tydligare teoretisk bas att stå på. Samtidigt är

avhandlingen ett intressant stycke kulturhistoria kring något så vardagligt som tandvård.

Lena Marander-Eklund

Jordnära – etnologiska reflektioner över ny nordisk mat

Intresset för mat är stort just nu i hela västvärlden. I antologin *Jordnära. Etnologiska reflektioner över ny nordisk mat*¹ från 2018 belyser sju forskare från hela Norden och Estland fenomenet ur etnologiskt-folkloristiskt perspektiv med avstamp i konceptet Ny nordisk mat. Redaktörer för boken är Yrsa Lindqvist och Susanne Österlund-Pötzsch, båda verksamma vid Svenska litteratursällskapet i Finland.

Ny nordisk mat grundar sig på ett manifest från 2004 som skapades av tolv framstående nordiska kockar med dansken Claus Meyer i spetsen.² Syftet med initiativet var att lyfta det nordiska köket och – i stil med slow food-rörelsen – framhålla lokala maträtter, råvaror och traditioner som ett slags motpol till den globala snabbmatkulturen. Manifestets vision var att skapa en nordisk gastronomi som skulle uttrycka ”den renhet, friskhet, enkelhet och etik som vi gärna vill förbinda med vår region”. Det nya nordiska köket skulle visa på de olika årstiderna och värna en hållbar produktion med avseende på såväl miljön som djurens välfärd. Genom att engagera så många människor som möjligt, från jordbrukare och livsmedelsproducenter till konsumenterna och köpmän, politiker och myndigheter ville rörelsen förändra den nordiska matkulturen i grunden.

---

1 *Jordnära. Etnologiska reflektioner över ny nordisk mat*. Yrsa Lindqvist & Susanne Österlund-Pötzsch (red.) Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2018.

2 ”Manifestet för Ny nordisk mat”. (online) <https://www.norden.org/sv/information/manifestet-ny-nordisk-mat> (15.4.2019)

När man tittar på den mattrend som har framträtt i kölvattnet av Ny nordisk mat framstår det som att Meyers vision åtminstone i viss utsträckning har blivit verklighet. Flera än någonsin intresserar sig för matens ursprung och kvalitet, direktförsäljning har blivit ett stort fenomen tack vare REKO-ringar och gårdsbutiker och i olika sammanhang betonas sambandet mellan mat, hälsa och miljö. Antologin *Jordnära* undersöker några aktuella fenomen som utgör delar av denna större övergripande trend. I sju artiklar och en inledning av redaktörerna får läsaren ta del av teman som på olika sätt diskuterar framställningar av och föreställningar om mat: Ester Bardone studerar hur man förhållit sig till vilda bär och bärplockning genom tiderna i Estland. Jón Thor Péturssons artikel analyserar produktionen av kulturarv i relation till lokal mat på Island. Yrsa Lindqvist undersöker hur mat som livsstil kommuniceras genom bilder i en Martha-broschyr om lokala matproducenter i Svenskfinland. Hanne Pico Larsen utforskar *terroir* eller platsens betydelse för en produkt genom berättelser om insamlingen av ingredienser och den kreativa process som leder fram till en maträtt. Smak, status och *fine dining* är i fokus i Anna Burstedts studie av svenska restaurangguider från slutet av 1980-talet och framåt. Connie Reksten visar hur en region görs "ätbar" och därigenom betydelsefull i sin analys av Bergen Matfestival i Norge och avslutningsvis undersöker Susanne Österlund-Pöttsch "jordnärlighet" eller kvaliteten av att vara jordnära i samband med den årliga skördefesten på Åland.

Bland de begrepp som förekommer genomgående i antologin finns naturen, det vilda, äkthet, renhet, det ekologiska och det närproducerade. Även plats kan sägas vara ett implicit analytiskt begrepp i flera av bokens artiklar. Det teoretiska förefaller ändå vara något nedtonat, kanske med tanke på att ett syfte med boken är att föra ut etnografisk forskning om mat på ett mera lättillgängligt sätt. Detta får mig dock att undra över vilken den tilltänkta målgruppen är – riktar den sig i första hand till studenter och doktorander eller är tanken att den också ska tilltala en (mat)intresserad allmänhet? Jag undrar om den i så fall når sin målgrupp, även om boken är välskriven och förhållandevis lättläst. Bokens innehåll är utan tve-

kan kulturvetenskapligt, medan dess format och visuella layout för mina tankar till mera populära framställningar om mat och livsstil. Den är med andra ord i en bemärkelse också en del av den genre som den handlar om och studerar. Personligen fann jag den värdefull genom att flera av de teman som behandlas tangerar min egen forskning om självhushållning, även om jag ibland hade velat se mera av det samhällskritiska perspektivet med tanke på att verksamheten som forskarna intresserar sig för ingår i en diskurs av motstånd mot globalisering och skräpmatkultur. Sammantaget är *Jordnära* dock intressant läsning och håller en hög kvalitet, och boken har välförtjänt blivit tilldelad priset Årets Svenska Måltidslitteratur 2018 i kategorin ”Doktorsavhandlingar och vetenskapliga publikationer” av Måltidsakademiens biblioteksstiftelse i Sverige.

Andreas Backa

Folklore from fiction

Jakob Löfgren has studied Terry Pratchett fandom in one specific case: the festival of Hogswatch celebration in Wincanton, Somerset, England.¹ His research material was collected by participant observation, and in his study he is using the methods of folkloristics and fandom studies. The thesis includes four articles and a theoretical chapter.

Sir Terry Pratchett (1948–2015) was an English author, who is best known for his humorous Discworld books. One of these books is *Hogfather* (1996). In this book, the characters celebrate Hogswatch in Discworld. This festival is quite similar to our Christmas, but there are differences, e.g. the Hogfather comes in a sledge drawn by wild boars instead of reindeers. In the book *Hogfather*, an assassin stops the real Hogfather from doing his job. Because it is important

---

1 Jakob Löfgren: *...and Death proclaimed 'HAPPY HOGSWATCH TO ALL, AND TO ALL A GOOD NIGHT'*. *Intertext and Folklore in Discworld-fandom*. Åbo Akademi 2018. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-12-3638-9>

to save the belief in the Hogfather, Death comes in place of him. What is happening to real Hogfather, this is investigated by Susan, Death's granddaughter.

Wincanton is a small town with 5000 inhabitants in South-West England. A Discworld emporium was opened there in 2000, and after that many Terry Pratchett fans noticed the town worth visiting. In 2009 many roads of the town were retitled with names from Ankh-Morpork, the most famous town of Pratchett's Discworld. The celebration of the Hogswatch takes place every year in November.

Jakob Löfgren collected his research material by participant observation in Wincanton. He visited Hogswatch festival several times during 2010–2014, and he diligently made field notes of each trip. He outlined some themes for each visit beforehand, and these themes guided the observations. The themes were intertextuality, trade, costuming, carnivalism and gender, as well as change. These were all interesting themes to be documented, but, as Löfgren points out, risked leaving out something he didn't initially have in mind at the beginning.

The field reports are interesting and vivid; very nice to read. In his own words the field work was "immersing oneself as a researcher in the field and thus closing a gap between field and researcher." In Wincanton, he was both a researcher and a fan; and he reflects on this double role carefully.

The thesis includes four articles. *Death and a pickled onion* is about intertextual practices in celebrating Hogswatch. *Thank you so much for keeping all of all in the Emporium gainfully employed* examines the relationship between fans and merchants in the Hogswatch celebration. *It's a good job nobody mentioned hedgehogs* deals with the narratives used in fandom bringing Discworld to life. The fourth article, *The scythe is the bit that I actually made*, is published only in the dissertation. It examines costumes and handicraft as a kind of folk art.

When dealing with fandom, Löfgren uses Henry Jenkins' studies, which are classic. He considers earlier fandom studies quite well, but I wonder about the lack of references to domestic studies. In Finland, fandom studies have been done at least twenty years, but there is no reference to them, not even to Irma Hirsjärvi's dissertation. The other important concept is intertextuality. Löfgren has written a good chapter about intertext; and in this case, he pays attention to the use of intertextuality among folklorists in Finland, too. He also defines folklore, and brings up conversations about 'fa-kelore' and 'folk'.

Löfgren's thesis is a well-documented ethnographical study. Löfgren describes the carnivalistic celebration of Hogswatch; that is, how fans use and interpret the texts of Terry Pratchett to make the Discworld real for a while. Generally, earlier studies have considered how folklore is used in literature or how folklore becomes literature. In his study, Löfgren shows, how a literal source – in this case a book of Terry Pratchett – produce new folklore. This is an interesting and important topic.

Merja Leppälahti

Bouppteckningar och föremålskultur i Åbolands skärgård

Vid fakulteten för humaniora, psykologi och teologi vid Åbo Akademi har fil. lic. Niklas Huldén disputerat i nordisk etnologi.¹ Som titeln och sidomfånget anger behandlar han sorgfälligt föremålskulturen i Åbolands skärgård under två sekel. Utgångspunkten är ett bland etnologer välbekant men numera lite bortglömt källmaterial: bouppteckningar.

---

1 Niklas Huldén: *Kustbor och det materiella arvet. Upptecknad egendom som indikator för kulturell anpassning i sydvästra Finlands skärgård 1700–1900*. Åbo Akademi förlag – Åbo Akademi University Press, Åbo 2018. 498 (+ 4) s., ill. English Summary. ISBN 978-951-765-899-7.

I avhandlingen undersöks arvsflöden av föremålspopulationer som leder till en helhetsbild av hur saker och ting ska vara, baserad både på lagstiftning och på lokala uppfattningar om det betydelsefulla och förändringar över tid. Människornas liv speglas genom den materiella världen, men *inte* dess idémässiga innehåll eller t.ex. agens. Föremålen betraktas i stället som indikatorer för anpassade överlevnadsstrategier. Det förutsätts att föremålen verkligen har blivit använda. Deras antal och värdering, eller särredovisning under skilda rubriker, antas motsvara den relativa betydelsen för dess ägare, och dessa ställningstaganden landar i avhandlingens två huvudsyften: 1. Kan huvudnäringar eller binäringar urskiljas genom den materiella kulturen i olika skärgårdsområden, och 2. Hur förändras denna mellan 1700- och 1800-talet. Kulturekologisk teori används för att förklara varför vissa föremål redovisas och andra inte och leder vidare till ytterligare syften eller delmål: 3. Bouppteckningar som källa och dess möjligheter för att belysa huvudfrågorna, samt i någon mån 4. Hur bouppteckningarna speglar samhällets mer generella organisatoriska utveckling.

Författarens utgångspunkt har varit projektet ”Miljö i förändring – samhälle i förändring” som initierades i början av 1990-talet, och det har styrts valet både av tidsperiod och geografi. Förhållanden under 1700- och 1800-talet studeras genom en rät linje, från Virmoviken i norr ut till åländska Kökar. I underlaget ingår 315 bouppteckningar från 15 nuvarande kommuner i skärgårdens ”längszoner”, som på samma gång är folkligt förankrade och vetenskapligt etablerade, men med tillägg av en ”kustzon”. Hela området kan sägas ha varit socialt sett relativt homogent, med få arvingar (dvs. med lägre nativitet än på fastlandet) och med relativt få uttalat fattiga. Människors näringsinriktning låg här främst på boskapsskötsel och fiske. In på 1800-talet ökade befolkningen genom inflyttning till tidigare obebodda områden och det resulterade i en starkare betoning av fisket. Ett i vissa avseenden homogent undersökningsområde verkar vara en förutsättning för möjligheterna att kunna särskilja drag som har att göra med människornas kulturekologiska anpassning till de naturliga förutsättningarna, för att kunna skilja

dem från ekonomiska, demografiska eller andra faktorer som har att göra med social klass etc.

Forskningsläget refereras av författaren främst med utgångspunkt i avhandlingens metodiska syftesformulering, dvs. det berör främst tidigare undersökningar som till väsentliga delar bygger på bouppteckningar. En översiktlig sammanfattning av tidigare föremålsforskning kunde eventuellt ha varit befogad, låt vara att de refererade arbetena givetvis i hög grad rör sig just om olika sorters föremålsundersökningar. Det finns nämligen en viss polemik i avhandlingen mot den äldre föremålsforskningen i det avseendet att dess terminologi blivit alltför abstrakt och förenklad i jämförelse med verklighetens mångfald. Detta söker författaren motverka genom ”närläsning” av bouppteckningarna med källkritisk blick. Även om den tillämpade källkritiken varierar i avhandlingen anses den nå kongruens genom en iterativ behandling av källmaterialets redovisning av föremål, som inkluderar en komplexitet för att undvika grova förenklingar av orsakssammanhang och geografiska eller kronologiska skillnader. Här ger författaren flera goda exempel med mycket välgrundad argumentation.

Avhandlingen är till sitt tema kulturekologisk (ecological anthropology, Hardesty 1977; Moran 2000). Miljön som förklaringsfaktor figurerar i tre olika tappningar, som i en fallande skala värderar just denna: 1. Miljödeterminism, 2. Possibilism, 3. Interaktionism. Men när vi kommer till avhandlingens resultat verkar det vara så att naturen förvisso anses ge förutsättningar för olika näringsfång, men den förklarar inte förändringsprocesserna eftersom den fysiska miljön inte förändras på så kort tid som undersökningen avser. Det är i stället ”samhälleliga anknytningspunkter”, som till exempel organisatorisk anpassning med delägande sambruk i fisket, väderkvarnar etc. som är mer avgörande. Egentligen talar författaren mer om framväxten av institutioner (regelverk på olika nivåer) och av marknader, men detta teoretiseras inte. Detta verkar en aning motsägelsefullt i förhållande till avhandlingens inledning där det talas om att utifrån Julian Stewards omdebatterade idéer om kulturell förändring (1955) så ska här tillämpas en kulturekologisk teori som

undviker ett deterministiskt synsätt genom att leta efter den ”kulturella kärnan”, eller samspelet mellan redskap och teknik och miljö för människors överlevnadsförmåga, och som förklarar kulturell förändring genom att kulturen påverkar miljön, vilket med andra ord innebär ett närmande mellan antropologi och biologi.

Ett centralt mål med avhandlingen är även att bidra till metodutveckling. Bärande element är komparation – tid och rum – och huruvida den erhållna bilden stämmer överens med andra redan gjorda undersökningar och inte minst en genomsyrande källkritik. Givetvis är det helt i sin ordning att undersöka förhållanden som avser den direkt refererade empirin i bouppteckningarna, dvs. arvsflöden, i det här fallet avseende föremålen. Dock vill jag nog våga påstå att det håller på att ske ett sorts paradigmskifte i hur forskare använder information i bouppteckningar, speciellt på det finanshistoriska forskningsfältet, genom att i stället skapa estimat av den levande befolkningens förhållanden och därefter genomföra analyserna på en abstrakt nivå ovanför den direkt empiriska.

Till de metodiska delarna i avhandlingen hör också bouppteckningarnas spegling av samhällets förändringar som en del av moderniseringen och framväxten av ett administrativt mer effektivt samhälle, och bouppteckningar som en form av ritual i detta sammanhang samt hur denna förändras över tid. Till den övergripande kontexten här uppfattar jag övergången från den förhärskande synen på ”det begränsade goda” (Foster 1965) i ett traditionellt samhälle, som betonar rättvisekrav inom ramen för en bonderationalitet men som inte utgör något motstånd mot förnyelse i sig. Denna står i kontrast mot upplysningstidens strävanden, där ny teknik ställs mot beprövade metoder (som medför ett risktagande). Det finns med andra ord en begriplig kontinuitet i diskontinuiteten. Författaren kommer dock till slutsatsen att ”det begränsade goda” inte speglas så tydligt genom bouppteckningarna.

När det gäller avhandlingens huvudsakliga resultat förefaller dessa möjligen vara en smula givna eller inte så hemskt överraskande, dvs. att det fanns en diversifiering av olika näringar för att klara

naturliga variationer i skördeutfall, fiskfångster etc., med en klarare inriktning mot jordbruket som blir svagare ju längre ut från fastlandet man rör sig, medan fisket blir viktigare ju längre ut i skärgården man kommer. Detta baserar sig på 151 bouppteckningar som inte anses lida av någon åldersbias, utan främst representerar ”aktiva” bondehushåll, och på litteraturen som stödjer bilden av att jordbruket blev viktigare där jordbruket var möjligt. Avhandlingen är icke desto mindre ett synnerligen förtjänstfullt och väl genomfört arbete som förtjänar uppmärksamhet både bland dem som intresserar sig för skärgårdsbefolkningens levnadsvillkor i förgången tid, och bland dem som idag arbetar med bouppteckningar alldeles oavsett forskningsfält.

Läsaren av Niklas Huldéns doktorsavhandling kommer att finna många värdefulla resonemang, till exempel om en studies konkreta uppläggning, användbara för andra som funderar kring motsvarande problem, såsom mättnadsprincipen (avtagande marginalavkastning) som styr behovet av omfång på underlaget. Hanteringen av underlaget beskrivs noggrant och speglar på sitt sätt teknikutvecklingen under avhandlingsarbetets gång. Bibehållna ”byggställningar” genom författarens transparenta analyser belyser svårigheterna med tolkningar av bouppteckningarnas innehåll och nyanserar erhållna kvantitativa resultat. Detta förefaller både metodiskt motiverat och värdefullt. Reflektioner om kvalitet kontra kvalitet är intressanta och motiverar den innovativa och pedagogiska redovisningen av medelvärden i avhandlingen.

En stor del av livet i skärgården skildras *inte* i bouppteckningarna konstaterar författaren och det illustrerar hans medvetna begränsning till ett enda källmaterial, arbetets ”monolitiska” karaktär, i motsats till dess tillämpade metodpluralism med en konsekvent forskningsattityd. Författaren resonerar till sist kring begreppet ekologi, men föredrar hellre ”ekonomiskt förutseende” eller ”rationalitet” – eller varför inte ”hållbar utveckling” för att knyta an till dagens politiska problem även om det är en tautologi, ty om en utveckling inte är hållbar så är det väl knappast frågan om någon utveckling?

Som så ofta står den humanistiska forskaren inför två avgörande val: mellan tillgången till rikliga data eller möjligheten till generaliseringar. Här har också författaren till denna avhandling befunnit sig. De synnerligen utförliga metodiska resonemangen genom hela texten innehåller iakttagelser och reflektioner av ovanlig styrka, vilka rimligen borde uppmärksammas av alla dem som numera håller på med någon form av forskning baserad på bouppteckningar (i den utsträckning de läser svenska). Författaren har haft åtskilliga möjligheter till eftertanke, han har erhållit kvalificerade kommentarer under resans gång och har därtill språkligt hunnit formulera sig mycket väl.

Med sin avhandling har Niklas Huldén kunnat presentera ny gedigen kunskap med delvis innovativa grepp, som förhoppningsvis kommer att utgöra grunden till ett förnyat akademiskt intresse för föremålsforskning baserad på bouppteckningar även inom etnologämnet. Undersökningens terminologi och teoretiska ansatser är goda, även om de inte är fullt synliga genom hela avhandlingen. Den konsekventa forskningsattityden måste räknas till arbetets främsta förtjänster. Materialkännedomen och den likaledes konsekvent tillämpade källkritiska behandlingen av detta lämnar endast få saker i övrigt att önska. Författaren visar upp en sammanhållen om än komplicerad helhet med tydlig argumentation. Niklas Huldén uppvisar kritiskt tänkande, originalitet och självständighet, inte minst genom att avstå från de idag mer förhärskande angreppssätten inom den akademiska föremålsforskningen, på grund av det valda källmaterialets begränsade möjligheter att svara upp emot dessa. Han har därigenom visat att alla de klassiska forskningsfrågorna ännu inte har blivit fullt uttömda. Det finns hopp för framtidens forskare.

Anders Perlinge

Minoriteter i trängda situationer

Anna-Liisa Kuczinskys doktorsavhandling *Minoritetsgrupper och möten i trängda situationer*¹ utgör ett välkommet kunskapstillskott i forskningen om hur "icke synbara" minoritetsgrupper formar språklig och etnisk identitet. Avhandlingen bygger på tre fallstudier, den första om svenskspråkiga i Nystad, den andra om den finskspråkiga minoriteten på Åland och den tredje om polsk-finska familjer i Åboregionen. Sammanläggningsavhandlingen består utöver kappan av fem publicerade artiklar, en om Nystad, två om Åland samt två om de polsk-finska familjerna. Det empiriska materialet utgörs av sjuttiosju semi-strukturerade intervjuer till vilka Kuczinsky ställer samma forskningsfrågor, om hur de intervjuades identifikationer med respektive tillhörighet symboliseras, manifesteras och förändras. Metoden resulterar i multi-situerad kunskap, det vill säga när resultaten från respektive kontext sätts i relation till varandra, framträder både återkommande och specifika mönster. Detta är en av avhandlingens främsta styrkor.

Kuczinskys avhandling är välskriven med noggranna empiriska redogörelser och analyser. Syftet uppnås, hon visar hur de intervjuades tillhörigheter symboliseras, manifesteras, förhandlas och förändras. Det som saknas är övergripande tolkningar och svar på frågan varför människor i trängda situationer upprätthåller och tyr sig till vissa identitetsmarkörer, men inte andra. Varför ger de upp sådant som de upplever som grundläggande, drag som kanske är på väg att försvinna? Varför låter de sig assimileras utan motstånd? Jag hade gärna sett sådana försök till övergripande resonemang, vilka utgör klassiska antropologiska och etnologiska frågor som ställts över lång tid och fortfarande är brinnande aktuella.

---

1 *Minoritetsgrupper och möten i trängda situationer. Identifikationer och kulturell gemenskap.* Doktorsavhandling av Anna-Liisa Kuczynski, 2017, Nordisk etnologi vid Åbo Akademi.

Anledningen till att så här i början påpeka vad som inte finns med i avhandlingen är att lyfta fram de styrkor och den fina potential för övergripande resultat som åtminstone två av delstudierna bär på. Även om Kucziskys studier först och främst är synkrona, analyserar hon det nutida i en ambitiös historisk kontext. Hon spårar samband tillbaka i tiden genom att relatera till politisk utveckling, till demografiska och ekonomiska förändringar, såväl lokalt som nationellt. Hon visar på omständigheter som kom att påverka livet i Nystad och på Åland, samt andra faktorer som format identiteter och utvecklat grupperns positioneringar över tid. Utifrån Kuczinskys diakrona kontextualisering blir det uppenbart hur historiskt situerade de intervjuades identitetsformer är.

I Nystad har andelen svenskspråkiga invånare minskat under en lång tidsperiod. Under mer än etthundra år har minoriteten steg för steg förlorat sin ledande position och inflytandet över centrala institutioner som skola, tidningsmedier, bibliotek och den politiska styrningen. Idag återstår det några fåtal familjer i en stad som domineras helt av den finskspråkiga befolkningen. Även de svenskspråkiga minoritetsmedlemmarna använder finskan som standardspråk i vardagslivet. För att övergå till Åland, så visar den historiska kontexten hur finskspråkiga personers lägre sociala status och marginalisering visavi svenskspråkiga är en produkt av historiska relationer över lång tid. De finskspråkiga minoritetsmedlemmarna manifesterade sin finskspråkighet ytterst försiktigt och måttligt. Återkommande försök att organisera egna institutioner och stärka finskspråkig gemenskap har motarbetats såväl historiskt som i det nutida samhället. Kuczinsky visar här bland annat hur den geopolitiska historiska kontexten kom att påverka formerandet av åländsk autonomi och framväxten av åländsk identitet, intimt förknippad med det svenska språket. De finskspråkiga på Åland underkommunicerade men odlade samtidigt sin finskhet genom att lyssna på finsk radio, titta på finska teveprogram samt läsa finskspråkiga böcker och tidningar. Allt detta skedde dock i det privata. Identifikationen skedde också genom translokala kontakter med släktingar och vänner samt via minnen och föremål knutna till

specifika platser på det finska fastlandet. Delstudierna om Åland och Nystad ger många bidrag till helhetsbilden av hur identitetsformering går till bland trängda minoriteter, även om Kuczinsky själv aldrig tar det här sista steget.

Den tredje delstudien, om de polsk-finska familjerna, är dock inte helt kompatibel med de övriga två. Den har en annan ontologi grundad i en interkulturell tolkningsram, hur människor är produkter av sina kulturella ursprung. Utifrån det interkulturella perspektivet ställs frågan om hur de intervjuade förhåller sig till sina polska respektive finska kulturer. En följdfråga är vad som händer när dessa kulturella tillhörigheter inte passar ihop och hur de polsk-finska familjerna måste förhandla om vardagens realiteter. Den historiska kontext som tecknas är influerad av den kulturellrelativistiska tolkningsramen, med betoning på skillnader och motsatser mellan den polska och finska historiska utvecklingen. Avhandlingens övergripande forskningsfrågor blir svårbesvarade när kontexten är så pass kulturaliserad och saknar en tillräckligt stark ”sociologisk” dimension. Studien om de polsk-svenska familjerna är dock intressant på många sätt, men bidrar med andra slags resultatenheter än vad undersökningarna från Nystad och Åland gör.

Kuczinskys teoretiska bygge handlar om identitetsformering och tillhörighet, hur identifikationer sker situationellt och relationellt mellan grupper. Denna teoretiska ansats används konsekvent i de två första studierna, som visar hur de intervjuades val att identifiera sig själva är produkter av historiska och nutida maktrelationer och interaktioner. Valen att smälta in i hegemoniska lokala kulturer framträder som mer eller mindre rationella. I Nystad är de svenskspråkiga familjerna så pass få, med begränsade möjligheter att etablera institutioner och mobilisera starka nätverk. I offentligheten finns det få platser och tillfällen där det svenska språket kan användas. De intervjuade hade utvecklat en reflexiv känslighet över när svenskan kunde talas offentligt och när man borde undvika att göra det, beroende på vilka människor som fanns i omgivningen.

Mina associationsbanor går tillbaka till 1960-talet och antropologen Harald Eidheims studie om kustersamer i Norge. Den samiska befolkningen undvek att tala samiska offentligt och bytte till norska när de var inom hörhåll för ortsbor ur den norska majoritetsbefolkningen. Likt i Eidheims studie praktiserade de svenskspråkiga i Nystad sitt modersmål i det privata, inom familjerna. Men skillnaden mellan de två fallen är Eidheims fokus på sociala situationer och interaktionen mellan de två befolkningsgrupperna, där samerna blev stigmatiserade och marginaliserade. Kuczinskys material är baserat på intervjuer och saknar tillräcklig information om vardagsinteraktion och sociala relationer. Intervjuerna är välstrukturerade men framstår som väl formella med alltför stor distans mellan intervjuare och intervjuade.

Och skillnaden i förhållande till Eidheims studie är förstås att den svenskspråkiga minoriteten inte är stigmatiserad och har en mycket starkare position i det lokala samhället i jämförelse med samernas ställning i det lilla kustsamhället. Samtidigt finner jag den här typen av relationer som det mest intressanta med Kuczinskys avhandling, hur integrerade grupper ändå blir trängda i förhållande till dominerande grupper. Det ger en bild av hur integration är något som är beroende av både inkluderande och exkluderande krafter, och lyfter fram hur starka dominerande institutioner påverkar människors vardagsliv.

Kuczinsky försöker att lyfta fram dessa komplexa inkluderings- och exkluderingsprocesser till och från i avhandlingen. Hon lyckas som bäst när hon framhåller hur exkludering är något grundläggande hos funktionellt differentierade moderna samhällen, utifrån filosofen Antoon Braeckman. Medan fullständig inkludering var möjlig att uppnå i det förmoderna samhället, kan inkludering endast uppnås delvis i det moderna och postmoderna samhället, hävdar Kuczinsky. Till stöd för den tanken nämner hon hur de senare präglas av komplexitet vad gäller funktionella domäner såsom ekonomi, politik, utbildning och medier. Även om de flesta människor har tillgång till dessa domäner, kan de inte bli helt inkluderade i alla. Utgångspunkten för Kuczinskys analys är exkludering som

grundtillstånd, med fokus på det som möjliggör respektive hindrar människor från att bli inkluderade, beroende på tillhörigheter till olika sociala grupper och kategorier. Den här ontologin belyser hur finskspråkiga på Åland inte har samma möjligheter att bli lika inkluderade inom vissa domäner som de svenskspråkiga. Exkludering är inte nödvändigtvis ett resultat av att ha blivit utträngd från dessa domäner, utan snarare en effekt av det som hindrar en från att bli inkluderad, från att få tillträde. Kanske låter detta resonemang enkelt och självklart, men inte desto mindre har det stor betydelse för vilka analyserande frågor som ställs: Vilka kategoritillhörigheter och andra särskiljande drag bjuder in dig in till samhällets centrala och begärliga domäner? Vilka sociala kategoriseringar gör dig till en av dem som generellt är exkluderade?

Kuczinskys bidrag till forskningsfältet ligger inte i hennes teoretiska perspektiv och metoder. Dessa ingår i standarduppsättningen när det gäller studier av grupperns identitetsformering. Fältmetoden med semistrukturerade intervjuer följer också etnologins huvudfåra. Ett problem med intervjuerna är att de endast hanteras som källor eller fakta och inte som narrativ som subtilt lyfter fram hur de intervjuade upplevde sig positionerade och hur de önskade att framställa sig själva och bli positionerade.

Förutom dessa kritiska kommentarer finner jag avhandlingen mycket intressant och som ett resultat av god och nyfiken forskning. Den har ett klart språk, tydliga diskussioner och tolkningar. Kuczynski underbygger sina resultat med rediga beskrivningar från fältet och logiska tolkningskedjor. Hon är transparent och resultatet korresponderar väl mot vad som framkommer om fältet. Det gör hennes resultat övertygande och avhandlingen till ett fint bidrag till forskningsfältet.

Oscar Pripp

Flyktiga möten – fågelskådning, epistemisk gemenskap och icke-mänsklig karisma

Det var med viss bävan jag började läsa Elin Lundquists avhandling *Flyktiga möten. Fågelskådning, epistemisk gemenskap och icke-mänsklig karisma*¹ på grund av underrubriken med dess antydning till teoretisk slagsida. Samtidigt lockades jag av den, eftersom jag hade förhoppningar om att en praktik som jag inte tidigare ägnat så mycket uppmärksamhet åt – fågelskådning – skulle öppnas för mig genom nya och spännande infallsvinklar. Jag började med det avslutande kapitlet, som bär spår av att ha tillkommit i snabbaste laget, och insåg att jag faktiskt måste börja från början för att förstå – detta var inte något man fort kunde bilda sig en uppfattning om.

Övergripande teori kommer från det posthumanistiska fältet där Lundquist utgående från aktörnätverksteorin vill ”visa hur fåglarna spelar en aktiv roll i att forma hur människorna interagerar med dem” (s. 9). Begreppet icke-mänsklig karisma används för att analysera resonansen som fåglarna skapar i mötet med människor, i det här fallet fågelskådare. Hon utgår från Jamie Lorimers *Wildlife in the anthropocene. Conservation and nature* (2015) som har gjort en åtskillnad mellan ekologisk och affektiv karisma, för att särskilt fokusera på det senare. Affektiv karisma spjälks vidare upp i estetisk karisma när fåglar omnämns som ” snygga ” eller ”fula ” och i kroppslig karisma som emanerar i känslor som framkallas hos människor i kontakt med fåglarna. Det kan då handla exempelvis om igenkännandets glädje (jouissance) över att man klarat av att identifiera en viss art eller om berättelser om särskilt omvälvande möten (epifanier) med fåglar, som kanske utgjorde startskottet för människans fortsatta fågelintresse.

---

1 *Flyktiga möten. Fågelskådning, epistemisk gemenskap och icke-mänsklig karisma*, doktorsavhandling av Elin Lundquist vid Stockholms universitet, 2018.

Lundquist använder begreppet epistemisk gemenskap för att analysera hur kunskaper och förhållningssätt etableras och erkänns i fågelskådning. Epistemisk gemenskap betecknar en grupp som delar uppfattningar om framställande av kunskap, och har tidigare använts som en beteckning för vetenskapliga eller professionella nätverk, men används av Lundquist för en fritidssysselsättning som organiseras kring vetenskapslika nätverk där uppgifter om fåglar bedöms på en rad olika sätt. Med hjälp av begreppet vill hon synliggöra hur fågelskådare lär sig och formar normativa sätt att varsebli och förhålla sig till fåglar. Det handlar då om det till synes självklara syftet att lära sig mer om fåglar, men också om vad det är man ska lära sig, hur man ska lära sig mer – med andra ord, rätt sätt att bedriva fågelskådning. Ett exempel är fågelskådares utrustning. Här lyfter Lundquist fram det tekniska hjälpmedlet tubkikare som kan ses som en förlängning av den mänskliga kroppen och som numera gör det möjligt att artbestämma fåglar som flyger på långt håll. Förr skulle dessa enbart ha förblivit ”horisontankor” – en beteckning på fåglar som inte kunde artbestämmas på långt håll.

Det är med sann glädje jag läser om den teoretiska apparaturen som Lundquist ställer upp, och med samma känsla som jag konstaterar att den genomsyrar avhandlingen i sin helhet utan att det någonstans skulle bli tungrott eller kännas konstlat och påklistrat. Lundquists avhandling kan tjäna som modell för en bra och tydlig avhandlingsstruktur, för hur material, metod och teori borde samverka och för hur man som skribent bör se till att hålla läsaren lagom mycket i handen. Utöver allt detta ger avhandlingen en uttömmande förståelse för praktiken fågelskådning – från bössa till mobilapplikationer och digitala kameror. Och en introduktion i specialtermer och jargong.

De etiska avvägningar som Lundquist redogör för – och som återfinns i flera avsnitt än den som rubricerats ”Etiska överväganden” – finner jag särskilt relevant. Hon använder sig av flera materialkategorier, däribland personliga intervjuer och inlägg i slutna grupper på Facebook, och Lundquists sätt att förhålla sig till de människor som utgör underlag för hennes forskning visar på mogna och in-

siktsfulla överväganden. Hon delger läsaren sin egen position i relation till fågelskådning (hennes pappa är aktiv fågelskådare) och reflekterar över vad hennes delvisa emiska perspektiv har för konsekvenser dels för skapandet av forskningsmaterialet, dels för analysen av det. Vidare för hon genomgående ett resonemang kring sitt forskarjags närvaro i fältet i de analyserande kapitlen, vilket tillför avhandlingen ett reflexivt djup som ytterligare fördjupar förståelsen av det fenomen hon studerar.

Lundquist lotsar läsaren genom sin avhandling genom kapitelsammanfattningar och återkopplingar till sina huvudsakliga frågeställningar om hur kunskap produceras och erkänns, samt människans relation till andra djur och det som har kommit att kallas för natur genom analys av fågelskådning. Den välstrukturerade formen gör det enkelt för läsaren att gå tillbaka till bärande element i avhandlingen. Man kan visserligen tycka att det är trist med rubriker som så tydligt annonserar sitt innehåll utgående från en avhandlings byggstenar som ”Syfte & frågeställningar”, ”Teoretiska perspektiv” eller ”Metod & material”, men för ett introducerande avsnitt i en bok som är skriven inom genren doktorsavhandling skapar de en ordning som underlättar för läsaren att snabbt ta till sig ett rätt omfattande teoretiskt ramverk. Jag läste – förstås – med pennan i hand, och fann mig göra anteckning på anteckning över litteratur som jag gärna själv vill ta del av.

Sofie Strandén-Backa

Poikatutkimus – ett pojkforskningsmanifest

Att *Poikatutkimus*¹ är en gedigen genomgång av hur pojkforskningsfältet i Finland ser ut idag, bör det inte råda några tvivel om. Antologin som kom ut på Vastapaino 2018, är ett manifest över

---

1 Kivijärvi, Antti, Huuki, Tuija & Lunabba, Harry (red.): *Poikatutkimus*. Tamperre: Vastapaino 2018.

finländsk forskning inom studiet av pojkar, pojkskap och maskulinitetsproblematik.

Antologin samlar ett tjugotal skribenter från olika vetenskapliga discipliner och visar på den forskning som gjorts kring frågor rörande pojkar och unga män i Finland. Antologin är indelad i fyra kapitel eller teman: (1) Pojkar i tiden (fin. *Pojat ajassa*), (2) Pojkar i skolan (fin. *Pojat ja koulu*), (3) Pojkars sårbarhet (fin. *Pojat, haavoittuvuus ja haavoittavuus*) och (4) Pojkar i samhället (fin. *Pojat yhteisössä*). Antologin visar på att det finns en (viss) bredd inom pojkskapsforskningen i Finland inom ämnen som antologin behandlar, det vill säga historia, pedagogik, utvecklings-psykologi och sociologi. Gott så.

Artiklarna i framförallt det historiska kapitlet 'Pojkar i tiden' är bra läsning lika så kapitlet 'Pojkar i samhället', för alla läsare som är intresserade av att få en uppfattning om finska pojkskars situation ur ett (kultur)historiskt perspektiv. Framförallt vill jag lyfta fram Lauri Julkunens bidrag om 1920-talets debatt om pojkar och Ville Pöysäs bidrag *Syrjäkylien pojat – Kaveruus ja kilometrejä* (ung. Obyggdendens pojkar – Vänskap och kilometer), som högst relevanta för ämnesområdena folkloristik och etnologi. Det förstnämnda bidraget är en bra genomgång av 1920-talets 'pojkskapskris', såsom den behandlades i den finska samhällsapparaten. Det sistnämnda då det ger läsaren en inblick i landsbygdspojkskaps vardag och kulturella uttryck. Båda bidragen bygger på och använder sig av etnografiskt material, vilket ytterligare bidrar till att de är av intresse för en folkloristisk/etnologisk läsekrets.

Med det sagt, uppfattar jag att bokens teman visar på en avsaknad av ett kulturvetenskapligt angreppssätt inom pojkforskningen i Finland. Både den kulturanalytiska/etnografiska analysen av pojkskapets vardag och (kanske framförallt) den litteratur- och konstvetenskapliga forskningstraditionen, är inte representerade i antologin. I den mån man kan tala om 'pojkskars kultur' och kulturella uttryck i media, litteratur och konst riktad till pojkar behandlas inte. Detta visar på att forskning kring pojkskap i Finland främst

är en angelägenhet för en mer sociologiskt, pedagogisk eller psykologisk inriktad granskning. Det ska påpekas att detta inte är en medveten avgränsning från redaktörernas sida, som i sin inbjudan att skriva för antologin gick ut brett och försökte samla en så vid skara vetenskapliga discipliner som möjligt. Ändå uppfattar jag en avsaknad av en bredare kulturvetenskaplig ansats.

Detta märks också i antologins bidrag, i vilka våld och maskulinitet (Tuija Huukis bidrag och Jenni Raitanens bidrag), läsvårigheter, skolval och resultat (de tre bidrag som utgör 'Pojkar i skolan'), är talande exempel. Huukis bidrag "Pojat ja (väki)valta kolmen metodologisen lähestymistavan valossa" (ung. 'Pojkar och (vålds) makt ur tre metodologiska angreppssätt') analyserar en situation inom förskolan i vilken tre pojkar jagar en flicka på skolgården, utifrån perspektiven av aggressivitets- och mobbningsforskning, poststrukturell feministisk maktforskning och feministisk nymaterialitetsforskning. Raitanens bidrag behandlar våld och maskulinitetsbegreppet i kontexten av skolskjutningar. Båda bidragen är intressanta etiska och metodologiska diskussioner kring maskulinitetsbegreppet och feministisk analys om våld, men det pekar på att antologin ibland får en eftersmak av problemlösningsforskning. Med det vill jag ha sagt att antologins bidrag, i mångt och mycket, lyfter fram analyser där ett samhällsproblem (som involverar pojkar i samhället) ska analyseras. Detta ger antologin en samhällsvetenskaplig, sociologisk karaktär. Här skulle en vidare lins ha kunnat bidra till att vidga vyn om pojkar, pojkskap, och pojkars kulturella uttryck.

På samma sätt uppfattar jag de pedagogiska diskussionerna i artiklarna i kapitlet 'Pojkar i skolan'. Dessa kan ses som analyser av ett pojkrelaterat samhällsproblem. Här ingår Sari Sulkunen och Meri Kauppinens bidrag om läs- och skrivutveckling och pojkars läs- och skrivförmåga. Kauppinen visar på att läs- och skrivförmåga hos pojkar i skolåldern utvecklas i skymundan (också från läraren) genom användandet av modern kommunikationsteknik. I kapitlet ingår även antologins enda direkt hbtqi-relaterade artikel. Artikelnen är skriven av Jukka Lehtonen och behandlar icke-binära, icke-hete-

rosexuella pojkars skol- och utbildningsval i kontexten av normativt pojkskap. Tillsammans med Antti Kivijärvis och Kai Mathias bidrag om finsk forskning kring pojkar med invandrarbakgrund, visar det på redaktörernas vilja att inkludera ett så brett spektrum som möjligt.

Antologins stora behållning är att den visar på en debatt kring begrepp som maskulinitet i kontexten av studiet av pojkar i Finland. Redaktörernas introduktion och efterord är mycket läsvärda ifall man önskar få en bild av de genusvetenskapliga framstegen och problematiken i relation till studiet av pojkar. I det introducerande avsnittet 'Kohti sukupuolivastuullista poikatutkimusta' (ung. Mot en genusmedveten pojkforskning), ges en historisk överblick av maskulinitetsbegreppet och den genusvetenskapliga och feministiska teoribildningen och dess strömningar. I efterordet konstateras det att de hegemoniska maskulinitetskonstruktioner som R.W. Connell skrev om på 1990-talet (Connell 1995), fortfarande är det ramverk som finska pojkar och det samhälle de lever i kretsar runt. För att råda bot på detta önskar redaktörerna en vidare forskning i ett diversifierat landskap av pojkskap och (maskulina) identiteter, något som antologin ändå ger ett smakprov på genom de olika artiklarna.

Vad som blir klart i min (kulturvetenskapliga) läsning av *Poikatutkimus* är att antologin ger en viktig överblick över vad och hur det forskas i frågor kring pojkar i Finland idag. Lika tydligt blir det i min läsning att pojkskap och pojkar främst har behandlats inom samhällsvetenskapliga och pedagogiska forskningsfält. Detta har lett till att en viss grupp frågorställningar inte är representerade i antologin. Detta leder till att jag uppfattar antologin som en kartläggning av vilka forskningsfrågor som pojkskapsforskningen i Finland, inte har behandlat ännu, lika mycket som det är en kartläggning av vilka frågor som det har forskats i.

De frågorställningar som är avhandlade i antologin är samhällsvetenskapliga problemlösningsfrågor. De frågeställningar som fortfarande är kvar att behandla, inrymmer pojkars och pojkskaps

kulturella uttrycksformer. Sålunda rekommenderar jag alla kulturvetare, folklorister och etnologer att läsa denna antologi. Läs den och använd den som en grundsten i det vidare arbete som efterlyses av redaktörerna i slutordet: en närmare analys av pojkar och pojkskap i ett bredare och mer gränsöverskridande perspektiv.

Jakob Löfgren

Gående som tema och metod

I boken *Gångarter och gångstilar: rum, rytm och rörelse till fots*¹ tar sig folkloristen Susanne Österlund-Pöttsch an folkliga rörelsemönster i de nordiska länderna med fokus på Sverige och Svenskfinland. Boken är resultatet av ett mångårigt forskningsprojekt om gåendepraktiker där två huvudspår, gående som uttrycksform och gåendet som upplevelse, undersöks ur en folkloristisk-etnologisk infallsvinkel.

Ett av bokens mest intressanta teman är *sannesrörelse*. ”Sinnena och deras samverkan är en förutsättning för att vi ska kunna gå och de är nyckeln till att förstå gåendet som kulturell handling”, skriver Österlund-Pöttsch på sidan 21. Gående som kulturell handling behandlas ur tre perspektiv: att sannesintryck orsakar rörelse (att ta en skogs promenad för att njuta av tystnaden), att sannesintryck skapar samband mellan plats och minne och att sannesuttryck är centrala för performans. I den här boken finns inspiration att hämta för läsare som söker teoretiska ingångar till rumslighet och kroppslig rörelse.

Boken baseras på ett omfattande källmaterial: 60 intervjuer, arkivmaterial, artikel- och tidningssamlingar, facklitteratur och fältarbetsmaterial. Utöver intervjuer består fältarbetsmaterialet av informella samtal och observationer, liksom autoetnografi. Gåendet

---

1 Österlund-Pöttsch, Susanne, 2018. *Gångarter och gångstilar: rum, rytm och rörelse till fots*. Makadam förlag, Göteborg, Stockholm. 293 s.

är dessutom en del av metodologin. Som del av materialinsamlingen har Österlund-Pötzsch deltagit i vandringsresor och promenerat med informanter. Material och studieobjekt faller alltså utanför ramen för den klassiska textcenterade folkloristiken men Österlund-Pötzsch använder karakteristiska folkloristiska teman som *genrer* och *performans* som hjälpmedel för analys och ingångar. Till exempel pilgrimsvandring, stadsgående och skogspromenader beskrivs som olika *gånggenrer*. En speciellt intressant gånggenre är det turistiska gåendet, *tourist gait*. Begreppet har Österlund-Pötzsch utvecklat både ur observation av andra och av det egna gåendet.

Boken består av sju kapitel. Inledningskapitlet presenterar några perspektiv på gående inom humanistiska studier, såsom filosofen Edward S. Caseys tankar om plats som en händelseprocess, filosofen Henri Lefebvres tankar om *rytmanalys*, filosofen Michel de Certeaus begreppspar *strategi* och *taktik* samt etnologen Owe Ronströms och folkloristen Terry Gunnells summering av performansperspektivet som ett uppmärksammande av hur människor gestaltar sig själva och sina liv med hjälp av olika uttrycksformer. Inledningskapitlet följs av tre kapitel som utgör en kulturhistoriskt inriktad del främst baserad på andrahandskällor: *Gående i tid och rum*, *Ett nordiskt gående* och *En fallstudie: framvandrandet av Svenskfinland*. De tre följande kapitlen, *Vardagligt och mindre vardagligt gående*, *Det uttrycksfulla gåendet* och *Rum, rytm, sinnen och minnen* är främst baserade på förstahandskällor.

De sex kapitlen är essäistiska vilket gör läsningen behaglig och texterna tillgängliga och engagerande. Läsare som vill borra djupare kan följa temana med hjälp av de korsreferenser som markerar kopplingarna mellan kapitlen. Boken ger läsaren en omfattande och bred bild av den folkliga rörelsens kulturhistoria, från vandrande och promenerande i skog och mark, till flanerande och spatserande i stadens rum, i dåtid och i nutid.

Marianne Robertsson

Ägarskap, gränsdragningar och förhandlingar

Denna antologi¹ om ägandets kulturella betydelse, gränsdragningar mellan ”mitt och ditt” och formeringar av ”vårt”, inleds med en medryckande scen skildrad av redaktör Karin Salomonsson i introduktionskapitlet. Hon skriver om att befinna sig på en loppmarknads ”förhandsvisning” och där få syn på en viss trädgårdsstol, som kastar henne rakt tillbaka till barndomens somrar: Just en sådan satt alltid farbrodern i! Inte bara minnen väcks, utan även habegär. Det visar sig dock att någon annan har paxat stolen genom att föra den åt sidan, innan budgivningen startat. I strid med loppmarknadens regler, men hänvisande till behov på grund av ond rygg, vinner denna person den moraliska och faktiska rätten till stolen. Återseendets glädje förvandlas till nederlag och förlust, men reflektioner kring händelsen utmynnar i intressanta kulturvetenskapliga frågeställningar kring ägande som behandlas i denna antologi.

Att göra anspråk på och hävda sin rätt att äga något är alltså ett moraliskt företag som kan väcka starka känslor och särskilt i de situationer där olika uppfattningar om vad som tillhör vem krockar, konkurrerar eller ifrågasätts. Det är vad artiklarna i den här antologin till stor del belyser. I antologin ingår, utöver Karin Salomonssons introduktionskapitel, tio artiklar där kulturell organisation och betydelse av ägande synas, med fokus på hur ägande görs och hur skiljelinjer dras. Författarna har ombetts applicera uttrycket ”mitt och ditt” på sina respektive forskningsområden: hemmet (Orvar Löfgren), villaträdgården (Katarina Saltzman och Carina Sjöholm), måltiden (Håkan Jönsson), våldtäkt (Gabriella Nilsson), skilsmässa och livskris (Kristofer Hansson), organdonation (Markus Idvall), medicinering inom äldreomsorgen (Åsa Alftberg), vardagligt lå-

---

1 Salomonsson, K. (Red.) (2018). *Mitt och ditt: etnologiska perspektiv på ägandets kulturella betydelse*. (Lund studies in arts and cultural sciences; Vol. 17). Lund: Lund Studies in Arts and Cultural Sciences.

nande (Karin Salomonsson), cykelstöld (Charlotte Hagström) och arvskifte (Jonas Frykman).

Orvar Löfgrens artikel om hemmets moraliska ekonomi handlar om den livslånga socialiseringen in i praktiker, vanor och föreställningar som formar mitt, ditt och vårt, och hur sådana föreställningar och praktiker etableras och förändras i vardagen. Han betonar den starka känslomässiga och moraliska dimensionen i detta, som enligt Löfgren ger ”mitt, ditt och vårt” kulturell kraft. Här bildas genom olika gränsdragningar och fördelningsprinciper skyldigheter och rättigheter, men också underordning och hierarkier. Hur ”vi” formas och hur jaget tar plats är bundet av tid och rum, genus och klass.

Katarina Saltzman och Carina Sjöholm analyserar med ett biosocialt perspektiv de många olika rörliga och ofta också otydliga gränser som kan finnas i och mellan villaträdgårdar, vilket har betydelse för hur villaträdgården upplevs och görs till något eget. Med det biosociala perspektivet på allt levande som på en gång biologiskt och socialt, vill de betona hur villaträdgårdar ständigt förändras, formas och omformas, genom att många arter samspelar, konkurrerar och förhandlar om utrymme och gränser. Gränsernas flytande och mångdimensionella karaktär medverkar också till en mängd olika slags gränsmarkörer och strategier i villakvarteren.

Håkan Jönsson fokuserar på måltiden som en ”tänjbar gemenskap” och hur gemenskapen skapas och förhandlas i spänningsfältet mellan ”mitt, ditt och vårt”, vilket också har förändrats historiskt. Dessutom är familjemåltiden ett redskap för socialisation, och ett mycket starkt ideal för familjegemenskap och skapandet av ett ”vi”, som inte alltid är lätt att leva upp till. Däremot har själva matlagandet ofta utförts av en person, eller enligt distinktionen matlagare och hjälpreda. Jönsson ser ett flertal tendenser till att detta mönster är på väg att brytas, vilket också ändrar hur genus görs i vardagen. Samtidigt individualiseras måltiden allt mer, t ex genom olika dieter.

Gabriella Nilsson undersöker heterosexuell våldtäkt och hur kvinnors rätt till sin egen kropp inte är en självklarhet i politiska diskussioner, rättsliga bedömningar och massmediala beskrivningar. En orsak till det ser Nilsson i upprätthållandet av vissa flytande gränser knutna till föreställningar om kön och heterosexualitet. Hon använder begreppen ägande, besittningsrätt, dispositionsrätt och stöld för att synliggöra och analysera de glidningar som leder till att ”hennes kropp blir hans”.

Kristofer Hansson diskuterar skilsmässans kulturella förändringar under 1970-talet utgående från självhjälpsböcker, romaner och filmer, i syfte att analysera hur det individuella och det gemensamma framställdes i uppbrott från äktenskap. Här vävs populariserade förståelser av individuella kriser samman med samhällliga förändringar, som tas upp som förklaringar till problemet, samtidigt som lösningar föreslås. Hansson menar att frågor uppstod för den enskilda om vad som är ”mitt liv” och det sanna jaget – det enskilda och det gemensamma separerades i högre grad. Självhjälpsböcker och populärkultur presenterade sätt att resonera om det.

Markus Idvalls artikel, där empirin utgörs av intervjuer, behandlar organdonation till en nära anhörig som gåva och offer, grundat i känslor av förpliktelse, främst mot sin anhörige men också i viss mån mot samhället. Fokus för artikeln är kroppens och gåvans gränser, och på vilket sätt kroppen går från privat till allmän egendom i det här sammanhanget.

Åsa Alftberg diskuterar hur gränser förhandlas, förskjuts, överskrids och upprätthålls på äldreboenden och i möten mellan boende och personal, genom att ta fasta på administreringen av medicinskåpet, ett föremål som finns i varje boendes privata rum. Hon anlägger ett relationellt perspektiv på vård och omsorg, där makt är en central mekanism. Detta blir tydligt med det låsta medicinskåpet, medicinerna och medicineringen som en situation där relationen mellan omsorgspersonal och äldre formas och får ett starkt symboliskt uttryck.

Karin Salomonssons artikel handlar om hur kulturell mening, moral och normer förhandlas och förändras i lånanandets mikropraktiker, med utgångspunkt i frågelistsvar om lånande av saker mellan privatpersoner. Sådant lånande karakteriseras, i motsats till ägarbyte t ex via köp, av en porös gräns mellan ditt och mitt där ägo- och ansvarsförhållandena kan bli oklara, vilket ibland leder till konflikter. Samtidigt understryks ägarskap – att låna är inte samma som att dela på lika villkor. Lån är dessutom relaterat till skuld, vilket aktualiserar sociala gränser och bidrar till att forma maktförhållanden, föreställda gemenskaper och klass. Salomonsson argumenterar för en större förståelse av det vardagliga lånanandets ”kulturellt kodade känslöekonomier” när delningsekonomi diskuteras.

Också Charlotte Hagström utgår i sin artikel om cykelstöder från ett frågelistmaterial – en vanlig, förarglig men också ibland känslomässigt smärtsam erfarenhet bland cyklister. Cyklar flätas samman med liv och erfarenhet, och får också sin egen biografi och ett särskilt, personligt värde för ägaren genom de olika sammanhang den ingår i. Hur förlusten upplevs beror inte enbart på ekonomiskt värde, men det faktum att det finns flera olika sätt att värdera cyklar gör också att gränserna mellan mitt och ditt inte är självklara, eller förstås på samma sätt.

Jonas Frykmans artikel om arvskiftets känsliga sammanhang avslutar antologin, och behandlar en problematik som både anknyter till Hagströms bidrag om känslor i samband med cykelstöld, och till den inledande loppmarknadsscenen i Salomonssons introduktionskapitel. Ägarskapsfrågan ställs på sin känslomässiga spets i situationer där saker byter ägare, där det visar sig att mer står på spel än vad man omedelbart kunde tro, och där förståelserna är olika. Det som är ”mer” här handlar om den egna historien och minnena, barndom och familjerelationer – det blir personligt och därmed känsligt.

Antologin är ganska löst indelad i tre avdelningar (vilket nämns i introduktionskapitlet, men inte annars): ägarskap och gränsdragningar i förhållande till hemmets rutiner; makt över kroppen;

förhållande till ägodelar. Författarna refererar i sina artiklar ofta till varandra, vilket säkert är tänkt som ett förstärkande av den röda tråden. Ibland fungerar det, ibland stör det lite grann läsningen (den här läsaren får känslan av att hon hellre hade velat se sambanden själv). Antologin är sammantaget mycket intressant och läsvärd – dels som en karta över olika aktuella forskningsområden, och dels visar den hur ägarskap och gränsdragningar kulturellt fungerar och tar sig uttryck i olika sammanhang.

Ann-Helen Sund

Författarpresentationer

Maria Bäckman är docent och lektor i etnologi vid Stockholms universitet. Hennes forskningsintressen har rört sig i skärningspunkten mellan föreställningar om ungdom, kön och sexualitet. Ett pågående forskningsprojekt behandlar de komplexa relationer som många människor med synnedsättning utvecklar till den vita käppen som ett vardagligt hjälpmedel. Senaste publikationen: ”Viskleken – mejlet från UD. Sverige i brand och Donald Trump” (2019). I *Eftertankar. Sex etnologer korsar sina spår*. Red. Björklund A, Blehr B & S Ekström.

Kristofer Hansson är docent i etnologi och forskare vid Institutionen för kulturvetenskaper vid Lunds universitet. Hans forskningsintresse rör människors vardagliga upplevelser av att leva med långvarig sjukdom eller funktionsnedsättning. Tillsammans med Lars Nordgren är han redaktör för antologin *Health Management: vinst, värde och kvalitet i hälso- och sjukvård* (Sanoma Utbildning, 2019).

Karin Högström är fil. dr. i etnologi och lektor vid Stockholms universitet. I sin forskning intresserar hon sig för kroppsliga aspekter av kulturella processer och har bland annat studerat europeiska utövare av orientalisk dans.

Markus Idvall är docent i etnologi och undervisar i etnologi och tillämpad kulturanalys vid Institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet. Han har publicerat flera artiklar inom fältet medicinsk humaniora och tillsammans med Kristofer Hansson varit redaktör för antologin *Interpreting the Brain in Society: Cultural Reflections on Neuroscientific Practices* (Arkiv, 2017).

Lina Metsämäki är doktorand i nordisk folkloristik vid Åbo Akademi. Hon arbetar för tillfället på en avhandling där hon studerar personliga erfarenhetsberättelser om oavsiktliga graviditeter med fokus på normer och diskurser kring familj och kön.